

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU
ANABİLİM DALI

**İNSAN HAKKI SORUNU OLARAK ZORUNLU GÖÇ BAĞLAMINDA SAĞLIK
HAKKI: THOMAS POGGE'NİN GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE BİR
İNCELEME**

Doktora Tezi

Hüseyin ÖNTAŞ

Ankara, 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU
ANABİLİM DALI

**İNSAN HAKKI SORUNU OLARAK ZORUNLU GÖÇ BAĞLAMINDA SAĞLIK
HAKKI: THOMAS POGGE’NİN GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE BİR
İNCELEME**

Doktora Tezi

Hüseyin ÖNTAŞ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Gülriz UYGUR

Ankara, 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

**İNSAN HAKKI SORUNU OLARAK ZORUNLU GÖÇ BAĞLAMINDA SAĞLIK
HAKKI: THOMAS POGGE'NİN GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE BİR
İNCELEME**

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Gülriz UYGUR

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

<u>Adı ve Soyadı</u>	<u>İmzası</u>
1-	
2-	
3-	
4-	
5-	

Tez Savunması Tarihi

13.06.2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Gülriz Uygur danışmanlığında hazırladığım “İNSAN HAKKI SORUNU OLARAK ZORUNLU GÖÇ BAĞLAMINDA SAĞLIK HAKKI: THOMAS POGGE’NİN GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME (Ankara.2022) ” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 2022

Hüseyin ÖNTAŞ

İmza:

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	iii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

THOMAS POGGE’NİN SAĞLIK HAKKI VE DİĞER İNSAN HAKLARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN TEMELLERİ

I. POGGE’NİN ADALET ANLAYIŞI VE SAĞLIK HAKKI	11
A. Pogge’nin Adalet Anlayışının Temel Özellikleri	11
B. Pogge’de Sağlık Hakkı.....	15
II. YABANCILARIN HAKLARI	19
A. Başka Ülkelerin Vatandaşlarının Yoksulluğundan Kaynaklanan Yükümlülükler.....	19
B. İHEB Kapsamında Vatandaş Olmayanlara Karşı Yükümlülükler.....	23
C. Radikal Eşitsizlik	32
D. Negatif-Pozitif Yükümlülükler Ayrımı	35
E. Ortak Kurumların Etkisi.....	39
F. Doğal Kaynakların Kullanımının Dışında Tutulmanın Tazmin Edilmemesi Ve Ortak Kanlı Geçmişimizin Etkileri.....	46
G. Küresel Yoksullukla Mücadele ve Zorunlu Göç	53

İKİNCİ BÖLÜM

SAĞLIK ETKİ FONU ÖNERİSİ

I. SAĞLIK ETKİ FONU HAKKINDA TEMEL BİLGİLER	58
II. SAĞLIK ETKİ FONUNUN ETİK ÖNEMİ VE İNSAN HAKLARIYLA İLİŞKİSİ 74	
A. Mevcut Tıbbi Yenilikleri Teşvik Sisteminden Kaynaklanan Sorunlar.....	74
B. Küresel Olarak Paylaşılabilir Asgari Bir Kurumsal Değerlendirme Standardı Olarak İnsan Hakları.....	83
C. Pogge’nin Sef Karşiti Önermelere Yanıtları	88
II. SALGIN HASTALIKLAR, PANDEMİLER, COVID 19 VE SEF	94
A. Covid 19 Öncesi Salgın Hastalıklar Dönemi	94

B. Covid-19 ve SEF	99
C. Pogge'nin Covid 19 Krizi Bağlamında Son Önerileri	103

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÖÇ SAĞLIĞI VE KÜRESEL ADALET

I. POGGE'NİN GÖRÜŞLERİNİ İOANNA KUÇURADİ VE MARTHA NUSSBAUM'UN GÖRÜŞLERİYLE GENİŞLETMEK.....	111
A. Kuçuradi'de Muamele Etme İlkeleri Olarak İnsan Haklarıyla Zihin Sağlığını Açıklamak.....	112
B. Martha Nussbaum ve Yapabilirlikler Yaklaşımı	119
II. SAĞLIK HAKKI VE GÖÇ SAĞLIĞI	131
A. Göç Sağlığı	131
B. Göç Sağlığıyla İlgili Uluslararası Belgeler	141
III. GÖÇ, STRES, ZİHİNSEL SAĞLIK SORUNLARI VE GÖÇMEN STATÜSÜ BELİRLEME İŞLEMLERİ İLİŞKİSİ.....	151
A. Göç, Stres, Sağlık İlişkisi.....	151
B. Mülteci Hukukunda Zihinsel Sağlık Durumunun Hukuki Kararlara Etkileri	161
C. Göçmenlerin Zihinsel Sağlıklarını Olumlu Etkileyecek Muamele İlkeleri Geliştirmeye Elverişli Güncel Araştırma Çalışmaları	170
SONUÇ	177
ÖZET	190
ABSTRACT	191

KISALTMALAR

AR-GE	: Araştırma Geliştirme
BM	: Birleşmiş Milletler
BMMYK	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
HTQ	: Harvard Travma Tanı Testi
IARLJ	: Uluslararası Mülteci Hukuku Yargıçları Derneği
İHEB	: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
KAYY	: Kalite Ayarlı Yaşam Yılı
KKT	: Küresel Kaynaklar Temettüsü
SEF	: Sağlık Etki Fonu
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TSSB	: Travma Sonrası Stres Bozukluğu

GİRİŞ

Seneler önce kamu ihalelerine ilişkin idari ceza dosyalarında kan tahlil cihazlarının hatalı sonuçlar vermesi sorunu kapsamında farklı kan değerleriyle ilgili kapsamlı bir araştırma yapmak zorunda kalmıştım. Araştırma sürecinde hukuka, insana ve hayata dair tüm hakikat kabullerini şiddetle sarsıp yerle bir eden bir bulgu ile karşılaştım. Pek çok akademik çalışma akut stresin bünyedeki kortizol değerlerinde artışa yol açtığını, kortizol düzeylerindeki artışın ise algılama kodlama ve hatırlama süreçlerinde hafıza üzerinde olumsuz etkileri olabileceğini savunuyordu.

Aslında bir hormonun hafıza üzerindeki etkilerinin algıda seçiciliğe yol açacak kişisel nedenler olmadıkça bir hukukçuya ilgi çekici gelmesi biraz zordur. Ancak böyle bir bilginin post travmatik stres bozukluğu, majör depresyon ve dissosyatif füğ gibi sorunlarda kişisel ilgisi olan bir hukukçuyu etkilemesi daha kolaydır. Özellikle dissosyatif füğün otobiyografik hafızada hatırlanmayan sekanslar içeren semptomları olması bu sorunları yaşayan bir hukukçuyu görgü tanıklığının adli süreçlerde delil olarak güvenilirliğini sorgulanmaya itebilir.

Özellikle başlıca delili kişilerin otobiyografik hafızaya başvurarak başlarından geçen olayları anlatması olan mülteci statüsü değerlendirme işlemleri bakımından stres, kortizol ve hafıza ilişkisine dair bilgiler söz konusu hukukçuyu dehşete düşürebilir. Zira mülteci statüsü değerlendirme işlemlerinde sonucu belirleyen başvurunun anlattıklarının güvenilirliğidir. Güvenilirlik denetimi ise başvurunun anlattığı öz yaşam öyküsü kesitlerinin tutarlılık düzeyi esas alınarak yapılmaktadır. Dolayısıyla tutarlı hikayeler mülteci statüsünün kazanılmasını sağlasa da mülteci statüsü tanımının zulüm görme kriteri düşünüldüğünde pek çok olayda etkili olan stres, travma, utanç vb. faktörler nedeniyle çelişkili ifadelerin daha dürüst, güvenilir olma ihtimali bulunabilir. Söz konusu ihtimal mülteci statüsü belirleme işlemlerinin adilliğine duyulan inancı yıkıma uğratabilir.

Görgü tanıklığının güvenilirliğine ilişkin inançlarımdaki sarsılma, adli bilimlerde görgü tanıklığının güvenilirliğiyle ilgili çalışmaları ve mülteci hukuku alanındaki hafıza ile ilgili araştırmaları merak etmeme yol açtı. Görgü tanıklığında yanılabilirlikle ilgili pek çok akademik çalışma yapıldığını da bu şekilde fark ettim. Söz konusu farkındalık mülteci hukuku alanında *Jane Herlihy* ve *Stuart Turner*'ın başını çektiği araştırmacıların, duyguların, travmaların, post travmatik stres bozukluğu ve depresyon gibi ruh sağlığı problemlerin mülteci statüsü başvuruçularının ifadelerine etkilerini ortaya koydukları akademik yayınları keşfetmeme yol açtı. Bahsi geçen kişisel merak kaynaklı araştırma süreci bir yığın ilginç malumat edindirdiyse de tatmin edici değildi. Okuduğum araştırmaların çoğu hafıza sorunlarının hukuki karar alma süreçlerini nasıl etkileyebileceğine veya hukuki karar alma süreçlerinin ne şekilde düzeltilebileceğine ilişkindi.

Yine de hukuki düzenlemeler yoluyla kişilerin söz konusu sorunlarının azaltılması veya önlenmesine ilişkin zihnimdeki soruları çözümlenmeye yeterli bir kaynak bulamamıştım. Böylesi bir arayış içindeyken doktora tez konusu değişikliği yapmam gerektiğinde tez danışmanım *Thomas Pogge*'nin küresel adalet anlayışını göç olgusu bağlamında incelememi tavsiye etti. Bu tavsiyenin hafıza, travma, stres, göç kavramlarıyla allak bullak olmuş zihnim düzenleyebileceğini ilk başta tahmin edememiştim. *Pogge*'nin, küresel adalet kuramını İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 28. maddesi ile temellendirdiğini öğrenene kadar bu yeni tez konusu akademik araştırma yapma motivasyonu sağlamıyordu.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 28. maddesi herkesin bildirmede düzenlenen hakların sağlandığı bir toplumsal ve uluslararası düzene hakkı olduğunu düzenlemektedir. 28. madde ise, herkesin kendi iradesi dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkını ve herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkını düzenleyen 25. maddeyle

birlikte değerlendirildiğinde akut stres veya travmatik olayların önlenmesi ve etkilerinin rehabilite edilmesine dair hukuki düzenlemeler yapılması gerektiğini savunmak isteyen biri için yeterli motivasyonu oluşturabilecek niteliktedir.

Alanda tanı koymaya yönelik olarak yapılmış önemli bir çalışma olan Harvard Travma Tanı Testinin (Harvard Trauma Questionnaire) de, su veya besinden yoksun olma, hastayken tıbbi yardımdan yoksun olma, barınaktan yoksun olma gibi faktörleri de travmatik olaylar olarak kabul ettiğini öğrenmek de bu tez çalışmasının konusunun belirlenmesine yardım etti. Böylece bu tez çalışmasının konusu “İnsan Hakkı Sorunu Olarak Zorunlu Göç Bağlamında Sağlık Hakkı (Thomas Pogge’nin Görüşleri Çerçevesinde Bir İnceleme)” olarak belirlendi.

Bu çalışmada Pogge’nin küresel adalet kuramı kapsamında sağlık hakkı bakımından adaletin sağlanmasına yönelik önerisi olan *Sağlık Etki Fonu*’nun zihinsel sağlığın korunması bakımından kamusal alanda insanlar arası ilişkilerin düzenlenmesine yönelik çalışmaları da kapsarsa daha verimli olabileceği iddiasından hareket edilmektedir. Bu iddiayı temellendirmek için göçmenlerin özellikle de zorunlu göç mağdurlarının zihinsel ve sosyal esenlikleri incelenerek *Dünya Sağlık Örgütü*’nün sağlık hakkı tanımına dayanılacaktır. Söz konusu tanıma göre sağlığa bütüncül bir yaklaşım fiziksel sağlığın yanı sıra zihinsel ve sosyal sağlığı da gözetmelidir.¹

Bu bağlamda öncelikle Pogge’nin küresel adalet kuramı ve sağlık alanında küresel adaletin sağlanması için geliştirdiği Sağlık Etki Fonu önerisi incelenmiştir. Pogge, küresel adaletin sağlanması için *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*’nde yer alan hakların herkes için sağlanabildiği bir uluslararası sistemin oluşturulması gerektiğini

¹ Paola Pace, *Migration and the Right to Health: A Review of International Law*, International Organization for Migration, Geneva 2009, s.7.

savunmaktadır.² Pogge, küresel adaletin sağlık hakkı bakımından sağlanabilmesi içinse ilaç araştırma geliştirme çalışmalarının finanse edileceği bir uluslararası fon yoluyla ilaç fiyatlarının düşürülerek yoksulların tedaviye erişiminin artırılmasını önermektedir.³ Pogge, söz konusu fonu *Sağlık Etki Fonu* olarak adlandırmaktadır. *Sağlık Etki Fonu* önerisi zihinsel ve sosyal sağlık bakımından detaylı açıklamalar içermemekte, ilaçların sağlık üzerindeki etkisiyle sınırlı kalarak kamusal alanda insanlar arası ilişkilerin düzenleniş biçimlerinin sağlık üzerindeki etkilerine değinmemektedir. Sağlık hakkı ise sadece fiziksel sağlığa ilişkin olmayıp, zihinsel ve sosyal sağlığı da kapsamaktadır.⁴ Ayrıca sağlık hakkı bakımından yükümlülükler hastalıkları tedavi etmekle sınırlı değildir ve sağlığın olumsuz etkilenmesini önlemek de söz konusu yükümlülükler arasında değerlendirilmelidir. Kamusal alandaki insanlar arası ilişkiler de kişilerin stres düzeylerini dolayısıyla da sağlıklarını etkileyebilir. Hukuk uygulamaları da kamusal alanda insanlar arası ilişkilerin gerçekleştiği bir alandır. Genel olarak hukuk uygulamaları bakımından dezavantajlı gruplardan biri olan zorunlu göç mağdurlarının zihinsel sağlıklarının gözetilmesine ilişkin olan *CREDO* projesi, bu çalışmada *Sağlık Etki Fonu*'nun kapsamını genişletebilecek araştırmalar olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu tür bir değerlendirme yapılırken, insan haklarını etik yükümlülükler ve talepler olarak kabul eden bir anlayıştan hareket edilmektedir.

² Thomas, Pogge, "Severe Poverty as a Human Rights Violation.", *Freedom from Poverty as a Human Right: Who Owes What to the Very Poor*, Ed. Thomas Pogge, Oxford University Press, New York, 2007, ss.11-53.

³ Thomas Pogge, "The Health Impact Fund: Enhancing Justice and Efficiency in Global Health", *Journal of Human Development and Capabilities*, S.13.4, 2012, ss. 537-559.

⁴ Pace. s.7.

Pogge, küresel adalet kuramını özellikle *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*'nden (İHEB) hareketle oluşturmaktadır. Pogge, etik birer değer olarak insan haklarının devletlerce pozitif hukuk kurallarıyla tanınan insan haklarıyla aynı olmadığını, bilakis kendinde şeyler olduğunu savunmaktadır.⁵ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin hemen başlangıcında da "*İnsanlık ailesinin tüm üyelerinde bulunan onuru ve onların eşit ve ayrılmaz haklarını tanımanın dünyada özgürlük, adalet ve barışın temeli olduğu,*" belirtilmektedir⁶.

Pogge'nin de çeşitli çalışmaları aracılığıyla, tıpkı *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi* başlangıç kısmı gibi, üzerinde durduğu önemli bir husus insan haklarının hukuk kuralları aracılığıyla devletler tarafından tanınmasalar dahi mevcut bulunan etik ilkeler olduğudur.⁷ Pogge, toplumsal ve uluslararası düzeyde etik birer değer olarak insan haklarının sağlanmamasından insanların, devletlerin ve uluslararası toplumun sorumluluğu olduğunu yine *İHEB*'den hareketle, özellikle 28. madde ve 22. madde aracılığıyla ortaya koymaktadır. "Yirmi sekizinci madde *herkesin İHEB'nde öngörülen hak ve özgürlüklerin gerçekleşeceği bir toplumsal ve uluslararası düzene hakkı olduğunu belirtmektedir. Yirmi ikinci madde ise herkesin, toplumun bir üyesi olarak, sahip olduğu sosyal güvenliği hakkının ve onur ve kişiliğinin serbestçe gelişimi için gerekli olan ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının ulusal çabalarla ve uluslararası işbirliği yoluyla gerçekleştirilmesi hakkına sahip olduğunu düzenlemektedir.*"⁸

Pogge'nin *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi* maddeleri arasında üzerinde sıkça durduğu bir başkası ise madde 25/1'dir. Söz konusu madde "*Herkesin kendisinin ve*

⁵ Pogge, 2007. s.12-13.

⁶ Pogge, 2007, s.12.

⁷ Pogge, 2007, s.12.

⁸ Pogge, 2007, s.12.

ailesinin sağlık ve refahi için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkını ve kendi iradesi dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkını düzenlemektedir.”⁹

Pogge, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 25/1. maddesinde belirtilenler başta olmak üzere insan haklarını alternatif tasarımlara göre daha iyi bir şekilde sağlamayan bir uluslararası kurumsal sistemin adil kabul edilemeyeceğini belirtmektedir.¹⁰

Bu çalışmada görüşleri *İHEB*'ne özellikle de başlangıç bölümüne göre değerlendirilebilecek ve insan haklarının etik ilkeler olduğunu savunan bir başka düşünür ise *İoanna Kuçuradi*'dir. *Kuçuradi*'nin insan haklarını etik ilkeler olarak kabul eden görüşüne göre, insan hakları insanların insansal olanaklarını geliştirebilmeleri için diğer insanlardan ve devletlerden talep ettikleri muamele biçimidir ve insanlar başkalarından talep ettiği muamele biçimini diğerlerine karşı yapma yükümlülüğünü de taşımaktadırlar. Dolayısıyla bu görüşe göre insan hakları aynı zamanda eylem ilkeleridir de.¹¹

Kuçuradi, ayrıca temel insan haklarını kişilerin belirli bazı insansal olanaklarının korunabilirliğinin koşullarıyla ilgili talepler, adaletsizliği ise **mevcut koşulların**

⁹ Pogge, 2007, s.12.

¹⁰ Thomas Pogge, "Human Rights and Human Responsibilities.", *Global Responsibilities*, Routledge, 2012, ss.25-58.

¹¹ İoanna Kuçuradi, "İnsan Hakları: Kavramlar ve Çeşitleri." *Ankara Barosu Konferans* (01.04.2005), s.2-3.

[https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=http%3A%2F%2Feski.ankarabarusu.org.tr%2FPANELLER%2F2005%2F01.04.2005%2520%25C4%25B0NSAN%2520HAKLARI%2520%25C4%25B0oanna%2520Ku%25C3%25A7uradi.doc&wdOrigin=BR](https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=http%3A%2F%2Feski.ankarabarusu.org.tr%2FPANELLER%2F2005%2F01.04.2005%2520%25C4%25B0NSAN%2520HAKLARI%2520%25C4%25B0oanna%2520Ku%25C3%25A7uradi.doc&wdOrigin=BROWSELINK)
OWSELINK (Erişim Tarihi:29.11.2021)

kişilerin ya da grupların insansal olanaklarını gerçekleştirebilmelerine elverişsiz olduğu ya da doğrudan veya dolaylı olarak engel oluşturduğu durum olarak kabul etmektedir.¹² Bu ulusal ya da uluslararası düzeydeki koşulların ise başka kişilerin ya da grupların doğrudan doğruya veya dolaylı olarak oluşturduğu koşullar olduğunu belirtmektedir.¹³

Tam da bu noktada *Kuçuradi*'nin yaklaşımının Evrensel Bildirge'nin birinci maddesinden hareketle, insan onuru kavramını insanlara insansal olanaklarını gerçekleştirebilmelerine elverişli bir şekilde muamele edilmesiyle ilişkili tanımladığı hatırlanabilir. Dolayısıyla *Kuçuradi*'nin adaletsizliğin ne olduğundan hareketle yaptığı insan haklarına dayalı adalet tanımının özü, Bildirge'nin birinci maddesine ilişkin yaptığı yorumla ilişkilendirilebilir. *Pogge* ise global adalet kuramını geliştirirken düşüncelerinin temellendirmesini *İnsan Hakları Evrensel Bildirge*'sinin 1. maddesinden değil 28. maddesinden hareketle yapmaktadır.¹⁴

Pogge'nin kuramının başlıca amacı minimal düzeyde adil bir küresel kurumsal düzenin temellerini kurmaktır.¹⁵ *Pogge*, insan haklarının kurumların düzenlenmesine ilişkin talepler olduğunu savunmaktadır.¹⁶ *Kuçuradi* ise insan haklarını insansal olanaklarını gerçekleştirebilmelerine elverişli şekilde muamele etme ilkeleri olarak ele

¹² İoanna Kuçuradi, "Adalet Kavramı", *Ankara Barosu Dergisi*, sayı 1,1993, s.84.

¹³ Kuçuradi, 1993, s. 84.

¹⁴ Thomas Pogge, "World Poverty and Human Rights", *Ethics & International Affairs*, S. 19.1, 2005, ss. 1-7.

¹⁵ Thomas Pogge, "¿ Qué es la Justicia Global?", *Revista de Economía Institucional*, S. 10.19, 2008, ss. 99-114.

¹⁶ Pogge, 2005, ss. 1-7.

almaktadır.¹⁷ Bu çalışmada da insan hakları kavramı bakımından *Kuçuradi*'nin tanımı esas alınmaktadır.

Pogge'nin İHEB'deki tüm hakların gerçekleştirilebildiği bir uluslararası düzenin sağlanması için doğal kaynakların eşitsiz kullanımından kaynaklanan adaletsizliği ekonomik yöntemlerle fonlar oluşturarak dezavantajlılara destek sağlama fikri, küresel adaleti sağlama bakımından faydalı olarak değerlendirilebilecek bir araç olarak kabul edilebilir. Öte yandan adaletsizliğin temellendirilmesinde ekonomik nedenleri esas alan çoğu önerme, insan türünün ekonomiye dayalı olmayan özelliklerini gözden kaçırabilmektedir.¹⁸ Bu bağlamda *Nussbaum*'un yapabilirlikler listesi esas alınabilir. Bu çalışmada ise yapabilirlikler listesinde yer alan yapabilirliklerden birine odaklanılacaktır. *Nussbaum*'un yaklaşımıyla bütün yapabilirliklerin bir arada sağlanması gerekse de bu çalışma özelinde kişinin duygusal gelişimi-sağlığı için korku ve stresten uzak olması gerekliliğini içeren duygusal yapabilirlik esas alınacaktır..

Nussbaum, yapabilirlikler arasından yer verdiği kişinin duygusal yapabilirliğini şöyle tanımlamaktadır:¹⁹

“Kendimiz dışındaki şeylere ve insanlara bağlılık duyabilmek; bizi seveni, kollayanı sevmek, yokluğuna üzülmek; genel olarak sevmek, yas tutmak, özlem, minnet ve haklı öfke yaşamak. Duygusal gelişiminin korku ve endişeyle bozulmaması. Bu yeteneği desteklemek, gelişmelerinde çok önemli olduğu

¹⁷ Kuçuradi, 1993, ss.87-88.

¹⁸ Pogge, 2012, ss.537-559

¹⁹ Martha Nussbaum, "Capabilities and Human Rights", *Fordham L. Rev.*, sayı 66, 1997, s. 287.

gösterilebilecek insan birlikteliği biçimlerini desteklemek anlamına gelir.”

İnsan haklarının insan birlikteliğinin sonucu hep birlikte ürettiğimiz insan değerlerinden biri olduğu kabul edilirse ve insan onurunun kapsamının kişilerin duygusal gelişimiyle birlikte değişkenlik arz edebileceği düşünülürse, insan haklarının gelişiminin de kişilerin duygusal yapabilirlikleriyle bağlantılı olduğu savunulabilir.

Bu çalışmada insan haklarının insan onuruna uygun muamele ilkeleri olarak kabulünden hareketle *Kuçuradi, Nussbaum ve Pogge*'nin görüşleri birlikte ele alınmaya çalışılacaktır. Bir başka deyişle insan haklarını kurumların düzenlenmesine dair talepler olarak gören *Pogge*'nin kuramı *Kuçuradi*'den hareketle zenginleştirilebilecektir. Bu çerçevede, insan hakları kurumların insanlara insansal olanaklarını gerçekleştirebilmelerine elverişli şekilde muamele etme ilkeleri oluşturulmasına yönelik talepler olarak kabul edilebilir. Bu noktada *Nussbaum*'un listesine dönecek olursak söz konusu muamele etme ilkelerinin kişinin duygusal gelişimi ve sağlığı için korku ve stresten uzak olmasını sağlayacak şekilde düzenlenmesi talep edilebilir.

Bu tez çalışması kapsamında küresel adaletin sağlanması bakımından İHEB kapsamında düzenlenen insan haklarının herkes bakımından sağlanabildiği bir uluslararası düzen oluşturulması gerektiğine dair *Pogge*'nin düşünceleri kabul edilmektedir. Ancak söz konusu uluslararası düzenin kurulması için sadece ekonomik koşulların dengelenmesinin değil, insanların iç bütünlüklerinin dolayısıyla psikolojik sağlıklarının sağlanması bakımından etik muamele ilkelerinin kurumsallaştırılmasının önemli olduğu *Nussbaum* 'dan hareketle savunulmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın Birinci Bölümünde *Pogge*'nin küresel adalet kuramına genel hatlarıyla yer verilmiş ve İkinci Bölümde tezin çalışmasının konusunu oluşturan Sağlık Etki Fonu açıklanmıştır. Bu çalışmanın tezi sağlık hakkı bakımından biyolojik sağlığın bozulması durumunda tedavi edilmesine yönelik çalışmaların yeterli olmayabileceği,

sağlık hizmeti dışındaki eğitim, adalet vb. diğer hizmetlerin de zihinsel sağlığın korunması ve iyileştirilmesine yönelik olarak kişiler arası ilişkilere rehberlik edecek muamele ilkelerinin geliştirilmesinin de adalete katkı sağlayabileceği yönündedir. Bu bağlamda Sağlık Etki Fonu, tez çalışmasındaki çalışmanın tezi bağlamında incelenecektir.

Pogge'nin kuramı incelenirken İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi madde 28'i temel alan yaklaşımı, muamele ilkelerinin geliştirilmesiyle ilgili olarak *Kuçuradi*'nin insan hakları kuramının temelini oluşturan İHEB madde 1'de düzenlenen insan onuru kavramı üzerine düşüncelerin katkısından da yararlanılmaya çalışılarak çalışmanın tezi açıklanmaya çalışılacaktır. Çalışmanın adaletin sağlanması bakımından zihinsel sağlık durumlarının daha fazla gözetilmesi gerektiğine dair kısmı için bir başka düşünürün görüşlerinden de destek almak gerektiği için *Nussbaum*'un kişisel yapabilirlikler listesinde yer alan duygulara ilişkin görüşlerine yer verilecektir. Kişinin duygusal gelişiminin korku ve endişeyle bozulmaması yoluyla insan birlikteliği biçimlerini destekleme düşüncesi *Nussbaum*'un görüşlerine başvurma gerekliliğini doğurmuştur. Çalışmanın Üçüncü Bölümü de bu hususlara ayrılmıştır.

Çalışmada mültecilerin psikolojik sağlıklarını ve psikolojik sağlıklarıyla bağlantılı insan haklarını etkileyen faktörler ve söz konusu faktörlerin sonuçları ele alınarak, *Pogge*'nin görüşleri temelinde nasıl bir çözüm bulunabileceği tartışılmıştır. İlgili tartışmada *Sağlık Etki Fonu* kapsamının kişilerin zihinsel ve sosyal esenliklerini de gözetecek şekilde muamele ilkeleri geliştiren araştırmaları da içerecek şekilde geliştirilmesinin adalete daha uygun olabileceği savunulmaya çalışılmıştır. Söz konusu iddianın temelini diğer insanlara muamele etmemizi belirleyen kuralları düzenleyen ulusal ve uluslararası kurumların herkesin insansal olanaklarını en iyi şekilde gerçekleştirebilmesini sağlayacak şekilde düzenlenmesi talebi oluşturmaktadır. Çalışma bu talebi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

THOMAS POGGE’NİN SAĞLIK HAKKI VE DİĞER İNSAN HAKLARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN TEMELLERİ

Bu tez çalışmasının amaçlarından ilki zorunlu göç mağdurlarına adalet hizmeti sağlanırken gözetilmesi gereken sağlık hakkına (özellikle zihinsel sağlık bakımından) ilişkin muamele etme ilkelerinin geliştirilmesi bakımından sorumluluk ve külfetin nasıl paylaşılacağı araştırılmasıdır. Söz konusu amaca yönelik olarak muamele etme ilkelerinin geliştirilmesi için yapılması gereken araştırmalar bakımından sorumluluk ve külfet paylaşımına yönelik öneri ve talepler ortaya koymak hedeflenmektedir. Sorumluluk paylaşımının gerekliliğine dair düşünceler ise bu çalışmada, *Pogge*’nin küresel adalet kuramı doğrultusunda temellendirilmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle öncelikle *Pogge*’nin adalet anlayışı ve onunla ilgili sağlık hakkı üzerinde durmak gerekmektedir.

I. POGGE’NİN ADALET ANLAYIŞI VE SAĞLIK HAKKI

Pogge’nin küresel adalet kuramı daha ayrıntılı olarak incelemeye başlamadan önce genel hatları üzerinde durulup, ardından ayrıntılı inceleme yapılacaktır.

A. *Pogge*’nin Adalet Anlayışının Temel Özellikleri

Pogge’nin adalet anlayışının temel önermeleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. “*Dünyanın zengin kısmındaki kişiler küresel yoksulluğa katkıda bulunmaktadır. Mevcut küresel ekonomik düzen insanları yoksul kıldığından bu konuda hiç bir şey yapmayan kişiler dünya yoksullarının başkalarından zarar görmeme hakkını ihlal etmektedirler. İnsanların yoksulluğu yok ederek başkalarına zarar vermeyi durdurmaları gerekmektedir.*”

2. *İnsan haklarına erişim, kaliteli bir insan yaşamının temel gereklilikleri olan gıda, barınma, sağlık hizmeti, eğitim, siyasal katılım olanaklarını kullanabilme potansiyeliyle sınırlıdır. İnsan hakları, bu temel gereksinimlere makul düzeyde güvenli erişime yönelik talepler olduğundan söz konusu taleplerin gerçekleştirilmesini sağlamanın insanların yükümlülüğü olduğu savunulabilir.*
3. *Dünyada yoksulluk giderek artmaktadır ve yoksulluğun kaynağı küresel kurumsal düzendir. Yoksulluk nedeniyle, kişilerin, gıda, barınma, temiz su, ilaç vb. kaynaklara ulaşamamasından dolayı insan hakları ihlallerinin gerçekleşmektedir.*
4. *Uluslararası düzenin insan haklarının gerçekleşmesinin önünde bir engel teşkil etmesi insan hakları ihlali anlamına geleceğinden küresel kurumsal düzende reform yapılması, kaynak imtiyazlarına ilişkin koşulların ve küresel kaynakların paylaşımının yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.”²⁰*

Pogge, mevcut durumda küresel yoksullarla iyi durumda olanlar arasında radikal bir eşitsizlik bulunduğunu ve bu durumun adaletsizliğe yol açtığını belirterek, radikal eşitsizliğin giderilmesinin negatif bir yükümlülük olduğunu üç farklı bakış açısından hareketle temellendirmektedir:

²⁰ Pogge, 2005, ss. 1-7.

- a. “Ortak Kurumların Etkisi,
- b. Doğal Kaynakların Kullanımının Dışında Tutulmanın Tazmin Edilmemesi,
- c. Ortak ve Kanlı Geçmişimizin Etkileridir”²¹

Pogge'nin insan hakları ve küresel adalet kuramı, başka ülkelerde bulunan kişilerin de insan haklarının sağlanmasından yükümlü olma düşüncesini ortaya koymaktadır. Ancak bu sorumluluk radikal eşitsizliği giderecek ve insan haklarının sağlanmasını olanaklı kılacak bir uluslararası kurumsal sistemin oluşturulmasına ilişkin bir yükümlülüktür. Bu yükümlülük çeşitli projelerle (Küresel Kaynaklar Temettüsü, Sağlık Etki Fonu vb.) adaletin sağlanmasına yönelik bir yükümlülük olup, başka ülkelerdeki yoksulları göçmen olarak kabul edip durumlarını düzeltmeye yönelik bir yükümlülük değildir.²² Ancak Pogge, devletlerin mültecileri ülkelerine kabul etme ve onların insan haklarına uygun muamele görmesini sağlama yükümlülükleri olduğunu da belirtmektedir.²³ Pogge, burada göç ile zorunlu göç arasında ayırım yapmakta ve yoksulluğun zorunlu göçe neden olan durumlara yol açan bir etken olduğunu savunmaktadır.²⁴

Öte yandan Pogge'nin İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi madde 28'e verdiği önem ve insan haklarını bildirmede de belirtilen etik haklar olarak kabul etmesi

²¹ Thomas Pogge, “Global Resources Dividend”, *Ethics of Consumption: the Good Life, Justice, and Global Stewardship*, Ed. Campbell, Colin & Camacho, Luis A., Rowman & Littlefield, Maryland, 1998, ss 501-538.

²² Veit Bader, "The Ethics of Immigration", *Constellations*, S.12.3, 2005, s. 344.

²³ Thomas Pogge, “Migration and Poverty”, *Citizenship and Exclusion*, Ed. Veit Bader, Palgrave Macmillan, London, 1997, s.12.

²⁴ Pogge, 1997, ss.12-13.

nedeniyle İHEB’de sayılan hakların sağlandığı bir uluslararası kurumsal sistemi adil kabul ettiği de açıktır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi madde 14/1 ise “*Kişilerin zulüm altında başka ülkelere sığınma ve sığınma olanaklarından yararlanma hakkını düzenlemektedir.*”²⁵

Dolayısıyla *Pogge*’nin, yoksulların zengin ülkeler tarafından göçmen olarak kabul edilerek sosyal ve ekonomik haklarının sağlanması sorununun çözülemeyeceğini belirtmesi, zulüm altında başka ülkelere sığınma hakkını kabul etmediği anlamına gelmemektedir. Zaten ekonomik nedenli göçmen kabulü ile sığınma hakkını kullanan sığınmacıların kabulü birbirinden farklıdır. Sığınmacılar göçmenlerin aksine, kendi vatandaşı oldukları ya da son olarak ikamet ettikleri devletlerin korumasından yararlanamayan veya haklı bir gerekçeyle yararlanmak istemeyen ve uluslararası koruma sağlanan kişilerdir.

Pogge’nin insan hakları ve küresel adalet kuramı uluslararası korumadan yararlanması gereken sığınmacılar bakımından da anlam ifade etmektedir. Uluslararası kurumsal sistemin sığınmaya ilişkin düzenlemelerinin ve işleyişinin adil olması, sığınmacıların uluslararası korumadan yararlandıkları ülkelerde insan haklarının sağlanması, uluslararası korumadan kaynaklanan külfetlerin devletler tarafından paylaşılması gibi pek çok konuda *Pogge*’nin kuramı anlam ifade edebilir.

Öte yandan her bir ülkede sığınmacıların, ülkeye kabulü, uluslararası korumanın tanınması (göçmen-mülteci ayrımının yasal yollarla kişiler bakımından yapılması), uluslararası korumadan yararlanacakları ülkeye uyumlarının sağlanması ve hayatlarını İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi madde 22 ve 25/1’deki haklara uygun olarak sürdürebilmelerinin mümkün kılınması bakımından yapılacak düzenlemelerde de

²⁵ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7217.pdf> (Erişim Tarihi 01.05.2022).

Pogge'nin kuramı dikkate alınabilir. Ayrıca tüm bunlara ek olarak yaşadıkları zulümden dolayı travmatik deneyimler yaşayan sığınmacıların, özellikle zihinsel sağlıklarının iyileştirilmesi ve korunmasının ülkeye kabul, mülteci statüsünün tespiti ve uyum süreçlerinde sağlanması da İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi madde 25/1 bağlamında dikkate alınabilecek bir konudur. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi madde 25/1 ile ilgili olarak öncelikle *Pogge*'nin sağlık hakkına ilişkin görüşlerini üzerinde durmak faydalı olabilecektir.

B. Pogge'de Sağlık Hakkı

Pogge'nin sağlık hakkına ilişkin görüşleri birbirinden farklı iki tez içermektedir. Bunlardan birincisi, belirli sağlık koşullarını önlemenin ya da düzeltmenin etik gerekçesinin dağıtıcı faktörlere (daha yoksul olanların bu koşullardan nasıl etkilendiği, bunu önlemenin maliyeti, hastaların belirli bir tedaviden sağlayacağı fayda gibi) değil, ilişkisel faktörlere (daha yoksul olanların sıkıntısını çektiği sıhhi koşullarla aramızdaki ilişki) bağlı olmasıdır. Örneğin insanların sizin ihmalinizle zarar görmemesi sizden kaynaklanmayan nedenlerle zarar görmemesine göre daha güçlü bir etik gerekçedir. Toplumsal kurumları oluşturarak bir kurumsal düzeni şekillendiren ve sürdüren aktörler de etik olarak o kurumsal düzenden kaynaklanan sıhhi koşullardan ondan kaynaklanmayanlara göre daha fazla sorumludur. Dolayısıyla herhangi bir kurumsal düzeni, neden olduğu sağlık koşullarını iyileştirecek şekilde oluşturmamız gerekmektedir. Etik değerlendirmeler bakımından sağlık kaynaklarının nasıl dağıtıldığı değil toplumsal faktörlerin sağlık koşullarının oluşumuna ne oranda katkıda bulunduğu önemlidir. Bu bağlamda oluşumuna katkıda bulunduğunuz herhangi bir kurumsal

düzenin neden olduğu sağlık koşullarının düzeltilmesinde etik sorumluluğumuz bulunmaktadır.²⁶

Pogge'nin sağlığa ilişkin adaletle ilgili ikinci tezi ise birincisi üzerine kuruludur. *Pogge*'nin ikinci tezine göre oluşumuna katkıda bulunduğumuz herhangi bir kurumsal düzenin neden olduğu sağlık koşullarının düzeltilmesindeki etik sorumluluğumuz bakımından, söz konusu koşullardan mağdur olanların vatandaşımız olması ya da yabancı olması arasında bir fark yoktur.²⁷ *Pogge*'nin iki tezi bir arada düşünüldüğünde yabancılara oluşumuna katkıda bulunduğumuz sağlık koşulları vatandaşlarımızın oluşumuna katkıda bulunmadığımız sağlık koşullarından daha büyük etik ağırlığa sahiptir.

Pogge'ye göre toplumsal kurumlar ile sağlık ve yoksulluk arasında bir ilişki mevcuttur. Birçok toplumsal kurum sağlık koşullarının oluşumuna katkıda bulunabilir. Doğal kaynakların, mal ve hizmetlerin üretim, kullanım ve değişimi ile mülkiyeti düzenleyen temel kurallar örneğinde olduğu gibi ekonomik kurumlar sağlık koşulları üzerinde büyük etkisi olan kurumlardır ve söz konusu etki büyük ölçüde yoksulluktan kaynaklanmaktadır. Ekonomik kurumlar önlenebilecek olan yoksulluğa yol açarak olumsuz sağlık koşullarının oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Söz konusu ekonomik kurumların var oluşundan sorumlu olan kişiler de olumsuz sağlık koşullarından da sorumlu olacaklardır.²⁸

Dünyamızda yoksullukla insan sağlığı arasında önemli bir ilişki vardır. Yoksulluk, mevcut sağlık sorunlarına neden olan en önemli faktördür. Yoksullukları

²⁶ Thomas Pogge, "Responsibilities for Poverty-related Ill Health", *Ethics & International Affairs*, S. 16.2, 2002, s. 71.

²⁷ Pogge, 2002, s.71.

²⁸ Pogge, 2002, s.72.

nedeniyle milyonlarca insan yetersiz beslenmekte, su kaynaklarına, hıfzıssıhha hizmetlerine, tıbbi hizmetlere erişememekte ve elverişli barınaktan yoksun yaşamaktadır. Bütün insan ölümlerinin üçte biri yoksullukla ilgili nedenlerden kaynaklanmaktadır.²⁹ Gelirlerin ve zenginliğin ekonomik kurumlar tarafından dağıtıldığı yadsınamaz. Yerel ekonomik kurumların ve diğer yerel faktörlerin kalkınmakta olan ülkelerde yoksulluğun üretilmesinde önemli bir rolü olduğu elbette kabul edilebilir, ancak küresel kurumların da yoksulluk üzerinde etkileri vardır. Hatta gelişmiş ülkelerin yerel kurumlarının gelişmekte olanların kurumları üzerinde etkili olmaları da mümkündür.³⁰

Gelişmiş ülkelerin kurumları ve küresel kurumsal düzen yoksulluğun yeniden üretimine katkıda bulunursa, bu kurumların kararlarını veren ya da destekleyen politikacıları seçen gelişmiş ülkelerin vatandaşlarının da söz konusu yoksulluktan sorumlu olduğu ileri sürülebilir.³¹ Dolayısıyla gelişmiş ülkelerin vatandaşları yoksulluk ve yoksulluktan kaynaklanan sağlık sorunlarından sorumludurlar.

Pogge, sağlık hakkı bakımından da “pasif adalet anlayışı” ve “aktif adalet anlayışı” şeklinde bir ayrım yapmaktadır:

- a) *“Pasif Adalet Anlayışı: Adalet anlayışının kişilere ve toplumsal kurumlara dağıtımını ve sağlıkla ilgili malların hastalara dağıtımını esas alması sıklıkla rastlanılan bir durumdur. Böylesi bir yaklaşım sağlık hizmetleri sisteminin alternatif düzenleniş biçimlerine sağlık ürünlerinin dağıtımından alınan payı esas almakta ve adaleti veya*

²⁹ Pogge, 2002, s.72.

³⁰ Pogge, 2002, s. 73.

³¹ Pogge, 2002, s. 74.

adaletsizliği deneyimleyenlere odaklanmayı Pogge, “pasif adalet anlayışı” olarak adlandırmaktadır.

b) Aktif Adalet Anlayışı: Pogge’ye göre söz konusu pasif anlayışa adalet ya da adaletsizlik bakımından ahlaki sorumluluğu paylaşan “adalet özneleri” kavramı eklenebilir.³² Bu kavramı içeren ve adaleti veya adaletsizliği kimlerin deneyimlediğinin yanı sıra, adaleti veya adaletsizliği kimlerin ürettiğini de ele alan anlayışa “aktif adalet anlayışı” adı verilebilir. Aktif adalet anlayışının daçeşitli özellikleri vardır:

- i. Bir şeyin adaletsiz olabilmesi için onun adil ya da adaletsiz olmasından sorumlu olan belirli özne ya da öznelerin bulunması şarttır. Bazı özneler bazı adaletsizliklerden sorumlu olmayabilir.*
- ii. Ayrıca belirli bir kurumsal düzende öznelerin ahlaki sorumlulukları dereceli olabilir. Ahlaki sorumluluk derecesi özneler arasında farklılaşabilir. Ayrıcalıklı ve sistemi belirleyici olma nitelikleri sorumluluğu artırırken yoksul olmak azaltabilir.*
- iii. Bir özne birçok adaletsizlikten değişik oranlarda sorumlu olabilir ve her biri bakımından değişik oranlarda çaba harcaması gerekebilir.”³³*

Bu bölümde şimdiye kadar Pogge ’nin adalet anlayışına ve sağlık hakkına ilişkin görüşleri kısaca ortaya konmaya çalışıldı. Bir sonraki ise Pogge ’nin yabancıların hakları

³² Pogge, 2002, s. 75.

³³ Pogge, 2002, s. 75.

bakımından insan hakları öznelerinin sorumluluklarına dair düşünceleri ele alınmaya çalışılmaktadır.

II. YABANCILARIN HAKLARI

Pogge'nin adalet anlayışı küresel olup, bu bağlamda yoksullukla ilgili devletlere düşen yükümlülükler üzerinde durmaktadır. Bu bölümde belirtilen yükümlülükler üzerinde durularak, Pogge'nin görüşlerinde yabancıların hakları açıklanacaktır.

A. Başka Ülkelerin Vatandaşlarının Yoksulluğundan Kaynaklanan Yükümlülükler

Pogge'ye göre bir toplumun temel kurallarının ve idare edilişinin bazı kişilerin insan haklarına erişimini tehlikeye atacak şekilde düzenlenmesine katkıda bulunmak kişilerin söz konusu durumdan sorumlu olmasına neden olur.³⁴ Dolayısıyla uluslararası toplumun temel kuralları ve idare edilişinin belirlenmesi bakımından sorumluluğu olan herkes başka ülkelerin vatandaşlarının insan haklarına erişiminin tehlikeye düşmesi halinde da sorumlu olacaktır. Bu bağlamda *Pogge*, zengin ülkelerin daha avantajlı konumdaki vatandaşlarının dünyadaki yaşamı tehdit eden yoksulluğun en aktif olarak sorumluları olduğunu iddia etmektedir.³⁵ Bir başka deyişle *Pogge*'ye göre zengin ülkelerin diğer ülkelerinkilere göre avantajlı konumda olan vatandaşları yoksul ülkelerde yoksulluk nedeniyle yaşamı tehdit eden olaylardan dolayı sorumlu olacaktır.

Pogge'nin temel iddiası, sosyal koşulları oluşturarak ve şekillendirerek öngörülebilir ve önlenebilir bir şekilde küresel yoksulluktan kaynaklanan acılara neden olduğumuzdur. Dolayısıyla *Pogge*, en büyük olmasa da işlenmiş en geniş katımlı insanlığa karşı suçun failleri olduğumuzu savunmaktadır. Zira *Pogge*'ye göre söz

³⁴ Thomas Pogge, *World Poverty and Human Rights*, Polity Press, Cambridge, 2008, s.130.

³⁵ Pogge, 2008, s. 130.

konusu acıların nedeni, adil olmayan uluslararası ekonomik kurumsal sistemdir ve söz konusu sistemin oluşumunda etkili olan güçlü devletlerin vatandaşları devletlerinin politikalarından dolayı sorumludurlar.³⁶

Öte yandan *Pogge*, İHEB madde 28'den hareketle herkesin söz konusu bildirmede öngörülen hak ve özgürlüklerin gerçekleşeceği bir toplumsal ve uluslararası düzene hakkı olduğunu belirtmekte ve söz konusu düzenin sağlanmamasından dolayı mevcut düzeni oluşturan devletler ve vatandaşların sorumluluğu olacağını ve bu sorumluluktan kaynaklanan yükümlülüklerin negatif yükümlülükler kapsamında olduğunu savunmaktadır.³⁷

Pogge, İHEB madde 25/1 kapsamındaki sosyal ve ekonomik hakların sağlanamamasını da İHEB madde 28 kapsamında değerlendirerek, yoksulluktan kaynaklanan sorunlardan uluslararası kurumsal sistemin bileşeni olan tüm devletlerin ve vatandaşlarının sorumluluğu olduğunu ve bu bağlamda yoksulluğun insan hakları ihlali olduğunu kabul etmektedir.³⁸ *Pogge*'ye göre ahlaki değerlere yönelik her anlayış bakımından böylesi bir yoksulluğun önlenmesi en önemli sorumluluğumuzdur.³⁹

Aşırı yoksulluk sadece gıda, giyinme, barınma sağlık hizmetleri vb. bakımından kişinin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için elverişli bir yaşam standardına sahip olma hakkı gibi sosyal ve ekonomik hakların kitlesel biçimde sağlanmaması durumuna yol açmaz. Aşırı yoksulluk ve ekonomik eşitsizlik aynı zamanda demokratik yönetim ve hukukun üstünlüğü ilkesiyle ilgili olan medeni ve siyasal hakların sağlanmamasına da

³⁶ *Pogge*, 2008, s. 130.

³⁷ *Pogge*, 2008, s. 130.

³⁸ Thomas *Pogge*, "Human Rights and Global Health: a Research Program", *Metaphilosophy*, S.36.1- 2, 2005, s. 197.

³⁹ Thomas *Pogge*, "Priorities of Global Justice", *Metaphilosophy*, S.32.1- 2, 2001, s. 6.

belirgin bir şekilde katkıda bulunur. Çoğunlukla okuryazar veya erişkin olmayan aşırı yoksul insanlar hayatta kalma mücadelesiyle de o kadar meşguldürler ki, yerel veya ulusal yöneticilerine direnerek tepkilerini çok az gösterebilirler. Söz konusu nedenle de yöneticiler kendilerine tepki gösterme ihtimali daha çok bulunan diğer aktörlerin (sıklıkla yabancılar) çıkarlarını gözeterek baskıcı yönetimlerle ve şiddet yoluyla yoksulları ezerler. *Pogge*'ye göre başka ülkelerdeki aşırı yoksulluğu azaltmak elbette çok da kolay değildir; ancak genellikle başka ülkelerdeki şiddeti azaltmaktan daha kolaydır.⁴⁰ Zira şiddeti azaltma girişimleri de sıklıkla şiddet içeren yöntemlerle yapılmaktadır ve belki de sürekli hale gelecek şiddet içerikli sonraki dış müdahalelere ilham kaynağı olabilirler.⁴¹

Pogge'nin görüşlerinde yoksulluktan kaynaklanan sorunlar şiddet kullanılarak yönetilmeye çalışılmaktadırlar. Devletlerin yöneticilerinin kullandıkları insan haklarına aykırı şiddet ile söz konusu şiddeti ortadan kaldırma ve demokrasi ihraç etme iddiasıyla söz konusu devletlere diğer devletler tarafından uygulanan şiddet de yoksul insanların zarar görmesine neden olmaktadır.

Söz konusu zararlardan biri de zorunlu göçtür. Silahlı müdahaleler, savaşlar ya da devletlerin kendi vatandaşlarına uyguladığı şiddet ve baskıdan kaynaklanan zorunlu göçler insanların daha da yoksullaşmasına, sağlık hizmetleri başta olmak üzere sosyal ve ekonomik hakların pek çoğuna erişememelerine ve fiziksel ya da psikolojik sağlıklarının bozulmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla küresel kurumsal düzenin yeniden düzenlenmesine ilişkin talepler kesinlikle haklıdır. Ancak bu makul bir zaman

⁴⁰ Pogge, 2001, s. 8.

⁴¹ Pogge, 2001, s. 9.

dilimi içerisinde yoksulluğun yok edilmesini sağlamakta tek başına yeterli olamayacaktır. Çünkü yeni küresel ekonomi oldukça karmaşık bir ağıdır.⁴²

Öte yandan *Pogge*'ye göre adalet toplumsal bir sistemdeki ilişkileri düzenleyen kurallar, uygulamalar, usuller ve sözleşmelerden oluşan kurumsal düzenlemelerin ahlâki bir niteliğidir.⁴³ *Pogge*, herhangi bir kurumsal düzenin asgari koşulu olarak söz konusu düzenin öngörülebilir bir şekilde önceden önlenebilir insan hakları eksiklikleri üretmemesini kabul etmektedir.⁴⁴ *Pogge*, İHEB madde 28'de geçen “*ve uluslararası bir düzene*” ifadesinden hareketle söz konusu önermeyi küresel düzeyde ele almaktadır.⁴⁵ Dolayısıyla uluslararası sistemi oluşturan devletlerin vatandaş olmayanların insan hakları bakımından da adalete ilişkin sorumlulukları bulunmaktadır. Örneğin *Pogge*'ye göre söz konusu kişilerin asgari insani yaşam koşullarına uygun olarak kurtarılması ve sıhhi ya da iâşe anlamında bakımından adil bir uluslararası küresel sistemin gerekleri kapsamında başka devletlerde yaşayanlar da sorumlu kabul edilebilecektir.

Pogge'ye göre aşırı yoksulluğun nedeni küresel ekonomik düzenin bir başka deyişle uluslararası kurumsal sistemin adil bir şekilde örgütlenmemiş olmasıdır. Eğer aşırı yoksulluğun yerel nedenlerden değil, uluslararası kurumsal sistemden kaynaklandığını kabul edersek başka devletlerin vatandaşlarının yoksulluğundan da sorumlu sayılabiliriz.

⁴² *Pogge*, 2001, s. 12.

⁴³ *Pogge*, 2012, s. 26.

⁴⁴ *Pogge*, 2012, s. 27.

⁴⁵ *Pogge*, 2012, s. 28.

B. İHEB Kapsamında Vatandaş Olmayanlara Karşı Yükümlülükler

Vatandaş olmayan kişilere karşı insan haklarına ilişkin yükümlülükleri anlayabilmek için öncelikle vatandaşlara karşı yükümlülükleri ortaya koymak gerekmektedir. *Pogge*, devletlerin vatandaşlarına karşı insan haklarıyla ilgili üç tür yükümlülüğü olduğunu hatırlatmaktadır:

- 1) *“Negatif yükümlülükler olan insan haklarına saygı gösterme yükümlülükleri*
- 2) *Pozitif yükümlülükler olan insan haklarını koruma yükümlülükleri*
- 3) *Pozitif yükümlülükler olan insan haklarını uygulama yükümlülükleri:*
 - a. *Sağlama yükümlülüğü*
 - b. *Sağlanmasını kolaylaştırma yükümlülüğü”*⁴⁶

Birinci kategori olan insan haklarına saygı gösterme yükümlülüğü, etkileşimsel ve kurumsal olarak gerçekleştirilebilir ve kurumsal olarak gerçekleştirme yükümlülüğü, üçüncü kategori olan insan haklarını uygulama yükümlülükleri bakımından da hem ulusal düzeyde hem de uluslar üstü düzeyde geçerlidir.⁴⁷

Pogge'ye göre bir toplumun temel kurallarının ve idare edilmesinin bazı kişilerin insan haklarına erişimini tehlikeye atacak şekilde düzenlenmesine katkıda bulunmak, kişilerin söz konusu durumdan sorumlu olmasına neden olur.⁴⁸ *Pogge*'nin daha adil bir ekonomik sistem istemeyi ahlaki bir zorunluluk sayan insan hakları anlayışı, insan

⁴⁶ Pogge, 2012, ss. 29-32.

⁴⁷ Pogge, 2012, ss. 32-34.

⁴⁸ Pogge, 2008, s. 130.

hakları ihlalleri bakımından kolektif sorumluluk anlayışını vurgulamaktadır ve aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- 1) *“İnsan hakları, toplumun örgütlenmesi hakkında ahlaki iddialardır.*
- 2) *Vatandaşlar, toplumlarının örgütlenmesinden topluca sorumludurlar.*
- 3) *Dolayısıyla insan hakları vatandaşlara yönelik taleplerdir.*
- 4) *Bu talepler toplumlarının kurumları insan hakları ihlallerinden sorumluysa, vatandaşların o kurumların yeniden organize edilmesinden sorumlu oldukları anlamına gelir.*
- 5) *Eğer vatandaşlar bunu yapmazlarsa insan haklarını ihlal etmiş olur.*
- 6) *Uluslararası düzlemde ise ekonomik açıdan zengin devletlerin vatandaşları, ekonomik olarak ezilen devletlerin vatandaşlarının insan haklarının ihlalcisi olurlar.”⁴⁹*

İnsan haklarının herkese yönelik ahlaki talepler olması nedeniyle bu taleplerin uluslararası kurumsal sistem tarafından gerçekleştirilmemesi halinde söz konusu sistemin varlığını sürdürmesine katkıda bulunan herkes, sisteme katkılarına göre değişen oranlarda insan hakları ihlalcisi olacaklardır. Bu durum mültecilerin insan hakları bakımından da geçerlidir. Mültecilerin psikolojik sağlıklarının gözetilmesi ve iyileştirilmesine yönelik olarak gerekenlerin yeterince yapılmaması durumunda, söz konusu durumu değiştirmeye çalışmayan herkes bundan sorumlu olacaktır. Çünkü İHEB madde 28 uyarınca sadece vatandaşların değil, herkesin İHEB’de yer alan

⁴⁹ Pogge, 2008, s. 130.

haklarının gerçekleşebileceği bir uluslararası kurumsal düzene hakkı vardır. Küresel düzenin adil olabilmesi için hangi ülkenin vatandaşı olursa olursa olsun ve hangi ülke ülkede uluslararası korumadan yararlanıyor olursa olsun, her mültecinin psikolojik sağlığının ve diğer haklarının layıkıyla sağlanması gerekmektedir.

Pogge'nin insan haklarına ilişkin önermelerini geliştirirken düşüncelerini temellendirdiği hususlardan başlıcası "Herkesin bildirmede öngörülen hak ve özgürlüklerin gerçekleşeceği bir toplumsal ve uluslararası düzene hakkı" olduğunu hükme bağlayan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 28. maddesidir.⁵⁰

Pogge'nin kuramı bakımından devletlerin ve insanların kendilerinininkinden farklı ülkelerdeki insanların da insan haklarından yararlanmamasında sorumlulukları mevcuttur ve bu sorumlulukları gereği adil bir küresel kurumsal düzen sağlanması gerekmektedir. Küresel adalet kuramının başlıca amacı da minimal düzeyde adil bir küresel kurumsal düzenin temellerini kurmaktır. Pogge, söz konusu bağlamda İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 28. maddesini dört koşula bağlı olarak yorumlamaktadır:

"(1) Madde 28'i sağlamayan alternatif kurumsal tasarımlar insan haklarının tamamen gerçekleştirilmesine yaklaşıma oranlarına göre sıralanabilirler: Her toplumsal sistem insan haklarının mümkün olan en üst düzeyde gerçekleştirilebileceği şekilde yapılandırılmalıdır.

(2) İnsan haklarının herhangi bir kurumsal tasarımın ne oranda insan haklarına uygun olduğu, insan haklarının genel olarak kurumsal yapı içerisinde ne kadar gerçekleştiği ya da gerçekleştirilebileceğiyle ilgilidir.

⁵⁰ Pogge, 2008, s. 130.

(3) Bir kurumsal tasarı bir insan hakkını ancak ve ancak o kurumsal düzenin dayatıldığı insanlar için sağlandığında gerçekleştirir.

(4) Bir insan hakkı bir insan için sadece o insan, o insan hakkının nesnesine güvenli erişime sahip olursa sağlanmış olur.”⁵¹

Pogge'ye göre söz konusu dört koşul birlikte ele alındığında madde 28 bakımından, herhangi bir kurumsal düzenin ahlaki niteliği veya adilliği, o kurumsal düzenin kendi katılımcılarına insan haklarının nesnelere güvenli erişim sağlama oranına bağlıdır. Bir kurumsal tasarım uygulandığı kişilerin insan haklarının gerçekleştirilmesi üzerindeki göreceli etkisine göre değerlendirilebilir; çünkü insan haklarının ne kadar gerçekleştiği karşılaştırmalı bir muhakemeye alternatif düzenlerde insan haklarının ne kadar gerçekleştirilebileceğine göre değerlendirilmelidir.⁵² Sözü geçen dört koşul mültecilerin haklarını düzenleyen ve uygulayan kurumsal düzen bakımından da geçerlidir.

Pogge'ye göre bir kurumsal düzen devam ettirilmesi önlenemez insan hakları sorunlarının öngörülebilir şekilde artmasına neden oluyorsa, insan haklarını ihlal eder; çünkü insan hakları herhangi bir ulusal ya da uluslararası kurumsal düzene yöneltilen ahlaki taleplerdir.⁵³ Pogge'ye göre insan hakları kavramı iki anlamda anlaşılabilir:

⁵¹ Thomas Pogge, "Recognized and Violated by International Law: the Human Rights of the Global Poor.", *Leiden Journal of International Law*, S. 18.4, 2005, s. 720.

⁵² Pogge, 2005, 720.

⁵³ Thomas, Pogge, "The International Significance of Human Rights." *The Journal of Ethics*, S. 4.1,2000, ss. 45-69.

1. *“İnsan hakları kavramı veya bir başka deyişle insan hakları anlayışı*
2. *Bir insan hakları listesinin korumasına tabi iyiler veya nesnelere oluşan kavramın içeriği”⁵⁴*

Pogge, insan hakları kavramının hemen hemen her farklı anlayışın mutabık olduğu belirli temel unsurları olduğunu da savunmaktadır:

1. *“ İnsan hakları temel ahlaki kayguları ifade eder. İnsanların insan haklarına saygı duymaları ahlaki bir yükümlülüktür. Herhangi bir hukuk düzeninde insan haklarına uygunluk ahlaki bir gerekliliktir ve o hukuk düzeninin ahlaki yükümlülükler yaratabilmesinin bağımlı olduğu hususlardan biri de insan haklarına uygunluktur.*
2. *İnsan hakları diğer normatif düşüncelerden üstün olan ahlaki endişelerdir.*
3. *Söz konusu ahlaki endişeler insan haklarına sahip olan ve buna ilişkin ahlaki statüdeki varlık olan insana ilişkindir.*
4. *Söz konusu ahlaki endişeler uyarınca bütün insanlar eşit statüye sahiptirler. Her insan aynı haklara ve o hakların ahlaki önemine eşit derecede sahiptir ve bunların sağlanması kimin insan haklarının söz konusu olduğuna göre değişiklik arz edemez.*
5. *İnsan hakları sınırsız ahlaki endişeleri ifade eder ve yaşadıkları çağ, felsefi düşünceleri, dinleri, kültürleri ve*

⁵⁴ Pogge, 2000, s. 45.

ahlaki geleneklerinden bağımsız olarak tüm insanlar tarafından itibar edilmelidirler.

6. *Söz konusu ahlaki endişeler genel olarak paylaşılabildir ve değişik felsefelere, dinlere kültürlere, ahlaki geleneklere mensup insanlar tarafından anlaşılabilir.*⁵⁵

Pogge'ye göre İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi madde 28'le birlikte düşünüldüğünde bütün insan hakları herhangi bir kapsamlı sosyal sistemin “düzenine” ya da kurumsal yapısına ilişkin talepler olarak anlaşılabilir.⁵⁶ Dolayısıyla her toplum tüm üyeleri insan haklarına güvenli bir erişime sahip olabilecek şekilde düzenlenmelidir. Bu durum uluslararası toplum için de geçerlidir. Madde 28 sadece ulusal düzeyde sosyal sistemlere ilişkin değildir ve küresel kurumsal düzene de ilişkindir.⁵⁷ Dolayısıyla kendi vatandaşları oldukları ülkelerde bulunmasalar dahi mültecilerin de insan haklarına güvenli bir erişime sahip olmaları gerekmektedir. Söz konusu nedenle küresel kurumsal düzen insan haklarının sağlanması üzerindeki göreceli etkisi gözetilerek değerlendirilmeli ve reform yapılmalıdır.⁵⁸ Madde 28 bütün insanların hayati nitelikteki mallara ve hizmetlere güvenli erişimine yönelik bir talep de içermektedir. Ancak pek çok insan söz konusu erişimden yoksundur.⁵⁹ Pogge, söz konusu yoksunluğu İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi madde 28'e atıfla iki ayrı bakış açısından ele alarak küresel kurumsal düzenin insan haklarına herkesin eşit erişimini sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiğini savunmaktadır:

⁵⁵ Pogge, 2000, s. 46.

⁵⁶ Pogge, 2000, s.52.

⁵⁷ Pogge, 2000, s.54.

⁵⁸ Pogge, 2000, s.55.

⁵⁹ Pogge, 2000, ss.62-63.

1. *“Medeni ve siyasal hakların diğer haklardan daha önemli olduğu düşünülürse, yoksulluk medeni ve siyasal hakların da sağlanamamasına yol açmaktadır. Yoksulluk nedeniyle birçok ülkede yargı ve kolluk gücü mensupları cahil ve rüşvetçidir; insanlar da haklarını savunamayacak kadar cahildir ve baskıcı yönetimler hak savunuculuğunu zorlaştırmaktadır.*
2. *Sosyal, ekonomik ve kültürel hakların daha önemli olduğu düşünülürse, pek çok insan temel gıdalara, barınma olanaklarına, temiz suya, eğitime, ilaçlara, sağlık hizmetlerine vb. erişememektedir. Açlık, çevre temizliğinin yetersiz olmasından kaynaklanan salgın hastalıklar, tedavi imkanlarına ve ilaçlara erişememek gibi nedenlerle her yıl milyonlarca insan yaşamını yitirmektedir.”*⁶⁰

Söz konusu nedenlerle küresel kurumsal sistem insan haklarını gerçekleştirmemektedir, dolayısıyla adil değildir.⁶¹ Bir ülkede örneğin gerekli tıbbi müdahale yapacak donanım veya insanların temel ihtiyaçlara erişimini sağlayacak olanaklar yoksa ve bu durum uluslararası kurumsal sistemin arızalarından kaynaklanıyorsa, bu durumda insan hakları ihlali meydana gelmektedir. Pogge’ye göre bu durumda söz konusu ihlalden dolayı diğer devletler ve vatandaşları da sorumlu olmaktadır.

Pogge’nin söz konusu iddialarını madde 28’le birlikte temellendirdiği bir diğer İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi maddesi *“Herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve*

⁶⁰ Pogge, 2000, s. 65.

⁶¹ Pogge, 2005, ss. 1-7.

refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı ile kendi iradesi dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkını."düzenleyen madde 25/1'dir.⁶²

Pogge, dünyanın zengin kısmındaki kişilerin küresel yoksulluğa katkıda bulunduğunu ve mevcut küresel ekonomik düzenin insanları yoksul kıldığını, dolayısıyla bu konuda hiç bir şey yapmayan kişilerin dünya yoksullarının başkalarından zarar görmeme hakkını ihlal ettiklerini savunmaktadır. *Pogge*'ye göre insanların yoksulluğu yok ederek başkalarına zarar vermeyi durdurmaları gerekmektedir.⁶³ Aksi durumda İHEB madde 25/1'den kaynaklanan haklar da ihlal edilmiş olacaktır.

Pogge, insan haklarının kaliteli bir insan yaşamının temel gereklilikleri olan gıda, barınma, sağlık hizmeti, eğitim, siyasal katılım olanaklarını kullanabilme potansiyeline makul düzeyde güvenli erişime yönelik talepler ve insan yükümlülükleri olduğunu savunmaktadır.⁶⁴ Ayrıca yoksulluk nedeniyle kişilerin, gıda, barınma, temiz su, ilaç vb. kaynaklara ulaşamamasından dolayı insan hakları ihlallerinin gerçekleştiğini ve düşünen uluslararası düzenin insan haklarının gerçekleşmesinin önünde bir engel teşkil etmesi halinde bunun kendisinin insan hakları ihlali anlamına geleceğini belirtmekte ve kuramını şu şekilde özetlemektedir:

⁶² Bkz., Thomas Pogge, "Human Rights and Global Health: a Research Program." *Metaphilosophy*, S.36.1- 2, 2005, s.197; Doris Schroeder & Thomas Pogge, "Justice and the Convention on Biological Diversity.", *Ethics & International Affairs* S.23.3, 2009, s. 275; Thomas Pogge, "Keynote Address: Poverty, Climate Change, and Overpopulation." *Ga. J. Int'l & Comp. L.*, S. 38, 2009,s.526.

⁶³ Pogge, 2005, ss. 1-7.

⁶⁴ Pogge, 2005, ss. 1-7.

1. *“Dünya ekonomisinin mevcut kuralları altında çoğu insanın insan hakları öngörülebilir bir şekilde sağlanmamaya devam etmektedir.*
2. *İnsan hakları eksikliğinde söz konusu kuralların farklı bir şekilde düzenlenmesi halinde, bu hakların büyük ölçüde ortadan kaldırılabileceği öngörülebilir bir şeydir.*
3. *Dünya ekonomisinin mevcut kuralları öngörülebilir bir şekilde ağır insan hakları ihlalleri üretmektedir ve bu nedenle de ağır bir şekilde adaletsizdir.*
4. *Öngörülebilir şekilde insan haklarına uymayan kuralların tasarlanmasına veya uygulanmasına aktif olarak katıda bulunan aktörler, gerekli reform ve koruma için çaba göstermemeleri halinde insan hakları ihlalcisidirler.*
5. *Dolayısıyla dünya ekonomisinin mevcut kurallarını birlikte tasarlayan ve uygulayan daha güçlü devletlerin hükümetleri ağır insan hakları ihlallerinin müsebbibidirler.*
6. *Dolayısıyla gerekli reform veya telafi çabası göstermeksizin hükümetlerinin adil olmayan politikalarını destekleyen ya da bu politikalara tolerans gösteren vatandaşlar da bu adil olmayan politikaların sorumluluğuna ortaklırlar.*
7. *Daha güçlü devletlerin vatandaşlarının çoğu gerekli reform veya telafi çabaları göstermeksizin hükümetlerinin dünya ekonomisi kurallarının müzakeresindeki duruşlarını desteklemekte ya da tolerans göstermektedirler.*

8. *Daha güçlü devletlerin vatandaşlarının çoğu, mevcut küresel ekonomik düzenin insan haklarını ağır şekilde ihlal etmesinden kaynaklanan sorumluluğu paylaşmaktadırlar.*”⁶⁵

Pogge, küresel yoksullukla mücadele için insanların iki temel sorumluluğu olduğunu kabul etmektedir:

1. *“İnsanlığın daha yoksul kesimine daha az zarar verecek ve onların ekonomik ve sosyal gelişimlerine yönelik engelleri azaltacak uluslar üstü kurumsal düzenlemelerin yapılması için çalışmak,*
2. *Küresel düzeyde yoksulları aksi durumda uğrayabilecekleri bazı zararlardan koruyarak en azından hükümetlerimiz aracılığıyla hep birlikte ürettiğimiz zararları telafi etmek.*”⁶⁶

Söz konusu sorumlulukların kabulü halinde insan hakları hem vatandaşlara hem de vatandaş olmayanlara karşı sorumluluklarımızı ortaya koyan talepler olarak anlaşılabilir. Vatandaş olmayanlara karşı sorumluluklar, doğal kaynaklardan yararlanma bakımından “radikal eşitsizlik”le gerekçelendirilmektedir.

C. Radikal Eşitsizlik

Yabancılara karşı sorumluluklar küresel yoksulluğun şiddeti ve yoğunluğu nedeniyle insanların çoğu insan onuruna uygun asgari yaşam koşullarına erişemezken dünyanın en zenginlerinden oluşan küçük bir azınlık ömürleri boyunca kullanabileceklerinden çok daha fazla varlığa sahip olması nedeniyle İHEB ile tanınan insan haklarının herkes için sağlanabileceği bir uluslararası düzenin var olmamasından

⁶⁵ Pogge.2012, ss.33-37.

⁶⁶ Pogge.2012, s.56.

kaynaklanmaktadır. Söz konusu durum yoksullarla en zenginler arasında yaşam koşulları bakımından büyük bir eşitsizliğe yol açmaktadır. Pogge, söz konusu eşitsizliği “*radikal eşitsizlik*” terimi aracılığıyla kavramsallaştırmakta ve kişilerin, devletlerin ve kurumların insan hakları bakımından sorumluluklarını radikal eşitsizlik kavramı üzerinden tartışarak günümüzde ahlaki duyarlılıkları olan kişiler bakımından en önemli hususlardan birinin küresel yoksulluğun şiddet ve yaygınlığı olduğunu savunmaktadır. Pogge, ayrıca zenginler ile yoksullar arasında radikal bir eşitsizlik olduğunu, yoksullukla mücadele yükümlülüğünün de bu radikal eşitsizlikten kaynaklandığını belirtmekte eğitim, temiz su, hijyen, elverişli sağlık hizmeti gibi yaşamsal önemi olan hizmetlere erişemeyen yüz milyonlarca insana karşı sorumluluklarımız olduğunu savunmaktadır.⁶⁷

Pogge, radikal eşitsizliği açıklarken “*radikal*” ifadesini öncelikle beş madde ile tasvir etmektedir:

- a) *“Daha yoksul olanlar kelimenin tam anlamıyla çok yoksul durumdadır.*
- b) *Ayrıca değişik bakımlardan kıyaslandığında da pek çoklarına göre çok yoksul durumdadırlar.*
- c) *Eşitsizlik geçici değildir: Daha yoksul olanların durumlarını iyileştirmesi imkânsıza yakın derecede zordur ve daha varlıklı olanlar birkaç aylığına bile kötü şartlarda yaşamamışlardır ve o şekilde yaşamamanın nasıl bir şey olduğu hakkında en ufak bir fikirleri bile yoktur.*

⁶⁷ Pogge, 2001, ss. 59-77.

- d) *Eşitsizlik yaygındır: Sadece bazı yaşam olanaklarına (iklim, doğal güzelliklere ya da yüksek kültüre erişim vb) ilişkin olmayıp tüm yaşam olanaklarına nüfuz etmiştir.*
- e) *Eşitsizlik önlenelirdir: Daha varsıl olanlar daha yoksul olanların koşullarını kendileri kötü duruma düşmeksizin geliştirebilirler.”⁶⁸*

Pogge, radikal eşitsizliğin giderilmesi gereken bir sorun olduğunu savunurken söz konusu sorunu çözmeye yükümlülüğünü radikal eşitsizliğe yol açtığını düşündüğü üç nedeni gerekçe göstererek temellendirmektedir:

- 1) *“Ortak Kurumların Etkisi*
- 2) *Doğal Kaynakların Kullanımının Dışında Tutulmanın Tazmin Edilmemesi*
- 3) *Ortak ve Kanlı Geçmişimizin Etkileri”⁶⁹*

Pogge'nin bahsettiği üç temel yaklaşım radikal eşitsizliğin giderilmesine yönelik yine O'nun bir önerisi olan *Küresel Kaynaklar Temettüsü* (KKT) uygulamasının gerekliliğinin de gerekçelerini oluşturmaktadır.⁷⁰ Pogge, bu bağlamda evrensel (ekümenik) bir tez inşa etmeye çalıştığını vurgulamaktadır ve söz konusu teziyle sadece belirli bir ahlâk kuramı ya da anlayışını ikna etmeye çalışmadığını, aksine günümüz Batı siyasal düşüncesinde var olan tüm yaklaşımları ikna etmeyi amaçladığını belirtmektedir.⁷¹

⁶⁸ Pogge,1998, ss.502-503.

⁶⁹ Pogge,1998, ss.501-538.

⁷⁰ Pogge,1998, ss.501-538.

⁷¹ Thomas Pogge, "Real World Justice.", *The Journal of Ethics*, S. 9.1-2, 2005, s.36.

Pogge, söz konusu bağlamda radikal eşitsizlikten kaynaklanan yükümlülüklerin iki temel yaklaşımla ele alınabileceğini kabul etmektedir: a) Pozitif yükümlülükler b) Negatif yükümlülükler.⁷²

D. Negatif-Pozitif Yükümlülükler Ayrımı

Pogge, küresel düzeyde var olan radikal eşitsizlikten diğerlerine göre daha iyi durumda olan kişilerin de sorumluluğu olduğunu, söz konusu radikal eşitsizlikten sorumluluğumuzun ise pozitif bir yükümlülükten ziyade, negatif bir yükümlülükten kaynaklandığı savunmaktadır.⁷³ Pogge'nin özellikle negatif yükümlülükler üzerinde durmasının nedeni ise aşağıdaki gibidir:

- 1) *“Sadece pozitif yükümlülüklerin kabulü halinde daha varlıklı olanlar sadece yoksullara belirli yardımlar yaparak yükümlülüklerini yerine getirmiş sayılabilecektir.*
- 2) *Ancak negatif yükümlülüğün de kabulü halinde varsıllarla yoksullar arasındaki radikal eşitsizliğe neden olan küresel sistemin mevcudiyetindeki payından dolayı kimse daha adil bir küresel kurumsal sistemin oluşması için çaba harcamadıkça söz konusu yükümlülüğünü yerine getirmiş olmayacaktır.”⁷⁴*

Pogge, kişilerin zarar vermeme ödevleriyle geçmişte yaptıkları eylemlerin gelecekte neden olabileceği zararları önleme ödevlerine ve insanların çektiği tüm

⁷² Pogge, 2001, ss. 59-77.

⁷³ Thomas Pogge, "Severe Poverty as a Violation of Negative Duties." *Ethics & International Affairs*, S.19.1, 2005, ss.55-83.

⁷⁴ Pogge, 2001, ss. 59-77.

acılarından ziyade kişilerin neden olduğu acılara odaklandığını da belirtmektedir. Pogge'ye göre söz konusu odaklanmanın nedeni, negatif ahlaki ödevlerin pozitif ödevlerden daha bağlayıcı olduğu inancıdır. Örneğin insanlara saldırmama ödevi, başka insanların saldırılarını önleme ödevinden daha bağlayıcıdır. Aynı şekilde mağdurun tedavisinin sağlanması saldırgan bakımından diğer kişilere oranla daha bağlayıcı bir ödevdir. Ancak Pogge, herhangi bir negatif ya da ara ödevin bütün pozitif ödevlerden daha bağlayıcı olduğunu iddia etmemekte, bilakis negatif ve ara ödevlerin pozitif ödevlerin yerine getirilmesinin öncelikli olmayan sabit durumlarda onlardan öncelikli olduğunu savunmaktadır.⁷⁵

Pogge, pozitif ödevleri yerine getirip onlarla birlikte var olan ve daha bağlayıcı olan negatif ödevler ve ara ödevlerin yerine getirilmemesinin hatalı olacağını da savunmakta ve söz konusu hususu bir örnekle açıklamaya çalışmaktadır:

“Pek çok kişinin sağlığını tehlikeye atan bir nehir kirletme eylemini yapan bir şirketi düşünelim. Söz konusu şirketten bölgedeki diğer işletmelerle birlikte kirliliği kontrol için edevat temini ve kirlilikten hastalananların tedavisi için bağış yaparak problemlerin azaltılmasına yardımcı olması istenebilir. Bu tarz bir istek politik olarak uygun olabilir. Ancak bu hatalı bir şekilde kirletmeyi şirketi ahlaki açıdan iyi bir amaç için ve herhangi bir hayır işlemek için pozitif bir ödevi yerine getirerek yardım eden diğer potansiyel bağışçılarla aynı kategoriye sokar. Bu iki husus bağlantılıdır. Politik olarak

⁷⁵ Thomas Pogge, "Real World Justice.", *The Journal of Ethics*, s. 9.1-2, 2005, s.33.

elverişli olan böylesi bir pozitif ödev talebi, negatif ödevleri ve ara ödevleri yok sayarak yapıldığında hatalı olacaktır.”⁷⁶

Pogge'ye göre, bazıları bu tarz yanlış yönlendirmelerin politik başarının dünya yoksulluğu problemine ilişkin küçük bir bedeli olduğunu düşünebilir, ama aslında böyle bir seçenek bulunmamaktadır. *Pogge*, önde gelen etkili ülkelerin vatandaşlarının minimal düzeyde doğru ve insancıl olsalardı, ilgili taleplere yanıt vererek dünya yoksulluğunun ortadan kaldırılması için gereğini yapacaklarını savunmaktadır.⁷⁷

Pogge, ayrıca zengin ülkelerin etkili vatandaşlarının ahlaki olarak yoksulluktan kaynaklanan acılarla ilgisini ortaya koymak bakımından önemli olduğunu düşünmektedir. *Pogge*, küresel düzeyde yoksulluğun üstesinden kolayca gelinebileceğini ve bunun için pozitif ödevlerin de bulunduğunu düşünmekte ve kişilerin şekillendirip yönlendirdikleri yoksulluktan kaynaklanan sorunlara neden olan sosyal kurumların ürettiği büyük eşitsizlikten faydalanmaları nedeniyle bu toplumsal kurumları neden oldukları zararı ortadan kaldıracak şekilde değiştirmek gibi daha bağlayıcı ödevleri olduğunu savunmaktadır.⁷⁸

Söz konusu ödevler küresel düzeydeki radikal eşitsizliğin giderilmesi gerekliliğinden kaynaklanan ödevlerdir.⁷⁹ *Pogge*, radikal eşitsizliği tanımlarken sadece yoksullara yardım etme yükümlülüğünün kabul edilmesi halinde negatif bir yükümlülükten ziyade pozitif bir yükümlülüğün söz konusu olacağını ve bu durumda sadece daha kötü durumda olanlara yardım ederek radikal eşitsizliğin giderilmesi bakımından ahlaki yükümlülüklerini yerine getirilmiş sayılacağını, ancak bu düşüncenin

⁷⁶ Pogge, 2005, s. 35.

⁷⁷ Pogge, 2005, s. 35.

⁷⁸ Pogge, 2005, s. 36.

⁷⁹ Pogge, 1998, s. 502.

yerinde olmadığını savunmaktadır.⁸⁰ Pogge, kötü durumda olanlara sadece yardım ederek ahlaki yükümlülüklerimizi yerine getirmiş sayılamayacağımızı belirterek söz konusu hususa ilişkin ilginç bir örnek vermektedir.⁸¹

“Eğer Venüs’te bizden çok daha kötü şartlarda yaşayan bir insan topluluğu bulsak ve onlara sadece yardım etsek belki ahlaki yükümlülüklerimizi yerine getirmiş sayılabiliriz. Ancak bu dünyada yaşayan insanlar bakımından geçerli değildir. Çünkü dünyada mevcut olan küresel kurumsal sistemin varlığından herbirimiz sorumluyuz. Dolayısıyla söz konusu sistemin sonuçlarından da sorumluyuz. Oluşumuna ve devam edişine katkıda bulunduğumuz (karşı çıkmayarak bile olsa) sistemin sonuçlarından da sorumluyuz.”

Bir başka deyişle yoksulluğa yol açarak insan haklarını ihlal etmeme yükümlülüğümüz vardır. Bu negatif bir yükümlülüktür. Desteklediğimiz hükümetlerin politikalarının oluşturduğu ve yoksulluğa yol açacak bir küresel kurumsal sistemin var oluşuna katkıda bulunmakla söz konusu yükümlülüğü ihlal etmiş oluruz.⁸²

Zaten radikal bir eşitsizliğin var olması negatif bir yükümlülüğün varlığı için yeterli değildir ve küresel yoksullara karşı diğerlerinin radikal eşitsizliğin giderilmesi bakımından negatif bir yükümlülüğün olması için yükümlülük sahibinin radikal eşitsizliğin meydana gelmesinde etkisi olması gerekmektedir. Negatif yükümlülük kişinin etkisiyle yola açabildiği bir duruma neden olmama yükümlülüğüdür.

⁸⁰ Pogge, 1998, s. 503.

⁸¹ Pogge, 1998, ss. 503-504.

⁸² Pogge, 1998, s. 504.

E. Ortak Kurumların Etkisi

Pogge, küresel düzeyde radikal eşitsizliği ortadan kaldırma yükümlülüğünün negatif bir yükümlülük olduğunu üç farklı perspektiften temellendirmektedir. Bunlardan ilki ortak kurumların radikal eşitsizliğin mevcudiyeti üzerindeki etkisidir. *Pogge*, radikal eşitsizlikle ilgili beş maddeye ortak kurumların etkisine ilişkin üç koşul eklemektedir:

- 1) *“Her gün üsttekilerin davranışları alttakilerin koşullarını tek bir sosyal kurumsal düzende bir arada olduklarını gösteren bir şekilde etkilemektedir.*
- 2) *Bu bağlamda radikal eşitsizlik, alttakilerin yoksulluğunu önlenebilir bir şekilde üreten kurumsal düzenden de kaynaklanmaktadır. Çünkü uygulanabilir kurumsal alternatiflerin hepsi böylesine yaygın ve şiddetli bir yoksulluğu üretmez.*
- 3) *Radikal eşitsizliğin nedeni her insanı farklı şekilde etkileyen toplumsal olmayan faktörlere (genetik problemler, doğal afetler vb.) dayandırılmaz.”*⁸³

Mevcut radikal küresel eşitsizlik, küresel yoksulların diplomasi ve ticaret pazarlarının küresel ağı aracılığıyla birbirine bağlanan egemen devletler sisteminde yer almasından dolayı, yukarıdaki birinci maddedeki koşulu karşılamaktadır.⁸⁴ Zira *Pogge*'nin verdiği Venüs örneğinin aksine dünyadaki ortak bir küresel kurumsal sistemin içinde yer alan kişilerin tüketim gibi tercihleriyle vatandaşları oldukları

⁸³ Pogge, 1998, s. 504.

⁸⁴ Pogge, 1998, s. 504.

devletlerin uyguladığı politikalar üzerindeki etkileri, diğer kişilerin yaşam koşullarını belirlemektedir.⁸⁵

İkinci madde ise kişilerin ya da kolektif aktörlerin davranışlarından ziyade bireylerin sosyal kurumların yapıları içerisinde buldukları koşullarının etkisiyle ilgilidir. Farklı kurumsal yapılar insanların hayatlarını farklı biçimlerde etkilemeleri bakımından ahlakilik yönünden de farklılaşırlar. Farklı ülkelerdeki hayat standartlarındaki dramatik farklılıklar dikkatimizi yerel farklılıklara çekse de asıl hikâye bundan ibaret değildir. Yoksulluğun meydana geldiği yerdeki ulusal faktörler etkili olsalar da, yoksulluğun ortaya çıkması ve devam etmesi aynı zamanda uluslararası kurumsal sistemin özelliklerinden de kaynaklanmaktadır.⁸⁶

Küresel yoksullar eğer sadece başka sosyal koşullarda doğmuş olsalardı diğerleri gibi sağlıklı mutlu ve üretken hayatlar yaşayabilecekleri için küresel yoksulluk üçüncü maddedeki şartı da karşılamaktadır. İstiraplarının temel nedeni berbat sosyal başlangıç pozisyonlarıdır; doğdukları sosyal çevre onlara yoksul, savunmasız, bağımlı olmaktan başka bir şans tanımamakta ve çocuklarına da kendilerinininkinden daha iyi bir başlangıç pozisyonu sağlama olanakları da yoktur.⁸⁷

Söz konusu üç ek koşul, çok kötü durumda olanların radikal bir şekilde mahrum edilmişliklerine neden olur. Mahrum edilmişlik ifadesi sadece bu kişilerin insani bir yaşamın gerekliliklerinden yoksun olmalarını değil, aynı zamanda ihtiyaçlarından insanlar aracılığıyla mahrum bırakılmalarını ifade etmektedir. Bu insanlar herhangi bir yoksulluk ve sefalet içinde değildir; bilakis hayatlarını şekillendirmesi kaçınılmaz olan bizim ortak kurumsal düzenlemelerimiz tarafından yoksullaştırılmakta ve sefalete

⁸⁵ Pogge, 1998, s. 505.

⁸⁶ Pogge, 1998, s.506.

⁸⁷ Pogge, 1998, s.506.

mahkûm edilmektedirler. Onları ihtiyaç duyduklarından mahrum bırakanlar, küresel ekonomik kurumların daha güçlü ve avantajlı katılımcılarıdır. Çünkü daha güçlü olanlar bu kadar yaygın ve şiddetli bir yoksulluk üretmeyecek alternatifler yerine, isteyerek veya istemeyerek mevcut kurumsal yapıyı dayatmaktadırlar.⁸⁸

Pogge'nin bu husustaki temel iddiası, sosyal kurumların etkilerine göre değerlendirilmeleri gerektiği yönündedir. Mevcut uluslararası düzende birçok insan çok düşük yaşam standartlarında sosyal başlangıç pozisyonlarına doğmaktadır. Ancak alternatif bir uluslararası kurumsal sistemde bu olumsuz durum söz konusu olmayabilirdi. Dolayısıyla mevcut uluslararası kurumsal sistemin oluşumu ve devamına yönelik devletlerin politikalarına doğrudan veya karşı koymayarak dolaylı katkıları nedeniyle bireylerin, küresel yoksulluktan kaynaklanan hak ihlalleri nedeniyle negatif sorumluluğu bulunmaktadır. *Pogge*'nin, radikal eşitsizlikle mücadelenin negatif bir yükümlülük olduğu tezinin üç değişik temellendirmesinden biri, radikal eşitsizliğin oluşumundaki ortak kurumların etkisidir.⁸⁹

Çağdaş kuramcılarının çoğu radikal eşitsizliğin nedenlerine ilişkin tarihsel yaklaşımları değil, bir ekonomik düzenin ve biçimlendirdiği ekonomik paylaşımın öngörülebilir etkileri ile uygulanabilir alternatiflerini kıyaslamayı tercih etmektedirler. Bu bağlamda *Rawls* yerel bir ekonomik düzenin adil olmasını sosyal sınıflar arasında hakkaniyete uygun bir fırsat eşitliği üretmesine ve öngörülebilir alternatiflerinin en az avantajlı olanlara daha iyi bir ihtimal sunmamasına bağlamaktadır.⁹⁰

Pogge'nin düşüncesinde günümüzde dünyanın karakteristik özellikleri, radikal eşitsizlik dışında aşağıdaki olgular tarafından da belirlenmektedir:

⁸⁸ Pogge, 1998, s.506.

⁸⁹ Pogge, 1998, s.507.

⁹⁰ Pogge, 2005, s. 42.

- a. “ Zenginler tarafından şekillendirilen ve yoksullara empoze edilen ortak bir kurumsal düzen vardır ve bu düzen radikal eşitsizliğin yeniden üretimiyle uygulanan ve aşırı ve yaygın yoksulluğun sürmeyeceği öngörülebilir bir kurumsal alternatifi olan bir düzendir. Radikal eşitsizlik toplumsal olmayan faktörlerde (genetik engeller, doğal afetler vb.) gözlenemez; çünkü onlar farklı insanları farklı şekillerde etkiler.
- b. Zenginler yoksullara zarar vermektedir; çünkü öngörülebilir ve önlenabilir bir şekilde radikal eşitsizliği sürekli yeniden üreten ortak bir kurumsal düzeni devam ettirmekteyiz.”⁹¹

Pogge’ye göre bir kurumsal düzen öngörülebilir ve alternatif bir kurumsal tasarımla önlenabilir bir şekilde insan haklarına erişimi tehlikeye atıyorsa, insan hakları ihlalcisi bir düzendir. Evrensel bir yaklaşım oluşturduğunu belirten Pogge’ye göre toplumsal kurumlara yönelik ahlaki talepler, aynı zamanda bu düzenleri tasarlamaya ve sürdürmeye katılanlara yönelik birer taleptir ve bazı katılımcılarının insan haklarına erişimini tehlikeye atan bir kurumsal düzeni empoze edenler de insan haklarını ihlal etmektedirler.⁹²

Pogge, insan haklarına erişimde yaşanan sorunların küresel kurumsal kültürün yeniden şekillendirilerek büyük ölçüde önlenebileceğini ve bu yeniden şekillendirme sırasında önceliğin küresel yoksulluğun önlenmesine verilmesi halinde mevcut insan

⁹¹ Pogge, 2005, s. 42.

⁹² Pogge, 2005, s. 43.

haklarına erişim sorunlarının büyük çoğunluğunun ortadan kaldırılabileceğini savunmaktadır.⁹³

Pogge, kişilerin veya kişi topluluklarının kurumsal bir düzen olsa da olmasa da veya var olan kurumsal düzen adil olsa da olmasa da insan haklarını doğrudan, ihlal edip edemeyecekleri sorusuna cevap ararken bu soruyu olumlu yanıtlamakta isteksiz davranmaktadır. Zira, “*insan hakları*” ifadesinin genellikle bir bakıma otoriteler tarafından işlenen suçlarla sınırlandırılarak kullanıldığını belirtmektedir.⁹⁴ *Pogge*, söz konusu soruyu yanıtlamaktaki isteksizliğinin mukayeseli bir ahlaki hükümden ziyade, insan hakları kavramının yaygın kullanımındaki anlam içeriği nedeniyle olduğunu ve işkence, tecavüz gibi adi suçların bireyler tarafından işlendiğinde de insan hakları ihlali olarak kabul edilmesine karşı olmadığını da belirtmektedir. Ancak söz konusu terminolojik hususun kendi çalışmasıyla ilgisiz olduğunu, çünkü kendi çalışmasının önlenmesi mümkün olduğu halde insan haklarına erişimi ciddi şekilde tehlikeye sokan kurumsal düzenlemeleri biçimlendirerek işlenen insan hakları ihlallerine odaklandığını belirtmektedir.⁹⁵

Pogge'nin gündeme getirdiği başlıca sorulardan biri ise bir kişi ya da kişi topluluğunun insan hakları ihlaline uğrama, şiddete maruz kalma ve açlıktan ölme tehdidi altındaki insanları güvenli bir biçimde, kolayca ve düşük maliyetle korumak mümkünken, bunu yapmayarak pasif bir şekilde insan hakları ihlali faili olup olunamayacağıdır. İnsan hakları prensip olarak icra edilebilirliğe sahiptir. Dolayısıyla bu sorunun yanıtı, sadece bir aktör için ilgili kişi veya kişi topluluklarını tehlikedeki insanları korumaya zorlaması ahlaki bakımdan müsaade edilebilir olduğu durumlarda

⁹³ Pogge, 2005, s. 43.

⁹⁴ Pogge, 2005, s. 43.

⁹⁵ Pogge, 2005, s. 44.

olumlu olabilir. Buna ek olarak korunacak hak bir insan hakkının unsuru olarak nitelendirilebilecek kadar genel ve önemli olmalıdır. *Pogge*, bu nedenle insan hakları dilini boğulan bir yüzücüye can yeleği atmayan özel şahıslarınki gibi, adi suçlara uygulamakta da isteksiz olduğunu belirtmiştir.⁹⁶

Tam da bu noktada başlangıçtaki batmakta olan tekne örneğimize dönebiliriz. *Pogge*'nin söz konusu isteksizliğinden hareketle batan teknedekileri kurtarmayan kaptanların insan hakları diliyle sorumlu tutulması, o insanları kurtarmamaları nedeniyle değil, o teknelerin batması, o teknedekilerin kurtarılmaması kurtarılsa da sağlık hizmetlerinden yararlanamaması vb. sonuçlara yol açan bir uluslararası kurumsal sistemin oluşumuna katkıları nedeniyle söz konusu olabilecektir. Bu durumda tekne batarken başka bir ülkede televizyon seyredenler de, insan hakları diliyle sorumlu tutulabilecektir (kaptanların aksine hukuken bir suç işlemekle suçlanmaları mümkün olmasa da).

Ayrıca *Pogge*, icrai ve ihmali (pasif/aktif) eylemlerin ahlaki ayrımı bakımından koruma yükümlülüğünün ihmalinden kaynaklanan resmi nitelikteki başarısızlıkları “*insan haklarına resmi saygısızlık*” olarak sınıflandırmakta, ancak insan hakları ihlali olarak tanımlamamaktadır. *Pogge*'nin söz konusu iddiasını desteklemek üzere ileri sürdüğü gerekçelerden biri insan hakları kavramının genel kullanımına ilişkindir. İnsan hakları ihlali kavramı aktif (icrai) bir unsura sahiptir ve bu unsur korumaya acil ihtiyaç duyan birini korumayı ihmal etme durumunda ihmal eden kişinin koruma ihtiyacına neden olan durumda rolü yoksa, o kişinin eylemini tanımlamakta kullanılmamaktadır. Kavramın genel kullanımı belirli koruma ihmali durumlarını kapsayacak şekilde esnetmek istenebilir. Ancak böylesi bir esnetme az bir araştırma ile başka ülkelerdeki açlık ve işkenceden haberdar olabileceği ve kişilerin bu tür ihlallerden etkili bir şekilde

⁹⁶ Pogge, 2005, s. 44.

korunması çabasına katkıda bulunabileceği halde, büyük sıkıntı çeken yabancıları korumak için hiçbir şey yapmayan çok sayıda insanın çıkarlarına zarar verebilir.⁹⁷

Üstelik *Pogge*'ye göre, dili esnetmeksizin bu kişilerden daha etkili bir talepte bulunulabilir. Başkalarının en hayati ihtiyaçlarını ihmal olarak yok saymaları nedeniyle onları insan hakları ihlalcisi kabul etmeyerek de telafisini yapmaksızın insan haklarının sağlanamamasında büyük bir artışa neden olan küresel kurumsal düzenin oluşturulmasına katılımları dolayısıyla bu kişilerin hemen hepsinin insan hakları ihlalcisi olduklarını ortaya koyabiliriz.⁹⁸

Zira, *Pogge*'ye göre dünyamızda insan haklarının sağlanamaması durumlarının çoğu etkili ülkelerin gelişmekte olan devletlerin siyasi elitleriyle işbirliği oluşturduğu küresel kurumsal düzenin adaletsiz olmasıyla ilgilidir. Zengin devletlerin görece imtiyazlı vatandaşlarının kendi hükümetlerinin şekillendirdiği ve sürdürdüğü küresel kurumsal düzenden kaynaklanan sorumluluğun bir kısmını paylaştıklarını inkâr edebilmek zordur; ancak söz konusu düzeninin insan haklarını ihlal eden bir düzen olup olmadığı sorusuna, olmadığı yönünde yanıt verilebiliyorsa söz konusu düzenin empoze edilmesine katılım da insan hakları ihlali oluşturmayacaktır.⁹⁹

Pogge, küresel kurumsal düzenin çeşitli düzenlemelerle değiştirilebilecek haline göre insan haklarının sağlanamamasına daha çok neden olduğundan insan hakları ihlalcisi bir düzen olduğunu iddia etmektedir. Söz konusu önermenin doğru kabul edilmesi halinde sosyal kurumların adilliğinin şartı olarak insan haklarının sağlanmasını gören sonuçsalcı sosyal adalet anlayışlarının tümüne göre, mevcut küresel düzen adaletsiz olarak kabul edilebilecektir. Çünkü bu düzen, başka türlü olması halinde

⁹⁷ Pogge, 2005, s. 44.

⁹⁸ Pogge, 2005, s. 44.

⁹⁹ Pogge, 2005, s. 45.

önlenebilecek olan insan haklarının sağlanamaması durumlarını öngörülebilir bir şekilde büyük oranda arttırmaktadır. Dolayısıyla yol açtığı zararları telafi etmeksizin söz konusu düzenin empoze edilmesine katılmak, adil olmayan sosyal kurumların empoze edilmesi suretiyle insan haklarının sağlanmaması devam eden kişilere zarar vermek anlamına gelmektedir. *Pogge*'nin, sonuçsalcı sosyal adalet anlayışlarına yanıt veren ekümenik (evrensel) yaklaşımına göreyse, küresel yoksullara ancak adil olmayan sosyal kurumların oluşturulup sürdürülmesi süreçlerine katılmamız nedeniyle zarar verebiliriz ve sosyal kurumlar insan haklarının sağlanmamasını önlenebilir ve öngörülebilir bir şekilde artırdığı için kesinlikle adil değildir.¹⁰⁰

F. Doğal Kaynakların Kullanımının Dışında Tutulmanın Tazmin Edilmemesi Ve Ortak Kanlı Geçmişimizin Etkileri

Pogge'nin radikal eşitsizlikle mücadele sorumluluğunun negatif bir yükümlülük olduğunu ortaya koyan üç gerekçesinden ikisi olan doğal kaynakların kullanımının dışında tutulmanın tazmin edilmemesi ile ortak ve kanlı geçmişimizin etkileri birbiriyle büyük ölçüde bağlantılıdır. Zira ortak ve kanlı geçmişimizin etkileri doğal kaynakların kullanımının dışında tutulmanın kişilerin gerçek bir rızasından kaynaklanmadığını ortaya koymaktadır. *Pogge*'nin radikal eşitsizlikle mücadele için önerdiği çözüm önerileri de büyük ölçüde doğal kaynakların kullanımının dışında tutulmanın tazmin edilmesiyle ilişkilidir. Dolayısıyla doğal kaynakların kullanımının dışında tutulmanın tazmin edilmemesi, ortak ve kanlı geçmişimizin etkileri ve çözüm önerileri aynı üst başlık altında incelenebilir. Bu nedenle söz konusu iki temellendirmeyi aynı başlık altında incelemeye çalışacağız.

Pogge'nin yürüttüğü tartışmanın ikinci ayağı adalet kavramını zarar terimine göre tanımlamasıdır:

¹⁰⁰ *Pogge*, 2005, s. 45.

“Mevcut ekonomik düzenlemeler ve ekonomik dağıtım, pek çok kişiye onları kabul edilebilir bir doğa durumu alt limitinin altında yaşamaya zorladığından onlara zarar vermektedir bu nedenle de adaletsizdir”.¹⁰¹

Pogge’ye göre, radikal eşitsizlikle ilgili hususlardan biri de üst konumdakiler doğal kaynaklar rezervinin kullanımında belirli avantajlara sahip olduğundan, alt konumdakilerin onların bu kazançları nedeniyle tazmin edilmeksizin doğal kaynakların kullanımından dışlanmasıdır. Gezegenimiz günümüzde büyük bir eşitsizliğe sahne olmaktadır ve daha varlıklı ve etkili olanlar doğal kaynaklardan (fosil yakıtlar, mineraller, hava, su, toprak kullanımı vs.) yoksullara oranla çok dengesiz bir şekilde fazla yararlanmakta, ancak bundan dolayı yoksulları tazmin etmemektedirler. Elbette söz konusu kaynakların kullanımı dolayısıyla bir takım ödemeler yapılmaktadır; ancak bu ödemeler küresel yoksullara değil, diğer zengin ve etkili kişilere yapılmaktadır.¹⁰²

Kapitalist sosyal kurumların savunucuları ise söz konusu durumda doğal kaynakların kullanımındaki eşitsizliği değişik tezlerle meşrulaştırmaya çalışmaktadırlar. Pogge’ye göre söz konusu meşrulaştırma denemeleri özellikle *Locke* ve *Nozick*’in kuramlarında açıkça gözlemlenebilmektedir.¹⁰³

Pogge, *Locke*’un paranın var olmadığı bir doğa durumunda insanların kaynakların orantılı paylaşımı bakımından diğerlerine de yeterli ve iyi kaynaklar bırakmak gibi bir ahlaki sınırlamaya tabi olduklarını varsaydığını belirtmektedir.¹⁰⁴ Ona göre, yine de *Locke*’a göre bu ahlaki sınırlama, ancak ve ancak evrensel bir rızayla ortadan

¹⁰¹ Pogge, 2005, s. 45.

¹⁰² Pogge, 1998, s. 507.

¹⁰³ Pogge, 1998, s. 508.

¹⁰⁴ Pogge, 1998, s. 508.

kaldırılabilir. Öte yandan söz konusu ortadan kaldırma *Locke*'a göre ancak şu şartlarda mümkün olabilir:

- a) *“İnsanların bir arada yaşamalarının temel kuralları ancak herkesin yeni kurullarla eski kurulların olduğu duruma göre daha iyi bir duruma gelmesi halinde değiştirilebilir.*
- b) *Değişiklik ancak herkes rasyonel bir şekilde buna rıza gösterirse mümkün olabilir.*¹⁰⁵

Pogge'ye göre dünyadaki doğal kaynaklardan daha fazla yararlananlar *Locke*'un söz konusu görüşleri nedeniyle daha az yararlanan yoksulları tazmin etmelidirler.¹⁰⁶ Zira doğal kaynaklar üzerindeki eşit tasarruf etme hakkına ilişkin bir arada yaşama kuralı, doğal kaynaklardan eşitsiz yararlanmayla değişmekte, ancak herkes öncekine göre daha iyi bir duruma gelmemektedir. Söz konusu durum avantajlı ülkeler tarafından yoksullara zor kullanılarak kabul ettirilmiştir; dolayısıyla herkesin öncekine göre daha iyi bir duruma gelebileceği şekilde tazmin edilmesi söz konusu olmalıdır.¹⁰⁷

Pogge'nin radikal eşitsizlikle mücadelenin negatif bir yükümlülük olduğunu ortaya koyduğu üçüncü yaklaşım, radikal eşitsizliğe neden olan hususların küresel yoksulların rızasından değil, ortak ve adil olmayan tarihsel geçmişimizin etkilerinden kaynaklanmasıdır:

*“En tepedeki ve en dipteki sosyal başlangıç pozisyonları ağır ve büyük yanlışlarla yayılan tek bir tarihsel gelişim sürecinin sonucudurlar”.*¹⁰⁸

¹⁰⁵ *Pogge*, 1998, s. 508.

¹⁰⁶ *Pogge*, 1998, s. 508.

¹⁰⁷ *Pogge*, 1998, s. 509.

¹⁰⁸ *Pogge*, 1998, s. 509.

Pogge'ye göre işgal ve sömürgeleştirme, ağır baskı, köleleştirme, hatta soykırım dört kıtanın yerel kurum ve kültürlerini yok etmiş veya ciddi şekilde travmatize etmiştir. *Pogge*, söz konusu önermeyi ataları bahsi geçen suçları işleyenlerin özel bir sorumluluğu olduğu ve bunu telafi etmeleri gerektiğine dair bir iddia olarak öne sürmemekte; söz konusu durumu sosyal başlangıç pozisyonlarından kaynaklanan radikal eşitsizliğin, adil olmayan bir tarihsel gelişim sürecinin sonucu olduğu ortaya koymak amacıyla hatırlatmaktadır.¹⁰⁹

İşgal ve sömürgeleştirme hiç yaşanmamış olsaydı, daha etkili ve varlıklı ülkelerle daha yoksul olanların yine de bugünkü durumlarında olacağını iddia edebilmek mümkün değildir. Radikal eşitsizliğin ortaya çıkış sürecinin de adil olmadığını ortaya koyarak bu üçüncü yaklaşım da diğer ikisi gibi daha etkili ve iyi durumda olanların negatif yükümlülüğünü ve bu eşitsizliğin devamına neden olan tutuma katılım sağlamayı durdurma sorumluluğunu ortaya koymaktadır.¹¹⁰

Pogge'nin sürdürdüğü tartışmanın bir ayağı şiddet dolu ortak tarihimizin etkilerine ilişkin olup, mevcut dünyanın karakteristik özelliklerinden biri radikal eşitsizlik ise diğeri de tarihsel gelişim sürecindeki yaygın ve büyük yanlışlardan dolayı kişilerin toplumsal hayata başlangıç pozisyonlarının birbirlerine nazaran daha yoksul veya daha varlıklı şekilde olmasıdır. Günümüzde yaşam standartları bakımından mevcut olan uluslararası eşitsizlik, büyük ölçüde günümüzün zengin ülkelerinin günümüzün yoksul ülkelerini, insanların hayvan gibi ticaretini yaparak, siyasal kurum ve kültürlerini yok ederek doğal kaynaklarına el koyarak yönettiği sömürgecilik döneminde inşa edilmiştir.¹¹¹

¹⁰⁹ Pogge, 1998, s. 509.

¹¹⁰ Pogge, 1998, s. 510.

¹¹¹ Pogge, 2005, s. 38.

1960'ta, sömürgeciler sonunda sömürgeleri terk ettiğinde, Avrupa ve Afrika arasında kişi başına düşen gelir eşitsizliği 30 kattı ve eğitim, sağlık, hizmetleri ile hukuk ve siyasal kurumları arasında da büyük eşitsizlik mevcuttu ve söz konusu eşitsizlikler Afrikalıların zengin devletlerin hükümetleri ve şirketleri çok dezavantajlı konuma düşürüyordu. Söz konusu dezavantaj, o günden bugüne Avrupa ile Afrika arasında kişi başına düşen gelir eşitsizliğinin 40/1 oranına artmasını açıklamaktadır. Ancak 1960'tan bu yana Afrika'da kişi başına düşen gelir Avrupa'ya göre her yıl %1 daha fazla artsaydı bile, bu eşitsizlik ancak 24. yüzyılın başında tamamen ortadan kalkabilir.¹¹²

Adaletle ilişkin tarihsel konulara ilgi duyanlar yaşam olanaklarındaki büyük eşitsizlikleri tarihsel gelişimin sürecinin hangi koşullarının meşrulaştırdığı konusunda hemfikir değillerdir. İlgili tarihi suçlar o kadar korkunç, çeşitli ve dolaylıdır ki hiçbir tarihsel neden anlayışı ortak tarihimizin günümüzde kişilerin hayata başlangıç pozisyonlarındaki eşitsizliği meşrulaştıramaz. Kısaca, *Pogge*'ye göre daha yoksullara zarar veren durumu ortaya çıkaran tarihsel süreç, eşitsizliğe neden olan büyük yanlışlarla doludur: "*Ahlaki olarak derin bir şekilde karartılmış tarihin radikal eşitsizlikle sonuçlanmasına izin verilmemelidir.*"¹¹³

Dolayısıyla küresel yoksullara karşı doğuştan sahip olduğumuz avantajlardan bu eşitsizliklerin ortaya çıkışından sonra doğmamız nedeniyle sorumlu olamayacağımız düşüncesi doğru değildir.¹¹⁴

Pogge'nin tartışmalarının bir başka ayağı ise bir ekonomik dağılımı korumaya ancak ahlâken kabul edilebilir bir yoldan gelmiş olması halinde izin verilebileceğini düşünenlere yöneliktir. Herhangi bir dağıtım çarpık da olsa ancak tahmine dayalı

¹¹² Pogge, 2005, s. 38.

¹¹³ Pogge, 2005, s. 38.

¹¹⁴ Pogge, 2005, s. 38.

gönüllü bahis ya da kumarların sonucu olarak ortaya çıkabilir. Böylesine kurgusal bir tarihe başvurmak hemen her şeyi meşrulaştırabileceğinden tamamen mantıksızdır.¹¹⁵

Pogge'ye göre *Locke*'un kurgusal tarihi ele alma biçimi söz konusu eleştirilere göre daha iyidir. Zira kurgusal tarihin statükoyu meşrulaştırabilmesinin tek yolu olarak ele alınış biçimi ve ilgili olduğu toplumsal kurallardaki değişikliklerin herkesin rasyonel kabul edebileceği şekilde gerçekleşmesi olduğunu savunmaktadır. *Locke* ayrıca bir doğa durumunda herkesin dünyanın doğal kaynakları üzerinde orantılı bir paya sahip olduğunu kabul etmektedir. Böylece herhangi bir kurumsal düzenin adil olmasını yoksulların en azından *Locke*'çu bir doğa durumundaki orantılı kaynak bölüşümünden faydalanıp faydalanmamasına bağlamaktadır.¹¹⁶

Locke'un söz konusu koşulun kendi çağında sağlandığını iddia ettiğini belirten *Pogge*, söz konusu koşulun *Locke* dönemi İngiltere'sindeki gündelikçi işçilerden daha kötü koşullarda yaşayan küresel yoksullar bakımından günümüzde sağlanmadığını, yoksulların doğal kaynaklar erişiminin yeterli olmadığını ve bu durumun hiçbir şekilde ikame edilmediğini savunmaktadır.¹¹⁷

Pogge'ye göre, *Locke*'çu anlayışın savunucuları ilgili doğa durumunda toplumsal düzenin neden olduğu en kötü sosyal başlangıç pozisyonlarının ne kadar kötü olabileceği hususunda hemfikir değillerdir. *Pogge*, bu hususta, bir kişi insanlar arasında bir doğa durumu tahayyül etmek istese bile, o kişinin bu doğa durumunu yıllık onsekiz milyon ölüme yol açan türde sürekli bir yoksulluk üretecek şekilde kabul

¹¹⁵ Pogge, 2005, s. 39.

¹¹⁶ Pogge, 2005, s. 39.

¹¹⁷ Pogge, 2005, s. 40.

edemeyeceğini belirtmektedir. Pogge'ye göre sadece kötü örgütlenmiş bir medeniyet bu kadar büyük kitlesellikte ve dehşet verici düzeyde acı ve ızdırabı sürdürebilir.¹¹⁸

Pogge'nin tartışmalarının söz konusu ayağı küresel kaynakların orantılı bölüşümünden daha yoksul olanların dışlanması sorununu da gündeme getirmektedir. Pogge'ye göre günümüzde dünya sadece radikal eşitsizlikle malul olmayıp, aynı zamanda “daha varıl olanların tek bir doğal kaynak alanından kayıpları telafi edilmeksizin dışlanan yoksullara nazaran belirgin şekilde avantajlı olması” olgusu tarafından da belirlenmektedir. Zira küresel yoksulların denk bir ikame ediş olmaksızın dünyanın doğal kaynaklarının orantılı bölüşümünden dışlanmasına meydan veren radikal eşitsizlik sürdükçe, varıllar yoksullara zarar verecektir.¹¹⁹

Pogge'nin tartışmasının söz konusu ayağı mevcut ekonomik bölüşümün veya ekonomik düzenlemelerin adil olup olmamasını gerçek veya farazi tarihsel olaylara bağlayanlara yönelik olup, söz konusu adalet anlayışlarının statükoyu meşrulaştıramayacağı görüşündedir. Günümüzdeki radikal eşitsizliğe tarihsel sürecin yol açtığını savunmak mevcut durumu meşrulaştırıcı bir etkiye sahip olamaz. Çünkü eşitsizliğe yol açan aktüel tarih çok büyük hatalarla doludur. Modern toplumsal örgütlenme tarafından elbirliğiyle üretilen artı değer çok büyük bir bölümünü hatta tamamına yakını küçük bir elit grup elde edebilir. Bu durumda varıl devletlerin hükümetleri ve vatandaşları pek çok fakir devletin egemen kliklerle işbirliği yaparak denk bir şekilde ikame etmeksizin, küresel yoksulları orantılı bir kaynak paylaşımının dışında bırakarak bu negatif ödevi ihlal etmektedirler.¹²⁰

¹¹⁸ Pogge, 2005, s. 40.

¹¹⁹ Pogge, 2005, s. 40.

¹²⁰ Pogge, 2005, s. 41.

G. Küresel Yoksullukla Mücadele ve Zorunlu Göç

Pogge, negatif yükümlülüklerin yerine getirilerek mevcut küresel sistemin kişilerin insan haklarının sağlanamadığı bir sistem olarak devam etmemesi için radikal eşitsizliğin ortadan kaldırılmasını gerektiğini belirterek, küresel yoksullukla mücadele için çeşitli önerilerde de bulunmaktadır. Söz konusu öneriler uluslararası kurumsal sistemin insan haklarının daha fazla sağlayabilir ve daha adil hale getirilmesine yöneliktir. *Pogge*'nin önerilerinden biri doğal kaynakları kullananların belli bir miktar ödemesi ile oluşturulacak ve bir uluslararası kuruluş tarafından yönetilecek bir fonun yoksullukla mücadelede kullanılmasını esas alan *Küresel Kaynaklar Temettüsüdür* (KKT).¹²¹

Bir başka deyişle, *Pogge*, küresel yoksullukla mücadele ve radikal eşitsizliğin giderilmesi için *Küresel Kaynaklar Temettüsü* uygulamasını önermektedir.¹²²

Pogge, eşitsizliğin önlenabilir olması ve alternatif bir uluslararası kurumsal düzende yoksulların daha iyi durumda olma ihtimali bulunması durumunda, radikal eşitsizliğin ortadan kaldırılmasının ve küresel yoksullukla mücadelenin negatif bir

¹²¹ Pogge,1998, s. 510.

¹²² Bkz. Tim Hayward, "Thomas Pogge's Global Resources Dividend: a Critique and an Alternative.", *Journal of Moral Philosophy*, S. 2.3, 2005,ss.317-332. Thomas Pogge, "Eradicating Systemic Poverty: Brief for a Global Resources Dividend.", *Journal of Human Development*, S. 2.1, 2001,ss.59-77. Thomas Pogge, "Priorities of Global Justice.", *Metaphilosophy*, S. 32.1- 2, 2001, ss.6-24. Thomas Pogge, "Real World Justice.", *The Journal of Ethics*, S. 9.1-2, 2005, s.37. Thomas Pogge, "The International Significance of Human Rights.", *The Journal of Ethics*, S. 4.1, 2000, s.59.

yükümlülük olduğunu ortaya koyduğu her üç yaklaşım bakımından da küresel kaynaklar temettüsünün bir çözüm olarak savunulabileceğini düşünmektedir.¹²³

Pogge'ye göre mevcut kurumsal düzen, ancak daha iyi durumda olanlar küresel yoksulların kaderini paylaşmaksızın yoksulların durumu iyileştirilebilir durumda ise adaletsiz kabul edilebilecektir. *Küresel Kaynaklar Temettüsü*, *Pogge*'nin uygulamasını küresel adaleti sağlamaya amacıyla mevcut küresel ekonomik düzene alternatif olarak yaptığı bir önermedir. *Pogge*, *Küresel Kaynaklar Temettüsünün* bahsini ettiği her üç yaklaşımla da uyumlu olduğunu, ama bu öneriyi daha ziyade ikinci yaklaşımdan hareketle geliştirdiğini belirtmektedir.¹²⁴

İkinci yaklaşım belirli bir fikri savunmaktadır. Bu fikir gezegenimizin kaynaklarından daha fazla faydalananların söz konusu kaynakları buna gönüllü olmaksızın daha az kullananları tazmin etmesi gerektiği fikridir. *Pogge*'nin söz konusu fikri küresel kaynakların insanlığın ortak mirası olduğunu ve bunun insan türünün bütün fertleri tarafından eşit bir şekilde bölüşmesi gerektiğini kabul etmeyi gerektirmemektedir. *Pogge*'ye göre söz konusu fikir bu nedenle çok daha mütevazı bir fikirdir ve mevcut devlet sistemini kabul etmekte ve egemenlik alanlarındaki doğal kaynakların kullanımını ulus devletlere bırakmaktadır.¹²⁵

Pogge, küresel yoksulların dünyadaki kaynaklarda pay sahibi olduğunu kabul etmekte ve devletlerin egemenlik alanlarında bulunan kaynakların kullanımını veya satışı durumunda bunların değerinin küçük bir oranını (%1 veya 2) *Küresel Kaynaklar Temettüsü* olarak küresel yoksullara vermesini önermektedir. Ancak temel ihtiyaç maddeleri (gıda, su vb.) kullanımından küresel kaynaklar temettüsüne pay

¹²³ *Pogge*,1998, s. 510.

¹²⁴ *Pogge*,1998, s. 510.

¹²⁵ *Pogge*,1998, s. 510.

verilmeyecektir. *Pogge*, sadece %1'lik bir temettü ile yılda 300 milyar dolar toplanabileceğini, bunun da yoksul başına 250 dolarlık bir katkı sağlayabileceğini varsaymaktadır.¹²⁶

Pogge, *Küresel Kaynaklar Temettüsünün*, kurulacak uluslararası bir kurum tarafından organize edilmesini savunmaktadır. *Küresel Kaynaklar Temettüsünün* doğal kaynakların satış bedellerine de yansıtılmasıyla sadece kaynaklara sahip olup onu satanlar değil, söz konusu kaynakları kullananların hepsi kaynakların kullanımı için bedel ödemiş olacaktır. Örneğin, *Küresel Kaynaklar Temettüsünün* petrol fiyatına da yansıtılmasıyla Japonya vb. hiç petrolü olmayan ama petrol tüketen ülkeler bu temettüye katkıda bulunmuş olacaklardır.¹²⁷

Pogge'nin küresel yoksullukla mücadele dolayısıyla İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi madde 25/1 ve 28'in sağlanabilmesi için yaptığı önerilerden bir diğeri ise, yoksulların sağlık koşullarını iyileştirmeye yönelik olan Sağlık Etki Fonu'dur. Söz konusu öneriye göre daha çok yoksulların sağlık durumunu tehdit eden hastalıklarla mücadele için araştırma ve geliştirme çalışması yapan şirketlere oluşturulacak bir fondan ödüllendirme yapılması ve yoksulların yaşam koşullarının iyileştirilmesi hedeflenmektedir ve bu fonun her ülkenin yıllık toplam ulusal geliri oranında yapacağı katkıyla oluşturulması savunulmaktadır.¹²⁸

Radikal eşitsizliğin mağduru olan gruplardan biri de zorunlu göç mağdurlarıdır. Zorunlu göç mağdurlarından özellikle dış göç yapmak durumunda kalanlar doğal

¹²⁶ Pogge,1998, s. 512.

¹²⁷ Pogge,1998, s. 512.

¹²⁸ bkz. Thomas Pogge,"The Health Impact Fund: Enhancing Justice and Efficiency in Global Health.", *Journal of Human Development and Capabilities*, s. 13.4, 2012, ss. 537-559.

kaynakların kullanımından yeterince pay alamamaktadırlar. Öte yandan zorunlu göç durumunda mağdurların sınırlarına geçtikleri ilk devlet geri göndermeme yükümlülüğü altında olduğundan ve zorunlu göç coğrafi olarak eşitsiz dağılıma sahip olduğundan, bazı devletler eşitsiz bir şekilde daha fazla yükümlülük altında kalarak kaynaklarını harcamak durumunda kalmaktadır. Dolayısıyla küresel adaletin sağlanması bakımından zorunlu göç alanında sorumlulukların paylaşarak küresel adaletsizlikten kaynaklanan yükümlülüklerin de daha fazla göçmen bulunan ülkelerle paylaşılması gerekmektedir.

Zorunlu göç mağdurlarının psikolojik sağlıklarıyla ilgili göçten kaynaklanan sorunlarından Giriş kısmında bahsetmiştik. Söz konusu sorunların çözümü için geliştirilecek projeler de oluşturulmaları halinde *Küresel Kaynaklar Temettüsü ve Sağlık Etki Fonundan* pay alabilmelidir. Sonraki bölümlerde bu tezimizi ortaya koymaya çalışacağız.

Öte yandan bu tez çalışması *Pogge*'nin savunduğu küresel kaynaklardaki eşitsiz dağılımın dezavantajlıların yararına olacak şekilde kurulacak fonlarla dengelenmeye çalışılması gerektiği fikrinin küresel adaletin sağlanması bakımından tek başına yeterli olmadığı düşüncesinden hareketle yapılmaktadır. İşte bu nedenle sonraki bölümlerde muamele ilkeleri olarak insan haklarının sadece ekonomik yoksulluğun giderilmesiyle sağlanamayacağını sağlık hakkı bağlamında ortaya koyarak insan türünün sadece maddi değil, aynı zamanda manevi de bir varoluşsal yapıya sahip olduğu hatırlatılmaya çalışılacaktır.

Sağlık hakkı bakımından yapılan çalışmalarda genellikle vücut bütünlüğü kavramı ilgi görmekteyse de iç bütünlük kavramı da sağlık hakkı bakımından önem taşımaktadır. Her insanın iç bütünlüğünün sağlanabilmesi yönünde geliştirilebilecek talepler ise küresel adaletin sağlanması bakımından sadece ekonomik talepleri değil, kişilerin birbirleriyle ilişkilerinde etik muamele ilkelerine uyma düzeylerinin geliştirilmesine yönelik talepleri de içermek durumundadır. Söz konusu taleplerin neler

olabileceğini ise göç olgusu bağlamında sağlık hakkını inceleyerek sonraki bölümlerde bulmaya çalışacağız.

Bu bölümde *Pogge*'nin küresel sistemin neden adil olmadığına ve bireylerin başkalarının insan haklarının sağlanmasına yönelik sorumluluklarına dair görüşlerini özetlemeye çalıştık. Söz konusu görüşler bu tez çalışmasında *Pogge*'nin önerilerine ek olarak belirteceğimiz önermelerin de felsefi temelini oluşturmaktadır. Bir sonraki bölümde Sağlık Etki Fonu önerisini inceledikten sonra, bu tez çalışmasıyla hedeflenen özgün önerilerin dillendirilmesine daha sonraki bölümlerde geçilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

SAĞLIK ETKİ FONU ÖNERİSİ

Pogge'nin küresel adalet kuramı özellikle ekonomik kaynakların paylaşımındaki eşitsizlik nedeniyle herkesin İHEB'de düzenlenen insan haklarına erişiminin sağlanamaması nedeniyle mevcut uluslararası sistemin adaletsiz olduğu fikrinden hareket etmektedir. *Pogge*, büyük kitlelerin erişimde sıkıntı yaşadığını düşündüğü sağlık hakkı üzerinde özellikle durmakta ve sağlık hakkına erişimin sağlanabilmesi için öneriler geliştirmektedir. Söz konusu önerilerinin oluşturulmasını talep ettiği Sağlık Etki Fonu (SEF) aracılığıyla gerçekleştirilebileceğini ve sağlık hakkına erişim bakımından adaletin sağlanabileceğini düşünmektedir. *Pogge*, daha önce Ebola salgınlarıyla ilgili yaptığı çalışmalarda SEF'nun gerekliliğini savunmaya çalışmıştır. Covid 19 pandemisi sürecinde de benzer şekilde sağlık konusunda Covid 19'un oluşturduğu yoğun ilgiyi değerlendirerek SEF'na ilişkin taleplerini dile getirmeye devam etmiştir.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde *Pogge*'nin SEF önerisi incelenmeye çalışılmıştır. Önce önerinin kapsamı ana hatlarıyla belirtilmiştir. Daha sonra SEF insan hakları bakımından değerlendirilmiştir. Son olarak SEF önerisi bakımından salgın hastalıklar ve Covid 19 pandemisinin etkileri anlatılmaya çalışılmıştır.

I. SAĞLIK ETKİ FONU HAKKINDA TEMEL BİLGİLER

Pogge, küresel adaletin sağlanabilmesi için çeşitli öneriler geliştiren bir düşünürdür. *Pogge*'nin sağlık hakkı bakımından küresel adaletin sağlanmasına yönelik başlıca önerisi ise *Sağlık Etki Fonu* adı verilen bir sistemin kurulmasıdır. Söz konusu sistemin amacı araştırma ve geliştirme maliyetlerinin ilaç fiyatlarına etkisinin azaltılmasıdır. SEF savunucularına göre yeni ilaçların geliştirilmesinin sadece patentler

yoluyla korunan fiyat artışlarına bağımlı olması çoğunlukla yoksullarda görülen bazı hastalıkların araştırılmaması sonucuna yol açabilmektedir. Bu sistem ucuz ilaçların seri üretimi yerine yüksek fiyatlı ancak yeterince elverişli olmayan ilaçların geliştirilmesini teşvik ederek yoksulların elverişli ilaçlara erişimini engellemektedir. SEF'nun amacı ise ilaç geliştirme maliyetlerini sağlık etki ödülleri sistemiyle düşürerek daha geniş ve yoksul kitlelerin gerekli tedaviye erişim olanaklarını artırmaktır.¹²⁹

SEF, yoksulların erişebileceği ucuz ilaçların geliştirilmesini teşvik edebilecek bir sistem olarak kurgulanmaktadır. Sistemin temel fikri araştırma geliştirme faaliyetlerinin küresel sağlık üzerindeki etkisi oranında maddi anlamda ödüllendirilmesi karşılığında bazı ilaç üreticilerinin patent hakkından feragat ederek, ilaç fiyatlarını üretim ve lojistik maliyetleriyle sınırlı tutması yoluyla, yoksulların ilaçlara erişimini kolaylaştırmaktır. Söz konusu sistem devletlerin ve sivil toplumun finansmanı yoluyla yeni ilaçlar geliştirenlere yıllık ödül ödemeleri yapılması esasına dayalı bir ödül kayıt programıdır. SEF ile yeni ilaçlar bu programa kaydedildiğinde programdan alacakları ödüller sayesinde araştırma geliştirme masraflarını karşılayarak, ilaçların sadece üretim ve lojistik masraflarına göre fiyatlandırılması yoluyla yoksulların sağlık hizmetlerine erişimlerinin artırılacağı varsayılmaktadır. SEF kapsamında tıbbi ürünlerin tavan fiyatlarının üretim ve lojistik maliyetlerine yönelik tahminlerle belirlenmesi öngörülmektedir.¹³⁰

SEF savunucularına göre söz konusu sisteme ihtiyaç duyulmasının temel nedenleri şunlardır:

¹²⁹ Aidan Hollis/ Thomas Pogge, *The Health Impact Fund: Making New Medicines Accessible for All: a Report of Incentives for Global Health, Incentives for Global Health*, 2008, ss. 10-11. https://www.healthimpactfund.org/pdf/hif_book.pdf

¹³⁰Hollis/ Pogge, 2008, ss. 10-11.

1. *“Daha ziyade yoksullar arasında yaygın olan hastalıklara yönelik ilaçlar zenginler arasında yaygın olan hastalıklara yönelik hastalıklardan daha az kar oranına sahip oldukları için şirketler için yeterince karlı değildir. Örneğin, sıtma, verem, kolera, tifo vb. büyük kitleleri etkileyen hastalıklar için tedavi seçenekleri bu nedenle yeterli değildir.*
2. *Üretim maliyetleri düşük olsa bile yeni ilaçlar genellikle çoğu insanın karşılayamayacağı fiyatlara satılmaktadır çünkü şirketler patent hakları ile rekabete karşı korundukları için, ürünlerini çok yüksek fiyatlara satabilmektedirler. Sonuç olarak milyonlarca insan mali nedenlerle ilaçlara erişemeyerek ölmektedir.*
3. *Yoksulların sıklıkla maruz kaldığı hastalıklara ilişkin teşvikler sağlayarak araştırma geliştirme maliyetlerinin ilaç fiyatları üzerindeki etkisini ortadan kaldıran bir sistemin oluşturulması, küresel adaletin sağlanması bakımından gereklidir.”¹³¹*

SEF, basit bir anlayışa dayanan yeni bir önermedir: “özel olarak finanse edilen ilaç araştırma ve geliştirme çalışmalarına teşvikler vererek fiyatların düşmesi sağlanabilirse yeni ilaçlar, çok daha büyük bir etkiye sahip olabilir.” En kârlı tedavi araştırma çabaları ne yazık ki küresel hastalık yükünü hafifletmek için en çok ihtiyaç duyulanlar değildir ve yüksek fiyatlar çoğu zaman yeni ilaçlara dünya nüfusunun çoğunun ulaşamamasına neden olmaktadır. SEF, herhangi bir yeni ilacı, maliyetine göre fiyatlandırılması

¹³¹ Hollis/ Pogge, 2008, ss. 10-11.

halinde, küresel sağlık etkisi temelinde ödüllendirmeyi teklif ederek söz konusu durumu düzeltmeyi amaçlamaktadır.¹³²

SEF'in işleyiş sürecinde *“yeni bir ilaç için pazarlama onayı alan herhangi bir firmaya, (a) patent haklarını yüksek fiyatlarla kullanmak veya (b) ürününü SEF'e kaydettirmek arasında seçenek sunulacaktır. SEF'e kayıt, firmanın ürününü dünya çapında ortalama üretim ve dağıtım maliyetine yakın bir fiyattan satmasını gerektirecektir. Firmanın kâr artırma sorunu ise bu sistemde SEF'den ilacının değerlendirilen küresel sağlık etkisine dayalı olarak alacağı ödemelerle çözülecektir. SEF, yeni geliştirilecek sağlık ürünleri için isteğe bağlı bir performansa göre ödeme planıdır.”*¹³³

SEF sayesinde şirketler araştırma geliştirme maliyetlerini küresel sağlık etkisi oranında karşılayabileceklerinden, söz konusu maliyetleri ürün fiyatına yansıtmayacak böylelikle de hastalar da yeni ilaçlara daha uygun fiyatlarla erişebileceklerdir. SEF ayrıca şirketleri küresel sağlığı daha fazla etkileyen daha çok kişinin maruz kaldığı hastalıkların tedavilerini daha çok araştırmaya teşvik edeceğinden, küresel sağlık düzeyini de olumlu etkileyebilecektir. Tüm ülkelerdeki vatandaşlar ve hükümetler, SEF'i destekleyerek, ilaçlarda büyük maliyet tasarrufları elde edeceklerdir. Pogge'ye göre ilaçların geliştirilmesini ve dağıtımını yöneten mevcut sistemle ilgili başlıca sorunlar şunlardır:

1. *“Nispeten düşük üretim maliyetlerine rağmen, patentli ilaçlar genellikle çok pahalıdır ve bu nedenle çoğu insan için uygun değildir.*

¹³² Hollis/ Pogge, 2008, ss. 10-11.

¹³³ Hollis/ Pogge, 2008, ss. 10-11.

2. *Yoksullar arasında yoğunlaşan hastalıklar çok az ilaç araştırmasına konu olmaktadır.*¹³⁴

Pogge, her iki faktörün bir sonucu olarak, yoksullar arasındaki hastalık yükünün kaçınılmaz olarak çok yüksek olduğunu düşünmektedir. Yoksulların birçok hastalığı bulaşıcı olduğundan tüm insanlığı yeni ve öldürücü türlerin riskine maruz bırakmaktadır. Söz konusu durum mevcut rejimin uygulanabilir bir tamamlayıcısı olarak Sağlık Etki Fonu'nun kurucu ortak devletler tarafından gayri safi milli hasıllarının örneğin yüzde 0.03'ü oranında yapacağı katkılarla başlatılması ve uygulanması için önemli bir ahlâki nedendir.¹³⁵

İlaç geliştirmenin amacı sağlığı iyileştirmektir. *Pogge*'nin önerdiği SEF, yenilikçi firmalara bu amaca katkılarına dayalı olarak doğrudan ödüllendirilme seçeneği sunacaktır. Böylece, yeni ilaçların geliştirilmesini teşvik etme ve bu ilaçlara yaygın erişim sağlama gibi hedeflere ulaşılabilecektir. SEF, dünya çapında eşit derecede düşük bir fiyat talep ederek yenilikçi şirketlere, sağlık etkisi nerede olursa olsun, yeniliklerinin sağlık üzerindeki etkisine dayalı olarak doğrudan ödeme sunan bir model olarak şimdiye kadar ihmal edilen hastalıklara yönelik ilaçların yanı sıra, küresel etkiye sahip ilaçların geliştirilmesini de karlı hale getirecektir. Bu ilaçlar tüm dünyada düşük fiyatlarla satılacak ve yenilikçi ilaç şirketlerinin hissedarları için getiri sağlamaya devam edecektir.¹³⁶

SEF teklifinin özü, firmalara, tescilli ürünlerinin sağlık üzerindeki etkisinin tüm tescilli ürünler içindeki payı oranında, her on yıl için sabit bir fondan bir pay teklif etmektir. Karşılığında firma, ürününü dünya çapında üretim maliyetine eşit, belirli bir

¹³⁴ Hollis/ Pogge, 2008, ss. 10-11.

¹³⁵ Hollis/ Pogge, 2008, ss. 10-11.

¹³⁶ Hollis/ Pogge, 2008, s. 12.

düşük fiyattan satmayı ve on yıllık ödül süresinin ardından ürünün jenerik versiyonları için telifsiz bir açık lisans sunmayı kabul edecektir. Ancak bu sistem zorunlu veya dayatmacı olmayacaktır. Firmalar, sağlık etkisi ödülleri için belirli bir ürünü kaydetmeyi veya tekel fiyatlandırma ayrıcalıklarından olağan şekilde yararlanmayı özgürce seçebileceklerdir. SEF'in finansmanına yönelik önermeler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1. *“SEF'in finansmanı onu desteklemeyi kabul eden ortak ülkeler tarafından sağlanacaktır.*
2. *SEF, yenilikçilere yapılan ödeme oranını belirlemek için piyasa güçlerini kullanmak üzere tasarlanmıştır.*
3. *SEF, yenilikçilere yapılacak ödemeleri belirlemek için, günümüzde devlet ve özel sigorta şirketleri tarafından kullanılan mekanizmalardan daha şeffaf ve daha az etkiye maruz kalan bir yöntem kullanacaktır ve araştırmanın doğrudan finanse edildiği sistemlerden farklı olarak araştırmaları finanse etmede herhangi bir aşamada müdahale etmeyecektir.*
4. *SEF, yalnızca değerlendirilen etkilerine göre başarılı bir şekilde geliştirilmiş ürünleri ödüllendirecek ve performansa göre ödeme yapacaktır.”¹³⁷*

SEF önerisine göre, küresel ilaç endüstrisi iki kritik ihtiyaca hizmet etmelidir:

1. *“Küresel sağlık için önemli olan yeni ilaçlar yaratmak.*
2. *Dünyanın her yerindeki insanların bu ürünler geliştirildikten sonra bu ürünlere erişmesini sağlamak.”¹³⁸*

¹³⁷ Hollis/ Pogge, 2008, s.12.

SEF, ilaçlara erişim sağlamak için düşük fiyatlar gerektirirken, ilaç yenilikçilerini doğrudan ilaçların sağlık etkisi temelinde ödüllendirerek bu iki ihtiyacı karşılamak için özel olarak tasarlanmıştır. SEF, üreticilerin ürünlerinin yoksul ve zengin ülkelerde uygun dağıtımını kolaylaştırmaya yönelik teşvikler yaratacaktır. SEF, dünyadaki herkes üzerindeki sağlık etkisini eşit oranda ödüllendireceğinden, yenilikçiler yoksulları bile tedavi edecek ilaçlar geliştirmeyi karlı bulacaklar, böylece de yoksullar arasında daha yaygın olan hastalıkların tedavisine yönelik daha fazla çalışma yapılacaktır.¹³⁹

Pogge'ye göre, mevcut inovasyon sistemlerimiz, ilaç endüstrisindeki hastaların ve yatırımcıların ihtiyaçlarını tam olarak karşılamamakta ve ilaç firmalarını, çabalarını küresel sağlık üzerinde en büyük etkiye sahip olacak yeniliklere odaklamak yerine, mevcut ilaçlarda küçük değişiklikler geliştirmeye ve rekabetçi pazarlama ve patent davalarına çok fazla harcama yapmaya teşvik etmektedirler. *Pogge*, mevcut sistemde, firmaları yeni ilaçlar geliştirmeye teşvik eden unsurları şu şekilde sıralamaktadır:

1. *“Hastalandıklarında çok para ödeyebilen insanların hastalıklarına odaklanmak,*
2. *Mevcut patentli ilaçların tekel konumunu kademeli değişikliklerle genişletmek,*
3. *“Ben de” ilaçları üreterek diğer firmaların çok satan ilaçlarını kopyalamak.”*¹⁴⁰

Bu faaliyetlerin maddi bir değeri olsa da, dünya nüfusunun genel sağlığı üzerinde fazla bir etkisi olmayabilir. *Pogge*'ye göre, SEF, yenilikçilere, ürünlerini tüketen

¹³⁸ Hollis/ Pogge, 2008, s.13.

¹³⁹ Hollis/ Pogge, 2008, s.13.

¹⁴⁰ Hollis/ Pogge, 2008, s. 13.

insanların çoğu yoksul olsa ve yalnızca maliyetine yakın fiyatlı ilaçları alabilse bile, küresel sağlık etkisi için ödüllendirilme seçeneği sunacaktır. Böylece SEF, yatırımcılara, araştırmacılara ve hem zengin hem de fakir hastalara fayda sağlayacaktır¹⁴¹:

“Ne yazık ki, yoksullar çok sayıda olmasına rağmen, ilaçlara çok fazla para ödeyemiyorlar. Bu nedenle, yoksullar arasında yoğunlaşan hastalıklar için ilaç geliştirmek genellikle kârsızdır. Dünyanın her yerindeki insanları etkileyen küresel hastalıklara yönelik ilaçlarla ilgili olarak ise, patentli ürünlerin üreticileri, hem zengin hem de fakir ülkelerde bazı alıcıları dışlayan yüksek fiyatlar belirleme eğilimindedir. Bu durum ise etik eleştirilere maruz kalmaktadır. Diğer alanlarda faaliyet gösteren firmalar genellikle bu tür eleştirilerle karşılaşmazlar.”

142

Pogge, bu duruma ilişkin şöyle bir örnek vermektedir:

*“Çok az kişi Siemens'in buzdolaplarını yoksullara düşük fiyatlarla satmasını talep edebilir, ancak birçok kişi Sanofi Aventis'in ilaçlarını yoksul hastalara düşük fiyatlarla satması gerektiğine inanıyor. Bu tür a tipik talepler ilaç endüstrisine yöneliktir çünkü bu endüstri hayat kurtarma işindedir”*¹⁴³

¹⁴¹ Hollis/ Pogge, 2008, s. 14.

¹⁴² Hollis/ Pogge, 2008, s. 14.

¹⁴³ Hollis/ Pogge, 2008, s.14.

Pogge'ye göre bu sorunlar ancak, ilaç firmalarının halk sağlığını geliştirme misyonunu, hissedarları için para kazanma sorumluluğuyla uyumlu hale getiren Sağlık Etki Fonu gibi bir mekanizma aracılığıyla çözülebilir.¹⁴⁴

Pogge, SEF'in özelliklerini temel olarak aşağıdaki şekilde belirtmektedir:

1. *“SEF mekanizması, sağlık etkisi ile ölçülen, gücü yeniliğin sosyal değeriyle orantılı olan yenilik için teşvikler vermek üzere tasarlanmıştır . Patent sistemi ise, temel ilaçlar için ödeme gücüyle yakından ilgili olan, insanların ödeme istekliliğine dayalı bir yeniliğe değer verir. Sonuç olarak patent sistemi, zenginlerin sağlık ihtiyaçlarını yoksullardan çok daha fazla karşılayan yeniliği ödüllendiriyor. SEF bu dengesizliği gidererek ve firmaları sağlık üzerinde en büyük etkiye sahip araştırmalara yatırım yapmaya motive edebilir.*
2. *SEF, önemli ilaçları yoksulların erişimine açmaya engel olan yüksek fiyat ihtiyacını ortadan kaldırabilir.*
3. *SEF ilaçlarının düşük fiyatı, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ilaç pazarlarında bir felaket olan sahte ilaç üretimini azaltabilir.*
4. *SEF etik açıdan caziptir; çünkü yapay olarak yüksek fiyatlar yoluyla erişimi engellemeden yenilik elde etme sorununu çözebilir.*
5. *SEF, ölçeklenebilirdir: Eğer iyi çalışırsa, mevcut fon miktarını artırarak genişletilebilir.*

¹⁴⁴ Hollis/ Pogge, 2008, s.14.

6. *SEF'in, açık, objektif ve anlaşılır kuralları vardır. Nispeten az idari takdir yetkisi gerektirir.*
7. *SEF, isteğe bağlı bir sistem olduğundan, yaptığı ödemelerin SEF'e kayıtlı olmayan diğer ilaçlardan kazanılan karlara göre makul olmasını sağlamak için otomatik bir ayarlama mekanizması vardır: Ödemeler ne kadar yüksek olursa, o kadar çok ürün olacaktır.*
8. *SEF, ilaçlara ihtiyacı olan yoksullara ilaç ulaştırmanın yolunu aramaktadır. Mevcut rejim, varlıklı insanları ihtiyaç duymadıkları patentli ilaçlara maruz bırakmak için güçlü teşvikler sağlarken, yoksul insanların ihtiyaç duydukları ilaçlardan yararlanmalarını sağlamak için hiçbir teşvik sağlamamaktadır.*
9. *SEF sayesinde daha zengin ülkelerin vatandaşları da, daha düşük ilaç fiyatlarından, ekonomik büyümeyle kalkınmada meydana gelecek olumlu etkilerden ve yoksulların tedavi edilmemesi nedeniyle zararlı patojenlerin yayılması, salgın hastalıkların artması olasılığının azalmasından fayda sağlayabilir. Böylece gelişmekte olan ülkelerdeki iyileştirilmiş sağlık koşullarından da dolaylı olarak yararlanabilirler.*
10. *SEF, ilaç firmalarının tanıtım faaliyetleri ve davalara ilişkin harcamalarını da azaltabilir.”¹⁴⁵*

¹⁴⁵ Hollis/ Pogge, 2008, ss.15-16.

Pogge, SEF'in temel özelliklerini sıraladıktan sonra SEF'i G8 ülkeleri tarafından benimsenen Gelişmiş Piyasa Taahhütleri ile karşılaştırmaktadır. Pogge'ye göre SEF'i, Gelişmiş Piyasa Taahhütlerinden *farklı kalan özellikleri şunlardır:*

1. *“İhmal edilmiş bir hastalık için yalnızca önceden belirlenmiş belirli bir aşı için değil, insan sağlığını iyileştiren her türlü tıbbi ürün için geçerli olması;*
2. *SEF kapsamında ödenen ödülün, firmaların SEF'e hangi ürünlerin kaydedileceği konusundaki özgür seçimlerinden kaynaklanması nedeniyle bir uzman organının fiyat belirlemesini gerektirmemesi;*
3. *Tescil edilebilecek ürünler konusunda kısıtlayıcı olmadığı için erken aşamada Ar-Ge teşvikleri sunabilmesi;*
4. *Yenilikçi üreticiyi satışları sübvansede ederek değil, ilacın gerçekten hastalara sağladığı sağlık yararları temelinde ödüllendirmesi.”¹⁴⁶*

SEF'in ödeme verme esasları ise şu şekilde tasarlanmıştır:

1. *“Yıllık olarak ödemesi gereken sabit bir para havuzu olacaktır. Her yıl, bu miktar ödenecek ve her firma, kayıtlı ilaçlarının değerlendirilen sağlık etkisi payına eşit havuzdan bir pay alacaktır.*
2. *Ödemeye esas ürünlerin sağlık etkisi değerlendirilirken, kayıtlı ürünü tüketen kişilerin gerçek sağlık durumu ile kayıtlı ürüne erişimi olmayan bu kişilerin tahmini sağlık durumu arasındaki farkı tahmin edilecektir.*

¹⁴⁶ Hollis/ Pogge, 2008, s.16.

3. *Ürünün artan sağlık etkisi, firmanın ödemeler için uygun olacağı on yıl boyunca her yıl tahmin edilecektir ve bu yılların her birinde firma mevcut fonlardan bir pay alacaktır.*
4. *Fon ortakları tarafından kabul edilirse, sağlık etkisi birimi başına ödeme önceden belirlenmiş bir tabanın altına düşerse, fonun boyutu otomatik olarak genişletilebilir.*
5. *SEF ödül programı kapsamında bir ürünü tescil ettirebilmek için, bir şirketin HIF tarafından belirtilen bir dizi patent ofisinden birinden bir patente (ürün üzerinde) sahip olması gerekir. Daha sonra ürünü SEF'e kaydettirebilir ve daha sonra pazarlama onayını takip eden ilk on yılda ürünün küresel sağlık etkisi temelinde ödüllendirilecektir.*
6. *Bir ürünü SEF'e kaydettirmek için şirketin,*
 - a) *Ürüne ihtiyaç duyulduğu her yerde piyasadan izin almak için iyi niyetli bir çaba göstermesi;*
 - b) *Tescil ettirenin başarısız olduğu durumlarda ürün için pazar izni talep etmesi ve bu çabanın maliyetini tescil ettirenin bir sonraki sağlık etkisi ödül ödemesinden çıkarması için SEF'e ön yetki vermesi;*
 - c) *Ürünü, ürünün yasal ve gerekli olduğu her yerde, SEF tarafından belirlenen uzun vadeli marjinal üretim ve dağıtım maliyetinden daha yüksek olmayacak şekilde düşük bir fiyata satması;*
 - d) *Yeterli tedarik sağlayamadığı durumlarda, ilgili patentleri jenerik firmalara alt-lisans vermesi için SEF'e ön yetki vermesi;*

- e) *Ödül dönemi boyunca ürünün küresel sağlık üzerindeki etkisini değerlendirmek için SEF tarafından gerekli görülen satış verilerini ve diğer kanıtları sağlaması;*
- f) *Sağlık etki değerlendirmesinin maliyetlerini karşılamak için hesaplanan yıllık bir ücret ödemesi;*
- g) *Ödül süresinin bitiminden sonra SEF'e ilgili patentlerin jenerik firmalara alt lisans verilmesi için ön yetki vermesi gerekmektedir.”¹⁴⁷*

Sağlık etkisinin değerlendirilme biçimi ve sonuçları ise şu şekilde öngörülmektedir:

1. *“SEF'e kayıtlı her bir ürünün sağlık üzerindeki etkisini tek bir ölçü kullanarak özetlemek gerekecektir. Sağlık etkisinin standart ölçüsü, Kalite Ayarlı Yaşam Yılıdır (KAYY).*
2. *Bir kişinin ömrünü on sağlıklı yıl uzatan bir ilaç, on KAYY yaratmış olarak kabul edilecektir.*
3. *Bir ilacın sağlık üzerindeki etkisi, ilacın tüketildiği anda meydana gelmiş kabul edilecektir; bu nedenle, bu yılların bir kısmı ilacın belirli ödül döneminin sonunun ötesine geçse bile, on yıllık ekstra yaşamın tamamı ödüllendirilecektir.*
4. *Sağlık etkisi, servet veya gelir dikkate alınmadan değerlendirilecek ve bir ilacın her yıl toplam sağlık etkisini değerlendirmek için küresel olarak toplanacaktır.*
5. *Değerlendirme, ürünün fiili kullanımından elde edilen küresel ölçekte verilere dayanacaktır.*

¹⁴⁷ Hollis/ Pogge, 2008, s.18.

6. *SEF, kayıtlı ilaçların sağlık etkilerinin sürekli değerlendirilmesini üstlenmek konusunda uzmanlaşmış önemli bir birime sahip olacaktır. SEF, böylelikle yoksul ülke hükümetleri, uluslararası kuruluşlar, STK'lar, vb. tarafından genel olarak kalkınmanın teşvik edilmesine yarayacak hayati veriler sağlayabilecektir.”¹⁴⁸*

Pogge'nin SEF'in finansmanı ile ilgili beklentileri ise aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1. *“SEF, yılda en az altı milyar dolarlık ilk taahhütler de dahil olmak üzere önemli miktarda devlet finansmanı gerektirecektir.*
2. *Her ülkenin brüt gelirinin yüzde 0.03'ü kadar SEF'e katkıda bulunması öngörülmektedir.*
3. *Bu küçük net maliyetler çok daha büyük faydalarla ilişkilidir. Bunlar, dünya çapında ölümleri büyük ölçüde azaltan, yaygın olarak erişilebilir yeni ilaçların geliştirilmesini teşvik edecek, böylece küresel ekonomik performansı iyileştirecek ve ayrıca şimdiye kadar ihmal edilen hastalıklardan kaynaklanan tehlikeleri azaltacaktır.*
4. *Finansman ortaklarının katkıları, başlangıçta üç yıl içinde hedef düzeye ulaşacaktır.”¹⁴⁹*

SEF önerisi, tedavi araçlarında yenilik ve ilaca erişim sorunlarının çözümüne yönelik olup ilaç pazarlarındaki ihmal edilen hastalıklar, sahtecilik ve aşırı pazarlama harcamaları dahil olmak üzere diğer birçok önemli konuyu ele almaktadır. Pogge'nin

¹⁴⁸ Hollis/ Pogge, 2008, ss.18-19.

¹⁴⁹ Hollis/ Pogge, 2008, ss.19-20.

mevcut sistemi tamamlayıcı nitelikte olacak SEF'i önerme sebepleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1. *“Her yıl yaklaşık 18 milyon insan yoksullukla ilgili nedenlerden ölmekte, çok daha fazlası tedavi edilebilir tıbbi durumlardan ciddi şekilde acı çekmektedir. Bu durum tıbbi ürün geliştirmeyi yöneten kurallara SEF gibi tamamlayıcı bir yapının eklenmesiyle önemli ölçüde azaltulabilir.*
2. *Mevcut sistemdeki kurallar, gelişmiş ilaçların yoksulların ulaşamayacağı kadar fiyatlandırılmasına neden olduğundan SEF gereklidir.*
3. *Birçok hükümet tarafından finanse edilmesi halinde SEF, herhangi bir yeni tıbbi ürüne, ilk 10 yılında yıllık ödül havuzlarına katılma fırsatı sunacak ve tüm SEF tescilli ürünlerin değerlendirilen sağlık etkisinden kendi payına eşit bir pay alacaktır. Karşılığında, yenilikçi üretici, bu ürünü mümkün olan en düşük üretim maliyetiyle dünya çapında kullanıma sunmayı kabul etmek zorunda kalacaktır.*
4. *Makul bir sistem aşağıdaki üç özelliğe sahip olmalıdır:*
 - a) *Erişim: Mevcut önemli herhangi bir ilaca, ihtiyacı olan tüm hastalar, gelirleri ve uyrukları ne olursa olsun erişebilmelidir.*
 - b) *İzleme: Herhangi bir dönemdeki araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) çabaları, sağlık açısından en yüksek maliyet-etkinlik oranının beklenebileceği yenilik projelerine odaklanmalıdır.*
 - c) *Verimlilik: İlaçlara harcanan paranın insan sağlığı açısından en yüksek getiriye sağlanması hedeflenmelidir.*

SEF, söz konusu üç özelliğin geliştirilmesini sunacağı teşvikler yoluyla kolaylaştıracaktır.

5. *SEF, kayıtlı herhangi bir ilacın fiyatını mümkün olan en düşük üretim ve dağıtım maliyetiyle sınırlayarak mevcut sistemin en büyük adaletsizliğini büyük ölçüde azaltabilir.*
6. *SEF, ayrıca yoksulların şimdiye kadar ihmal edilen hastalıklarına karşı yeni yüksek etkili ilaçların geliştirilmesini teşvik edebilir.*
7. *SEF, sayesinde yeni ürünleri tescil ettirenler, yalnızca yenilikçi ürünlerini sattıkları için değil, aynı zamanda onları dünya çapında daha iyi sağlık için etkili kıldıklarından dolayı da ödüllendirilecektir.*
8. *SEF'e kayıtlı ilaçların geliştiricileri ilacın gerçekten insan sağlığını iyileştirmede etkili olduğunu kanıtladığı sürece kâr edebilecektir. Bu sayede, tüm hastaların durumlarını gerçekten iyileştirecek ilaçları alma olasılıkları daha yüksek olacaktır.*
9. *SEF, ilaçların ihtiyaç duyulan her yerde mümkün olan en düşük üretim ve dağıtım maliyetiyle tedarik edilmesini sağlama ve sağlık üzerindeki etkilerini en üst düzeye çıkarma hedefine yönelik etkili bir araç olabilir.”¹⁵⁰*

¹⁵⁰ Thomas Pogge, "The Health Impact Fund: Enhancing Justice and Efficiency in Global Health.", *Journal of Human Development and Capabilities*, s. 13.4, 2012, ss.537-559.

II. SAĞLIK ETKİ FONUNUN ETİK ÖNEMİ VE İNSAN HAKLARIYLA İLİŞKİSİ

A. Mevcut Tıbbi Yenilikleri Teşvik Sisteminden Kaynaklanan Sorunlar

Pogge, özellikle hastalıklara karşı savunmasız olan dünya nüfusunun yoksul çoğunluğunun şu anda gelişmiş ilaçları karşılayamadığını ve yoksullarla sınırlı olan hastalıkların tıbbi araştırmalarda çok az ilgi gördüğünü savunarak, mevcut fikri mülkiyet rejiminin bir tamamlayıcısı olarak önerdiği SEF'nun etik önemini bu önermeleri aracılığıyla temellendirmektedir¹⁵¹. Pogge'ye göre:

*“Küresel sağlık eşitsizlikleri, devam etmektedir. Sağlığa yönelik küresel kalkınma yardımı son yıllarda büyük ölçüde artmasına rağmen, küresel sağlık girişimlerinin sayısı ve ilgili uluslararası ve yerel paydaşların sayısı artmaya devam etse de, ülkeler içinde ve arasında büyük zengin-fakir sağlık farkları devam etmektedir. Ek olarak, sağlık sistemlerinde değişikliklerin doğru bir şekilde ölçülebilmesi için daha iyi sağlık etki değerlendirmesi gereklidir. Sağlıkta sürdürülebilir iyileştirmeler gerçekleştirmek için etkili müdahaleler, tedaviler ve kapasite geliştirmenin yanı sıra etki değerlendirmesine ihtiyaç vardır”.*¹⁵²

İlaçlara erişim eksikliği ve küresel hastalık yükünün çoğuna neden olan hastalıklarla ilgili araştırma eksikliğinin, bu sağlık eşitsizliklerini kapatmanın önündeki

¹⁵¹ Amitawa Banerjee & Thomas Pogge, "The Health Impact Fund: a Potential Solution to Inequity in Global Drug Access.", *Indian Journal of Medical Ethics*, s.7.4 , 2010, ss. 240-243.

¹⁵² Banerjee/ Pogge, 2010, ss. 240-241.

başlıca engeller olduğu belirten Pogge, mevcut sisteme SEF'in tamamlayıcı bir mekanizma olarak eklenmesi gerekliliği bakımından üç sebep öne sürmektedir:

1. *“SEF, dünyadaki yoksullar arasında yoğunlaşan hastalıklara yönelik daha fazla tıbbi araştırmaya yol açacaktır.*
2. *SEF'e kayıtlı ürünler, mümkün olan en düşük üretim ve dağıtım maliyetiyle satılacak ve bu nedenle ilk günden yoksul hastalar tarafından bile karşılanabilir olacaktır.*
3. *SEF, kayıtlı ürünlerinin optimal etkilerine sahip olmasını sağlayan koşulları – uygun ilaç saklama, teşhis, reçete yazma, uyum – yaratma ve destekleme konusunda yenilikçilerin teşviklerini büyük ölçüde artıracaktır.”¹⁵³*

Pogge, söz konusu sebeplerle SEF'in yeni geliştirilecek ilaçların küresel sağlık üzerindeki etkisini büyük ölçüde artıracığını ummaktadır ve bu etkinin artırılması ihtiyacını ise, dünyanın yoksullarını gelişmiş ilaçlardan dışlamamız gerektiğine dair etik yükümlülükle gerekçelendirmektedir. Çünkü Pogge'nin küresel adalet kuramı bakımından insanların sağlıkları ve hatta yaşamları tehlikedeysen, onlara düşük maliyetle fayda sağlamamak ahlaki olarak kabul edilemez.¹⁵⁴

Pogge, SEF mekanizmasına karşı savunulması mümkün olan patent hakları bakımından yeni ilaçların ahlaki olarak mucitlerine ait olduğunu, dolayısıyla aktif olarak mülklerini savunma hakkına sahip oldukları önermesini ise mucitlerin hammaddelerin sahibi olmadığı gerekçesiyle reddetmektedir. Pogge, belli bir tür ürünü ilk önce yapmış olmaları nedeniyle, başkalarını hammaddeleri bu tür bir ürüne

¹⁵³ Banerjee/ Pogge, 2010, s. 241.

¹⁵⁴ Banerjee/ Pogge, 2010, ss. 241-242.

dönüştürme hakkından tek taraflı olarak mahrum etmelerinin meşru olamayacağını, herhangi bir insan unsurunun, diğerlerini tek taraflı olarak kendi hammaddelerini kullanma özgürlüklerinden mahrum bırakmaya hakları olamayacağını savunmaktadır.¹⁵⁵

Öte yandan bu tarz bir tartışma öncelikle gereksizdir. Çünkü *Pogge*, SEF’i tek başına geçerli olacak zorunlu bir sistem olarak önermemektedir. SEF, yenilikçilerin gönüllü tercihleriyle katılabilecekleri tamamlayıcı bir mekanizma olarak önerilmektedir. Ancak yine de tıbbi ürünler bakımından *Pogge*’nin tekelci patent sistemini makul bulmadığı anlaşılmaktadır. Aslında *Pogge*’nin bu görüşlerini başka şekillerde temellendirmesinin daha makul olabileceği de savunulabilir. Örneğin:

1. Yaşam hakkı, vücut bütünlüğü hakkı, sağlık hakkı gibi haklara oranla mülkiyet hakkının öncelikli olmaması ve kamu sağlığı gerekçesiyle kısıtlanabilir olması,
2. Mucitlerin icatlarının tek müsebbibi olmamaları, kendilerinden önceki kuşaklardan aktarılan bilgiler sayesinde ve toplumsal kaynaklardan yararlanarak aldıkları eğitimle icatları gerçekleştirebildikleri,
3. İnsanlığın ortak gelişim sürecinde edinilen bilgiler ve geline noktanın sonucu olarak yapılan yeniliklerde yeniliği yapanın fikri mülkiyet hakkıyla birlikte ölçülü bir biçimde insanlığın ortak bilinç ve bilgi mirasının semerelerinden diğer insanların da belirli bir oranda yararlanmaya hakları olduğu gibi.

Örneklerdeki önermelerin kabulü halinde ise SEF benzeri bir sistemin tamamlayıcı bir mekanizma olarak değil, sağlık hakkıyla ilintili bazı alanlarda mevcut patent sisteminin yerine geçebilecek bir sistem olarak kurgulanması gerektiği de savunulabilir. Böyle bir sistemde devletler, uluslararası kurum ve STK’lar ile insanlığın ortak mirası ve nimetlerinden fazlasıyla yararlanan çok uluslu şirketlerin yıllık toplam

¹⁵⁵ Banerjee/ Pogge, 2010, s. 242.

küresel gelirlerdeki payları oranında katkı yapacakları ve mucitlerin patent hakkının tüm insanlık adına satın alacağı bir fon tesisi de mümkün olabilir.

Pogge'nin küresel adalet kuramında doğal kaynaklardan yararlanmadaki eşitsizliğin başkalarının insan haklarının sağlanması bakımından pozitif etik yükümlülüklerimiz olmasının gerekçelerinden biri olduğu hatırlanırsa, doğal kaynaklardan daha fazla yararlananların başkalarının insan haklarına erişimlerini sağlamak için gelirleri oranında katkı vermesi de etik bir yükümlülük olacaktır. Ödemeyi yapanlar (fona katkıda bulunanlar) yenilikçinin fikri mülkiyet hakkı karşılığında yaptıkları ödemeyle daha yoksul olanların daha ucuza ve daha kolay erişebilmesini sağlayarak, doğal kaynaklardan daha fazla yararlanmak suretiyle doğal kaynaklar üzerindeki ortak mülkiyet hakkını daha fazla kullanmalarının bedelini ödemiş olacaktırlar. Mucitler ise böyle bir sisteme katılmakla insanlığın ortak bilgi ve kültür birikimine erişimde yaygın ve örgün eğitim ile aile geçmişlerindeki eşitsizlik nedeniyle diğerleri aleyhine daha çok aldıkları katkının bir gereği olarak insanlığın ortak bilgi birikimi üzerindeki hakları dengelemiş olacaktırlar.

Öte yandan SEF, yenilikçinin onu maliyetine satmayı kabul etmesi koşuluyla, işe yarayan herhangi bir yeni ilacı, ne kadar iyi sonuç verdiğiyle orantılı olarak ödüllendirmeyi teklif ederek araştırmacıların ilgisini küresel sağlık düzeyini en iyi etkileyebilecek ilaçlara çekebilir. Söz konusu nedenle de faydacı bir bakış açısıyla son derece verimli bir mekanizma olarak kabul edilebilir. Zaten *Pogge*, SEF mekanizmasına dair önerisinin küresel sistemin paydaşlarından kabul görmesi için paydaşlara sağlayabileceği yararları vurgulamaya önem vermektedir.

Pogge'nin SEF'in küresel sağlık sisteminin paydaşlarına olası faydaları konusundaki düşünceleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1. *“SEF, ilaç endüstrisinin yenilik ve pazarlama önceliklerini sağlık etkisine doğru yeniden yönlendireceğinden, ilaç*

harcamalarının sağlık üzerindeki etkisini büyük lde artırarak hastalara ve sigortacılara fayda sağlayacaktır.

- 2. SEF, ayrıca ilaç firmalarına da fayda sağlayacaktır. Karlı bir Şekilde stlenebilecekleri araştırma projelerini geniŐletecek ve özellikle yoksulların daha zararlı hastalıklarını büyük kr fırsatlarına dönüŐtürecektir.*
- 3. SEF sayesinde tescilli yeni ilaçlar maliyetine satılacağından, firmalar çok sayıda yoksul hastayı dıŐlamak zorunda kalmayacak ve halkın protestoları ve kızıgnlığıyla karşı karŐıya kalmayacaktır. Aksine, diğer ürünleri için de daha iyi bir alım bulabilecekleri gelişmekte olan ülkelerde isim tanıma ve sayđı yoluyla nc çalışmalarından yararlanacaklar.*
- 4. Bazı durumlarda, patent korumalı bir kâr marjı ile satılsaydı kârlı olabilecek bir rn, HIF tescili ile daha da kârlı olabilir. Burada da yenilikçiler fayda sağlayabilir.*
- 5. SEF, dünyanın her yerinden vergi katkılarıyla finanse edilecek. Ancak vergi mükellefleri telafi edici faydalar elde edecek. Bazı önemli ilaçların çok daha düşük fiyatlarından ve SEF olmadan hiÇbir fiyata bulunamayacak yüksek etkili ilaçların varlığından yararlanacaklar.*
- 6. SEF mekanizması, SEF'e kayıtlı herhangi bir ürün, sağlık etkisi başına SEF dışındaki ürünlere göre daha az maliyetli olacağından, vergi mükelleflerinin her zaman paralarının karŐılıđını almalarını sağlayacaktır.*

7. *Mükellefler ayrıca, ulusal sınırları kolayca aşan pandemi ve diğer sağlık sorunları risklerinin azaltılmasından da faydalanacaktır.*"¹⁵⁶

Aslında Pogge, küresel sağlık sisteminin paydaşlara sağlayacağı faydaları sıralayarak paydaşları SEF mekanizmasının kurulmasına ikna etmeye çalışırken önemli bir etik motivasyona sahiptir:

*"İlaçlara erişim eksikliğinden kaynaklanan mevcut sağlık eşitsizlikleri ahlaki olarak haklı gösterilemez. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 25. Maddesinde yer alan sağlık insan hakkı temeldir, çünkü sağlık diğer birçok insan hakkının gerçekleştirilmesi için önemli bir ön koşuldur."*¹⁵⁷

Sağlık hakkının gerçekleştirilmesindeki eksiklikler ise yoksullukla yüksek oranda ilişkilidir; çünkü hastalık ve erken ölüm oranlarının çoğu yoksullukla bağlantılıdır. Önlenemez sağlık eşitsizliklerinin sonucu, önlenemez ıstırap, fiziksel ve zihinsel işlev eksikliği ve büyük ölçekte erken ölümlerdir. Kendimizin ve diğerlerinin ıstırabını önlemek önemli bir ahlaki yükümlülük değil midir?

Pogge, temel motivasyonu etik yükümlülükler olarak insan haklarının herkes için sağlanması olsa da, küresel sistemin paydaşlarının temel kaygılarının ekonomik fayda olabileceğinin bilinciyle sağlık hakkı bakımından eşitsizliklerin azaltılmasının olumlu ekonomik sonuçlarını da öne çıkarmaya çalışmaktadır:

¹⁵⁶ Banerjee & Pogge, 2010, ss. 242-243.

¹⁵⁷ Thomas Pogge, *Getting the Incentives Right: the Health Impact Fund, International Policy Analysis, Friedrich Ebert Stiftung*, 2011, s.1.

<http://progressive.ge/uploads/files/The%20Health%20Impact%20Fund.pdf>

“Bu tıbbi durumların çoğu, bu koşullardan kaçınmanın veya uygun şekilde tedavi etmenin maliyetinden çok daha büyük ekonomik kayıplara neden olduğundan, insanın sağlık hakkının gerçekleştirilmesi aslında genel olarak insanın ekonomik refahını artıracaktır. Bu nokta özellikle, teşvikleri sağlık sonuçlarıyla çok az ilgili olan tıbbi yenilikleri teşvik etmeye yönelik mevcut uluslararası sistem sürdürülemez; çünkü en zengin ülkeler bile hızla artan sağlık bakım maliyetlerini sonsuza kadar karşılayamaz. Yeni ilaçların gelişimini nasıl ödüllendireceğimize dair reform yoluyla gerçekleştirilmeyi bekleyen devasa toplu kazanımlar var.”¹⁵⁸

Pogge'nin SEF önerisini geliştirmesinin başlıca nedenlerinden biri mevcut patent sisteminin, ilaç firmalarına yeniliklerini ürün patentleriyle koruma, rekabeti bastırma ve patentli ilaçların üretim maliyetinin çok üzerinde fiyatlarla satma hakkı vermesidir. Mevcut sistemde daha az gelişmiş ülkelerin daha güçlü patent korumaları oluşturmaya ve uygulanmaya zorlanması, daha zengin ülkelerin ilaç firmalarının gelişmekte olan dünyadaki daha varlıklı insanlara yapılan satışlardan kâr etmelerine ancak yoksul insanların, birçok gelişmiş ilaçtan faydalanamamasına yol açmaktadır. Mevcut sistem *Pogge*'nin de belirttiği üzere patentli ilaçlardan alınan yüksek fiyatları karşılayamayan yoksul insanlar arasında ciddi zararlara ve sayısız ölüme neden olmaktadır.¹⁵⁹

Pogge, mevcut rejiminin bazı savunucularının, varlıklı insanların, yoksulların satın almaya gücü yetmeyen her türlü pahalı şeye sahip olmasının doğal olduğunu ve

¹⁵⁸ Pogge, 2011, s. 1.

¹⁵⁹ Pogge, 2011, s. 2.

haksız olmadığını iddia ettiklerini belirtmektedir. Ancak bu düşüncenin, mevcut gelir ve servet dağılımının adil olduğunu varsayması nedeniyle hatalı olduğunu savunmaktadır. Adaletsizlikten kaynaklanan yoksulluk, sağlığı güçlü bir şekilde etkilemektedir. Pogge'nin de vurguladığı üzere zengin Avrupa ülkelerinde bile, en yoksul grupların yaşam beklentisi, en zenginlerinkinden oldukça düşüktür.¹⁶⁰

Küresel olarak, önlenabilir sağlık sorunları yoksullukla yüksek oranda ilişkili olduğundan, sağlık eşitsizlikleri gittikçe büyümektedir. Erken ölümlerinin çoğu da yoksullukla bağlantılıdır. Mevcut sistemde sağlık hakları karşılanmayanlar ezici bir çoğunlukla yoksuldur. Bu bağlamda Pogge, sağlık hakkına ilişkin günümüzdeki durumu şu şekilde tarif etmektedir:

“İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin 25.

*Maddesinde yer alan bu hak, temel bir insan hakkıdır, çünkü sağlık, diğer birçok insan hakkının gerçekleştirilmesi için önemli bir ön koşuldur. Gerçekleştirilmesindeki büyük eksiklikler, önlenbilir ıstırap, fiziksel ve zihinsel işlev eksikliği ve büyük ölçekte erken ölümle sonuçlanır. Bu önlenbilir tıbbi durumların çoğu, onlardan kaçınmanın veya onları yeterince tedavi etmenin maliyetinden çok daha büyük ekonomik kayıplara neden olur. Bu nedenle, insanın sağlık hakkının gerçekleştirilmesi, yalnızca önde gelen bir ahlaki sorumluluğu yerine getirmekle kalmayacak, aynı zamanda genel olarak insanın ekonomik refahını da artıracaktır.”*¹⁶¹

¹⁶⁰ Pogge, 2011, s. 2.

¹⁶¹ Pogge, 2011, s. 2.

Pogge, ilaç piyasasındaki yüksek fiyatları, patentlerle sağlanmış olmaları anlamında “yapay” bulmakta ve varlıklı ülkelerin, öngörülebilir şekilde gelişmiş ilaçları insanlığın çoğunluğu için erişilemez hale getiren geçici tekellerin uygulanmasını teşvik etmemesi gerektiğini düşünmekte ve bir kişinin yeni bir ürün yapmış olmasının, diğerlerinin kendi hammaddelerinden benzer bir ürün yapmasını engelleme hakkını ona neden verdiğini gösterecek ikna edici bir argüman bulunmadığını savunmaktadır.¹⁶²

Pogge, mevcut patent sistemini savunanlarının ekonomik teşviklere duyulan ihtiyaca hitap eden pragmatik argümanlara başvurarak önemli yeni ilaçların yoksullara zararlı ek ücretler olmaksızın piyasaya sürülmesini engellediğini düşünmektedir. *Pogge*, ilaçlara daha fazla para harcayarak değil, daha eşitlikçi ve adil sonuçlar üretecek şekilde teşvik yapısını değiştirerek, insanlık için sağlık sonuçlarını önemli ölçüde iyileştirecek böyle bir mekanizma olarak SEF’in oluşturulmasını önermektedir.¹⁶³

Pogge’ye göre SEF, muazzam ahlaki kazanımlar getirecektir:

“SEF, kayıtlı herhangi bir ilacın fiyatını mümkün olan en düşük üretim ve dağıtım maliyetiyle sınırlayarak mevcut sistemin en bariz adaletsizliğini büyük ölçüde azaltacaktır. SEF, yoksullar arasında yoğunlaşan hastalıklara karşı yeni yüksek etkili ilaçların geliştirilmesini teşvik edecektir. SEF ayrıca, tescil ettirenleri, ürünlerinin geniş çapta, hatta belki de tavan fiyat altında olduğundan ve bunların yetkin bir şekilde reçete edildiğinden ve optimum şekilde kullanıldığından emin olmaları için motive edecektir. Tescil ettirenler, yalnızca ürünlerini

¹⁶² Pogge, 2011, s. 2.

¹⁶³ Pogge, 2011,s.3.

*sattıkları için değil, aynı zamanda küresel sağlığı iyileştirmeye yönelik onları etkili kıldıkları için de ödüllendirilecektir.”*¹⁶⁴

B. Küresel Olarak Paylaşılabilir Asgari Bir Kurumsal Değerlendirme Standardı Olarak İnsan Hakları

Pogge, SEF'nin yaratılmasına yönelik ahlâki argümanın mevcut sistemin adaletsiz olduğu gösterilebilirse büyük ölçüde güçleneceğini, ancak bunun, yaygın olarak paylaşılan bir küresel adalet anlayışının yokluğu nedeniyle zor olduğunu düşünmektedir ve söz konusu sorunu iki aşamalı bir önerme geliştirerek aşmak istemektedir:

“İlk aşama, küresel adalet konusunda uluslararası bir ortak kabul olmamasına rağmen, adalet kavramının temel bir unsuru üzerinde, yani belirli temel insan haklarının yüksek ahlaki önceliği üzerinde yaygın ve kalıcı bir fikir birliği vardır.. Bu nedenle insan haklarını ihlal eden herhangi bir şey kabul edilemez.

*İkinci aşama, bir insan hakları değerlendirmesinin verdiği cevabın, ahlaki açıdan ilgili diğer mülahazalar tarafından tersine çevrilemeyeceğini göstermektedir. İnsan hakları, saygı duyulması, korunması ve yerine getirilmesi gereken muhatap görevleridir.”*¹⁶⁵

¹⁶⁴ Pogge, 2011,s.3.

¹⁶⁵ Thomas Pogge, "The Health Impact Fund and Its Justification by Appeal to Human Rights.", *Journal of Social Philosophy* , s.40.4, 2009, s.552.

1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 25. maddesini genişleten Ekonomik ve Kültürel Haklar 1966 Uluslararası Sosyal Sözleşme de herkesin, kendisinin ve ailesinin sağlık ve esenliği için yiyecek, giyecek, barınma ve tıbbi bakım hakkına sahip olduğunu düzenlemektedir. *Pogge* de görüşlerini söz konusu insan haklarına dayanarak temellendirmektedir.¹⁶⁶

Önceki bölümde *Pogge*'nin kişilerin başkalarının insan haklarına erişiminin geliştirilmesine dair pozitif yükümlülükleri olduğunu savunduğunu belirtmiştik. *Pogge*, sağlık hakkı ile ilgili SEF önermesini de savunurken zengin ülkelerdeki birçok insanın kendilerinin ve ülkelerinin başka ülkelerdeki insanların sağlık hakkını koruma ve yerine getirme gibi *pozitif yükümlülüklerinin* olmadığına dair iddialarını reddetmektedir.¹⁶⁷

Pogge, yasaların belirli azınlıklara ayrımcı yükler getirmesi veya bir hükümet politikasının sistematik olarak bir grubu geçim kaynağından yoksun bırakması gibi, insan haklarını ihlal eden muamelelerle yeni ilaçların geliştirilmesini ve dağıtımını yöneten alternatif kurallar arasında yapılan adaletsiz seçimlerin benzer nitelikte olduğunu belirtmektedir:

“Bu gibi durumlarda, insan haklarını ihlal eden ilk etapta kurallar veya politikalaradır. Ancak son tahlilde bu ihlaller, bu kural ve politikaları formüle eden, yorumlayan ve uygulayanlar ile bunların adına hareket edenler tarafından işlenmektedir.

Asgari düzeyde değerli bir insan yaşamı için gerekli olan çeşitli temel mallar vardır. Tüm insanlar bu mallara

¹⁶⁶ Pogge,2009, ss.552-553.

¹⁶⁷ Pogge,2009, s.553.

*güvenli erişime sahip olmalıdır. Makul olarak mümkün olduğu ölçüde, sosyal kurallar öyle tasarlanmalıdır ki, onlara tabi olan insanlar bu esaslara güvenli bir şekilde erişebilsinler. İnsan hakları bunu gerektirir.”.*¹⁶⁸

Yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Pogge, sadece hukuk kurallarının değil sosyal kuralların da insan haklarına herkesin adil bir şekilde erişebileceği şekilde oluşturulması gerektiğini savunmaktadır. Aslında bu görüş, insan haklarının sağlanması bakımından araç olarak sosyal kuralların kullanılmasıyla yasaların kullanılması arasında bir tercih özgürlüğü de sunmaktadır. Pogge'ye göre insan haklarına güvenli erişimi sağlarken bazı toplumlar bunu yasal haklar ve yasal kurumlar aracılığıyla yapmayı tercih edebilirler; diğerleri ise bunu toplumsal bir erdem ve dayanışma etiği aracılığıyla yapabilir.¹⁶⁹

Pogge, insan haklarına erişimin hukuk kuralları veya sosyal kurallarla sağlanması konusunda devletlerin özgürce tercih yapabileceğini düşünse de, insan hakları ihlallerini mümkün kılan uluslararası mevzuat kurallarının devletleri söz konusu yükümlülüklerinden arındırmayacağını da ifade etmektedir:

“Bir insan hakkı ihlali, ilgili devlet kendisini insan hakları ihlali mümkün kılan bir mevzuata bağlayan uluslararası bir anlaşma yaptığında ortadan kalkmaz. Aksine, birkaç devletin ortaklaşa kendilerini saldırgan yasal izne bağlamaları, sorumluluklarını yalnızca artırabilir. Anlaşmayla, her devlet kendi ulusal mevzuatının insan haklarını ihlal eden niteliğinden tamamen sorumlu olmaya devam ediyor ve ek

¹⁶⁸ Pogge, 2009, s. 553.

¹⁶⁹ Pogge, 2009, ss. 553-554.

olarak, diğer anlaşma üyelerinin kendi topraklarında empoze ettiği, sözleşmeyle zorunlu kılınan insan haklarını ihlal eden yasalar için de bazı sorumluluklar üstleniyor. İnsan haklarını ihlal eden kuralların dayatılmasına birbirini bağlayan devletler, birbirlerinin insan hakları ihlallerine suç ortağı olurlar. İnsan hakları, uluslararası kuralların ve anlaşmaların tasarımını ulusal mevzuattan daha az kısıtlamaz.”¹⁷⁰

Yukarıdaki ifadenin temeli *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*'nde belirtilen hak ve özgürlüklerin tam olarak gerçekleştirilebileceği bir toplumsal ve uluslararası düzen hakkıdır. Ayrıca herhangi bir ulusal ve uluslararası düzenin, kendisine tabi olan insanları insan haklarının nesnelere güvenli erişimden mahrum bırakmayacak şekilde şekillendirilmesini gerektirir. Dolayısıyla uluslararası düzenin insan haklarına güvenli erişimin tam olarak gerçekleştirilebileceği şekilde olması gerekmektedir. Pogge de özetle bunları ifade etmekte ve görüşlerini savunmaya şu şekilde devam etmektedir:

“Uluslararası düzen, insan haklarının gerçekleşmesine engel olmamalıdır. Günümüzde çoğu insan, insan haklarının nesnelere güvenli erişimden yoksundur. Özellikle çoğu, ihtiyaç duydukları ilaçlara güvenli erişimden yoksundur. Çoğu zaman, bu ilaçlar bilinmektedir ve mevcuttur, ancak yine de yüksek fiyatları nedeniyle yoksullar tarafından erişilebilir değildir.”¹⁷¹

Pogge, söz konusu görüşlerinin gerekçesi olarak “mevcut uluslararası patent sisteminin hayat kurtaran ilaçların düşük fiyatlarla karşılıklı avantajlı satışını engellemesi nedeniyle birçok yoksul insanın ölümüne ve çok daha fazlasını sağlıkları

¹⁷⁰ Pogge, 2009, ss. 553-554.

¹⁷¹ Pogge, 2009, s. 555.

için yeterli bir yaşam standardından yoksun kalmasına yol açmasını” ileri sürmektedir.¹⁷² Çünkü mevcut sistem dünya çapında yoksul insanların sağlığa ve hayatta kalmaya güvenli erişimlerini baltalayarak insan haklarını ihlal etmektedir.

Pogge, SEF mekanizmasının mevcut sisteme ek olarak oluşturulmasını önererek yoksul insanların ilaçları ucuza satın almalarını engellemeden, gelecekteki insanların önemli ek ilaçlara fiyatlarla erişmesini mümkün kılmak amacıyla önermektedir ve bu mekanizmanın küresel yoksulların insan haklarını gerçekleştirmek adına mevcut küresel sağlık sistemine eklenmesinin ahlaki olarak gerekli olduğunu düşünmektedir.¹⁷³

Mevcut uluslararası düzende, dünya insanların daha yoksul çoğunluğu, sağlıkları ve esenlikleri için yeterli bir yaşam standardına güvenli erişimden yoksun olduğundan, insan hakları gerçekleştirilememektedir. Güvenli erişimlerini engelleyen bir faktör, önemli yeni ilaçların daha ucuz benzer versiyonlarının ticaretinin patent kurallarıyla engellenmesidir. Dolayısıyla mevcut sistemi SEF olmadan sürdürmek, küresel yoksulların insan haklarının büyük bir ihlali anlamına gelecektir. Bu dünyada, ister fakir ister zengin ülkelerde olsun, patent korumalı yüksek fiyatlara ilaç alamayan fakir insanlar olduğu sürece, patent kuralları birçoğuna ciddi şekilde zarar verecek ve onları öldürecektir. Söz konusu nedenle *Pogge*, hükümetler mevcut sistem, aynen empoze etmeye ve zorlamaya devam ederlerse, masum insanların insan haklarını ihlal edeceklerini savunmaktadır.¹⁷⁴

¹⁷² Pogge, 2009, s. 555.

¹⁷³ Pogge, 2009, ss. 555-556.

¹⁷⁴ Pogge, 2009, ss. 555-556.

C. Pogge'nin Sef Karşiti Önermelere Yanıtları

SEF önerisini reddedenlerin gerekçelerinden biri ilaç şirketlerinin temsilcilerinin dile getirdiği, bu kadar çok sayıda yoksul insanın gelişmiş ilaçlardan dışlanması "gerçek nedeninin" yüksek fiyatlar olmadığını iddiasıdır.¹⁷⁵ Söz konusu iddia uyarınca patentli ilaçlara erişim sağlayamayanların çoğu, bu ilaçlar kendi ülkelerinde patentli olmasa bile erişimden mahrum kalacaklardır. Bunun nedeni, pek çok yoksul ülkedeki sağlık sistemlerinin çok kötü durumda olması ve ilaçlar için üretim maliyetiyle bile olsa ödeme yapamayacak kadar yoksul olmalarıdır. Bunun böyle olduğunu, yoksul insanların ihtiyaç duydukları ucuz patentsiz ilaçlara bile çoğu zaman erişememeleri nedeniyle *Pogge* de kabul etmektedir.¹⁷⁶ Ancak bu durumun SEF benzeri bir mekanizmanın oluşturulmasının gerekliliği aksine bir kanıt olmadığını düşünmektedir. Karşit düşünceye göre ise az gelişmiş ülkelere, çok daha güçlendirilmiş patent korumalarıyla korunan yüksek ilaç fiyatlarının getirilmesi her halükarda sağlık hizmetinden yoksun olarak birçok hastalıktan acı çekmeye mahkûm olan yoksul insanların durumunu önemli ölçüde kötüleştirmemektedir.¹⁷⁷

Pogge, söz konusu iddiayı ahlaki olarak rahatsız edici bulmaktadır ve bu iddianın insanları kendilerini korumaktan alıkoyan bir engelin onları engelleyen başka bir engel daha olduğu sürece ahlaki olarak kabul edilebilir saymasını eleştirmektedir.¹⁷⁸ *Pogge*'ye göre bu fikirle ilgili sorun, her iki engeli de simetrik olarak haklı çıkarması ve böylece devam etmesine yardımcı olmasıdır:

¹⁷⁵ Pogge, 2009, s.556.

¹⁷⁶ Pogge, 2009, s.556.

¹⁷⁷ Pogge, 2009, s.557.

¹⁷⁸ Pogge, 2009, s. 557.

*"Eğer iki engelden her biri bir kişinin hayatını kurtarmasını engellemek için yeterliyse, o zaman iki engelde de yanlış bir şey yoktur şeklinde bir akıl yürütmenin temeli gerçekten çok garip bir ahlaktır. Ona göre, verdiği zarardan dolayı sakıncalı olan bir engel, aynı etkiye sahip ikinci bir engelin varlığında itiraz edilemez hale gelir. Bu tuhaf fikre bariz bir alternatif, böyle bir engeli n kabul edilemez olduğu ve hükümetlerin hepsini ya da en azından kendi sorumlulukları olanları kaldırması gerektiğidir."*¹⁷⁹

Pogge, yoksul insanlar ile ihtiyaç duydukları tıbbi bakım arasındaki kurumsal engelleri kaldırmaya yardımcı olarak bu yükümlülükleri yerine getirmek üzere tasarlanan SEF'e karşı çıkan bu ilk iddianın üç nedenle hatalı olduğunu belirtmektedir:

- 1. "Patentli ilaçlar için yüksek fiyatların dünya çapında hastaların sağlık durumlarında hiçbir fark yaratmadığı iddiası yanlıştır.*
- 2. Her durumda aynı zarara uğrayacakları düşüncesiyle, diğer insanlara ciddi şekilde zarar vermek ahlaki olarak caiz değildir. İnsanların hayat kurtaran ilaçları almasını engelleyen bir engel, yalnızca aynı hususta başka bir engel daha olduğu için makul kabul edilemez.*
- 3. Çoğu zaman yoksul insanların ucuz ilaçlara bile erişimini imkansız kılan diğer engeller de mevcut kurumsal*

¹⁷⁹ Pogge, 2009, s. 557.

*düzenlemelerin önlenabilir etkileridir ve fiyat engeli gibi,
SEF tarafından büyük ölçüde azaltılacaktır.”¹⁸⁰*

Pogge'nin söz konusu iddiaya verdiği yanıtların haklılığına itiraz etmek pek kolay değildir çünkü söz konusu iddia mevcut patent sisteminin adaletsiz olmadığını savunmak amacıyla ileri sürülmektedir. Ancak bu iddia eğer SEF'in mevcut patent sisteminin sağlık hakkına erişimdeki adaletsizlikleri ortadan kaldırmakta tek başına yeterli olmayacağını savunmak için öne sürülmüş olsaydı haklı olabilirdi. Dolayısıyla SEF karşıtı iddiaları çürütmekten öte söz konusu iddialardan adaletsizliği azaltacak başka mekanizmalar tasarlamak için ilham almayı denemek de yerinde olabilir.

*“SEF'e karşı mevcut patent sisteminin savunulmasında kullanılan ikinci sav
“Volenti Non Fit Iniuria (rıza gösterenlere hiçbir haksızlık yapılmaz) ilkesidir.”¹⁸¹*

Mevcut küresel tıbbi patent rejimine ve yoksullar için olumsuz kabul edilen diğer uluslararası kurallara yönelik ahlaki eleştiriler, çoğu zaman, bu rejim ve kurallara tabi olan tüm devletlerin, bu kurallar özgür rızaları ile kabul ettikleri gerekçesiyle reddedilmektedir. Pogge, söz konusu gerekçeye öncelikle DTÖ Antlaşması'nı müzakere eden ulusal delegasyonların son derece eşit olmayan pazarlık gücüne ve uzmanlık düzeyini hatırlatarak itiraz etmektedir.¹⁸²

Gerçekten de pek çok az gelişmiş (ve hatta bir dizi varlıklı) ülke ile ilgili olarak, verdikleri rızanın özgür ve bilgilendirilmiş bir rıza olup olmadığı konusunda ciddi soru işaretleri vardır. Öte yandan Pogge'ye göre:

*“Bir devletin mevcut patent rejimini düzenleyen
uluslararası anlaşmalara verdiği rıza iyi bilgilendirilmiş ve*

¹⁸⁰ Pogge, 2009, s.557.

¹⁸¹ Pogge, 2009, s.558.

¹⁸² Pogge, 2009, s.558.

özgürce verilmiş olsa bile, bu sistemin insan haklarını ihlal ettiği suçlamasını çürütmek için bu rızaya başvurmak yine de sorunludur. Çünkü insan hakları bireysel insanların haklarıdır ama söz konusu anlaşmalar insanların değil hükümetlerin onayını almıştır. Tüm hükümetler demokratik olarak seçilmez veya yönettikleri insanların çıkarlarına duyarlı değildir.”¹⁸³

Ayrıca bu sözleşmelere verilen rızanın verildiği sırada çocuk veya doğmamış kişilere rejimin dayatılmasını haklı çıkarması pek de mümkün değildir. Sözleşmelere katılan her ülkenin yetişkin her vatandaşı özgür ve bilgilendirilmiş rıza vermiş olsa bile, bu rıza sahipleri çocuklarının insan haklarından feragat edemezlerdi. O zamandan beri bu ülkelerde doğan tüm insanların insan haklarından da feragat edemezlerdi. Kaldı ki hakim insan hakları anlayışına göre, bu haklar devredilemez haklardır. Bu, hiçbir şekilde feragat edilemeyecekleri veya vazgeçilemeyecekleri anlamına gelir. Dolayısıyla Pogge'nin de belirttiği insan hakları gerçekten devredilemez ise, insan haklarına erişimi olumsuz etkileyen kurallar içeren sözleşmeler rıza verilmiş olması gerekçesiyle savunulamaz.¹⁸⁴ Çünkü rızanın sonuç doğurması için devredilebilir bir hakkın devrine ilişkin olması gereklidir.

Pogge'ye göre SEF mekanizmasının oluşturulması gereğini temellendiren insan hakları argümanını reddetmenin bir başka yolu, Locke'a kadar uzanan ve özgürlük ve mülkiyete yönelik güçlü hakların onaylanması ile karakterize edilen liberal ahlâki geleneğe kök salmaktır:

“Bu gelenek, insan haklarına ilişkin yegane görevlerin insan haklarına saygı gösterme, yani bu hakları aktif olarak

¹⁸³ Pogge, 2009, s.558.

¹⁸⁴ Pogge, 2009, ss.558-559.

ihlal etmeme ödevleri olduğu şeklindeki dar insan hakları anlayışını destekler. Ardından, ilaçları da dahil olmak üzere servetlerini yoksul insanlarla paylaşmayı reddeden mülk sahiplerinin, reddetmeleri öngörülebilir şekilde insan haklarının yerine getirilmemesine neden olsa bile, mülk sahipleri, yoksullara aktif olarak zarar vermediklerini sadece onlara yardım etmekte başarısız olduklarını savunur. Bu geleneğe göre, varlıklı insanlar bunu yaptıklarında, sadece insan haklarını ihlal etmezler.”¹⁸⁵

Pogge, bu geleneğe iki gerekçeyle karşı çıkmaktadır:

1. *“Fiziksel mülkiyet için geçerli olanın aynı zamanda fikri mülkiyet için de geçerli olduğunu varsaymak hatalıdır. Başkalarının yeni bir dansa, yemeğe, alete veya ilaca öncülük etmiş olması, onlara bedeniniz ve mülkünüzle yasal olarak yapabileceğinizi kısıtlama hakkı vermez. Kendi mülkiyetinizle başkalarının ilk defa ürettiği türden benzer ürünler üretmeniz kısıtlanamaz. Başkalarının icatlarını yeniden üretme özgürlüğünü geçersiz kılabilecek doğal bir fikri mülkiyet hakkını destekleyen görüşler Liberteryen yaklaşımla da uyumlu kabul edilemez çünkü fikri mülkiyet haklarının dayatılması yoluyla insanların faaliyetlerini kısıtlamak, onların mülkleri ile dilediklerini yapabilmelerine ilişkin doğal haklarını ihlal eder*

¹⁸⁵ Pogge, 2009, s.559.

2. Çok fakir insanlar temel ihtiyaçlarını karşılayamazken, zenginler ihtiyaç duyduklarından çok daha fazlasına sahiptir. Eğer bu mülkiyet haklarının mevcut dağılımı, liberteryen teorisyenlerin tasavvur ettiği türden ahlaki açıdan sağlam bir soyağacına sahip olsaydı, mevcut araştırma öncelikleri düzeni, her şeyden önce güçlü mülkiyet hakları tarafından desteklenecektir. Ancak böyle bir soyağacı olmadan, fîli mülkiyetteki mevcut devasa ekonomik eşitsizliklerin haklı çıkarıcı gücü çok azdır veya hiç yoktur. Ancak dünyamızdaki devasa eşitsizlikler Yoksulların ve varlıklıların toplumsal başlangıç konumları, kitlesel, ağır yanlışların kapladığı tek bir tarihsel süreçten ortaya çıktı. Küresel yoksulların mevcut koşulları, dört kıtanın yerel kurumlarının ve kültürlerinin yok edildiği veya ciddi şekilde travmatize edildiği şiddetli baskı, köleleştirme ve hatta soykırım ile dramatik bir fetih ve kolonizasyon dönemi tarafından önemli ölçüde şekilleniyor. Zenginlerin mevcut koşulları aynı tarihsel süreç tarafından şekillendirilmektedir. Vatandaşlarına bugün büyük bir avantaj sağlayan bazı ülkeler, varlıklarını soykırım ve etnik temizliğe borçludur.”¹⁸⁶

Pogge'nin mevcut daha elverişli bir alternatifte rağmen statükoyu sürdürmenin, bu kişilerin insan haklarını ihlal etmek anlamına geleceğine dair düşüncesini önceki bölümde belirtmiştik. İşte SEF mekanizmasının mevcut patent rejimine eklenmesi talebi de bu düşünceden kaynaklanmaktadır.

¹⁸⁶ Pogge, 2009, ss. 559-566.

Pogge'nin karşıt görüşlere verdiği yanıtlar oldukça makul olmakla birlikte fiziki mülkiyet hakkının fikri mülkiyet hakkına üstünlüğü iddiasını temel almak yerine bazı hakların diğerlerine göre öncelikli olabileceğini özellikle *Pogge*'nin kuramının temeli olan insan haklarına herkesin erişebildiği bir uluslararası sistemde yaşama hakkının tüm haklara üstün kabul edilebileceğini savunmak da pekâlâ mümkün olabilir.

II. SALGIN HASTALIKLAR, PANDEMİLER, COVID 19 VE SEF

A. Covid 19 Öncesi Salgın Hastalıklar Dönemi

Pogge, Covid 19 ortaya çıkmadan çok daha önce salgın hastalıkların küresel sağlık sistemi üzerindeki etkilerine ilgi duymuş, küresel adalet ve sağlık hakkı ile ilişkilerini açıklamaya çalışmıştır. *Pogge*'nin akademik ilgisini çeken salgınlardan biri de Batı Afrika'daki Ebola salgınıdır. *Pogge*, bu salgından büyük ölçüde etkilenen ülkelerdeki zayıf sağlık hizmetleri altyapısı, ilaçlar ve aşılardan gibi tıbbi müdahalelerin eksikliği, geleneksel inançlar, beslenme alışkanlıkları ve bulaşmayı artıran belirli defin ritüelleri dâhil kültürel uygulamaların bir kombinasyonu nedeniyle 9000'den fazla insanın hayatına mal olduğunu vurgulamaktadır.¹⁸⁷

Ebola virüsü 1976'da keşfedildiğinden beri, 30'dan fazla salgın meydana gelmiş ancak bu hastalığa karşı ilaçların gelişimi çok düşük bir düzeyde kalmıştır. Her yeni salgın Ebola aşılı ve tedavi rejimleri geliştirmek için yeni bir yarış teşvik ederken, mevcut patent sistemi de bu hastalıktan en çok etkilenen ülkelerdeki insanların, piyasaya sürüldüklerinde bu tür aşılar veya ilaçlara erişme ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. *Pogge*'nin de belirttiği üzere:

¹⁸⁷ Abraar Karan/ Pogge, Thomas, "Ebola and the Need for Restructuring

Pharmaceutical Incentives.", *Journal of Global Health*, S. 5.1, doi: 010303, 2015, ss. 1-

4.

*“Ebola virüsünden kaynaklanan ölümlerin büyük çoğunluğu düşük gelirli Afrika ülkelerinde olmuştur. Bunun nedeni büyük ölçüde, zengin ulusların hastaları stabilize etmek için etkili tıbbi bakım sağlayarak, daha fazla bulaşmayı önlemek için katı izolasyon protokollerini uygulayarak ve kendi popülasyonlarında kullanım için deneysel tedavilere erişerek güçlü halk sağlığı tepkileri oluşturabilmeleridir.”*¹⁸⁸

Ebola ile mücadele için bazı ilaçlar ve aşılar da hızlı bir şekilde geliştirilmektedir, ancak bu ilaçlar uluslararası dağıtım için tamamen onaylandığında, patent sahipleri ilaç fiyatlarını istedikleri kadar yükseğe ayarlayabilir ve bu da ilaçlarını yoksul nüfus için etkin bir şekilde erişilemez hale getirebilir. Ne yazık ki *Pogge*'nin de hatırlattığı üzere Ebola salgını riski yüksek *Gine, Liberya, Sierra Leone* ve diğer yoksul ülkelerdeki insanlar için ilaç ve aşuların mevcut ve uygun fiyatlı olmasını sağlayacak hiçbir mali veya siyasi mekanizma yoktur.¹⁸⁹

Pogge, Covid 19 pandemisinden yıllar önce Batı Afrika'daki insanlar için uygun fiyatlı tedavi sağlanmasının yalnızca etik bir zorunluluk değil, aynı zamanda Ebola'nın daha büyük ölçekte diğer kıtalara yayılmasını önlemek için en iyi strateji olduğunu belirtmiştir. Pek çok insanın Covid 19 ile birlikte fark edebildiği salgın hastalıkların küresel düzeyde yayılarak her yerdeki insanların sağlığını olumsuz etkilemesini önlemenin en iyi yolunun, salgın hastalıklar için herkesin tedaviye ulaşılabilmesini sağlamak olduğunu *Pogge* çok önce ortaya koymuştur. Covid 19 salgını tüm insanların, hatta canlı ve cansız doğanın parçası olan tüm varlıkların birbirine bağımlı olduğunu hepimize bir kez daha hatırlatmıştır. Ancak *Pogge*, uluslararası toplumun, gelecekteki

¹⁸⁸ Karan/ Pogge, 2015, ss. 1-4.

¹⁸⁹ Karan/ Pogge, 2015, ss.1-4.

Ebola ilaçlarının en çok etkilenen gelişmekte olan ülkelere kademeli bir fiyattan satılmasını sağlamak için müdahale etmesini talep etmekle yetinmiştir.¹⁹⁰

Aslında doğayı veya insanlığı tamamen yok edebilecek tehditlere karşı kullanılacak araçların fiyatlarını gelir düzeyine göre ayarlamak, yeterli bir çözüm olmayabilir. Salgın hastalıklar insanlığın tamamen yok olmasına da sebep olabilir. Bu hastalıklara yol açan virüs, bakteri vb de mutasyon geliştirebildikleri gibi, ilaç ve aşılarla karşı direnç de kazanabilmektedirler. Önceki mutasyonlara karşı geliştirilmiş tedaviler yenilerine karşı işe yaramayabilir. Dolayısıyla geliştirilen tedavilerin üretim maliyetlerini karşılayamasalar dahi herkese eş zamanlı olarak ulaştırılması gerekli olabilir.

Burada söz konusu olan tedavi maliyetlerini kendileri veya devletleri karşılayamayan kişilerin sağlık veya yaşama hakkı gibi insan hakları değil, insan türünün varoluşsal olanaklarını gerçekleştirme hakkını da içeren insanlık hakkı olarak niteleyebileceğimiz bir haktır. Bazı haklar bireylere, hatta belirli topluluklara özgü olamayacak şekilde insan türünün ancak hep birlikte eşit düzeyde yaralanması mümkün olan haklar olarak kabul edilebilir. Çünkü bu haklara insan türünün bir ferдинin bile erişememesi tüm insanlığın ebediyen bu haklardan mahrum kalmasına yol açabilir.

Sağlık hakkının salgınlarla mücadele boyutu da tek tek bireylerin insan hakları kapsamında kalmanın çok ötesindedir. Çünkü salgın hastalıklar tüm insanlığı yok edebilir. Burada bireylerin bir insan hakkı olarak yaşam hakkından öte insan türünün insanlık hakkı olarak bir tür olarak diğer türlerle birlikte var olma hakkı söz konusudur. Bunun için de tarih boyunca küçük bir azınlıkta birikmiş ihtiyaç fazlası artı değerlerin gerekmesi halinde tamamının salgınla mücadele ve maddi imkânı olmayanlara ücretsiz tıbbi destek için kullanılmasını talep etmek gayet makul olabilir. İnsan türü yok olursa

¹⁹⁰ Karan/ Pogge, 2015, ss.1-4.

her insan yok olacaktır. Bazılarının insan haklarına erişememesi geçici olarak erişebilenlerin de doğal nedenlerle gelecekte bu haklardan mahrum kalmasına sebep olabilir. Doğada kuşaklardır inşa ettiğimiz insansal gerçeklik doğal gerçekliğin etkilerinden azade değildir.

Pogge, örneğin Ebola'nın yıllarca önceki keşfinden beri bu yüksek ölüm oranına sahip virüs için hiçbir tedavinin piyasaya sürülmemesini de irdelemektedir:

“Büyük ilaç şirketlerinin bu potansiyel tehditler için aşılarla veya ilaçlara yatırım yapmaları için çok az finansal vaat vardır. Karşılabilir. Son birkaç on yılda Sahra Altı Afrika'dan ziyade varlıklı ülkelerde önemli Ebola salgınları olsaydı, bugün stoklarımızda büyük olasılıkla bir ilaç cephanelisi olurdu. İlaç şirketleri, temel olmayan ilaçların satışından kâr etmeye devam ederken ve esas olarak yoksulların ihtiyaç duyduğu ilaçlara yapılan yatırımları ihmal ederken, küresel topluluk bunun bedelini ödüyor.”¹⁹¹

Ebola salgınları pandemiye dönüşmüş değildir kısıtlı alanlarda her seferde görece az kişiyi etkileyen salgınlardır dolayısıyla ilaç şirketleri için bu hastalığa karşı ilaçlar geliştirmek çok da karlı değildir. Ancak ebola veya benzeri bir başka virüs mutasyon geliştirerek tüm insanlığı hatta dünyada bildiğimiz anlamdaki canlı yaşamını tümüyle yok edebilir. Hatta bilim kurgu filmlerinde olduğu gibi gezegen dışı yolculuklarla bu felaketten kurtulmak da mümkün olmayabilir çünkü virüsler başka mekânlara da taşınabilir. Mevcut ekonomik sistemin devamı sistemin paydaşlarının varlığına bağlıdır. Dolayısıyla paydaşların bir başka deyişle insan türünün varlığını sürdürmesi mevcut ekonomik sistemin çıkarlarından önceliklidir.

¹⁹¹ Karan/ Pogge, 2015, ss. 1-4.

Sonuç olarak, gelişen pandemik hastalıkları kontrol etme yaklaşımı çok yönlüdür. Sağlık sistemlerinin güçlendirilmesi, hastalığın yayılmasını kontrol etmek için önemli olacağı gibi ilaçlara erişim olmadan, güçlü sağlık sistemleri ancak bulaşmayı önlemek ve etkili bakım sağlamak için bir şeyler yapabilir.¹⁹²

Pogge, pandemilerde hastaları iyileştirmek ve daha fazla bulaşmayı bastırmak için, mevcut ilaç geliştirme sisteminin etkili bir tamamlayıcısına acilen ihtiyaç duyulduğunu savunmakta söz konusu tamamlayıcının ise SEF olduğunu belirtmektedir.¹⁹³ SEF, salgın hastalıklara karşı ilaç ve aşıları geliştirmeyi teşvik edebilecek ve herkese ulaşmasını kolaylaştırabilecek faydalı bir mekanizmadır. Ancak ilaç maliyetlerini karşılayamayanların da bu araçlara erişimlerinin insan türünün devamı için elzem olduğu da unutulmamalıdır. SEF, mevcut sistemi düzeltici bir öneridir; ancak kusursuzlaştırıcı bir çözüm değildir.

Ebola ve yoksulların diğer hastalıkları için ilaç geliştirmeyi teşvik eden bir mekanizma olarak incelendiğinde SEF:

- 1. “Ar-Ge’yi en fazla morbidite ve mortaliteye neden olan hastalıklara odaklar.*
- 2. Satışların üretim maliyeti üzerinden gerçekleşmesi gerektiğinden, uygun fiyatlı ilaçlar sağlar.*
- 3. İlaç dağıtımını kolaylaştırmak ve olumlu sağlık sonuçları sağlamak için şirketler için teşvik yaratır.*
- 4. Mevcut patent sistemini etkilemeden, kullanılmayan bir pazarda rekabete izin verir.*

¹⁹² Karan/ Pogge, 2015, ss. 1-4.

¹⁹³ Karan/ Pogge, 2015, ss. 1-4.

5. *İlaç şirketlerini, potansiyel küresel sağlık etkisi nedeniyle Ebola sınırları aşsa da aşmasa da ilaç üretmeye teşvik eder.*
6. *Ayrıca, şirketleri ilaçların sağlık sonuçlarını iyileştirmek için ihtiyacı olanlara ulaşmasını sağlamada hükümetlere yardımcı olmaya teşvik eder.*¹⁹⁴

Pogge'nin de vurguladığı üzere Ebola veya benzerleri istisnai vakalar değildir ve geçen yüzyılda, çoğunlukla düşük gelirli bölgelerde olmak üzere birkaç yüz yeni bulaşıcı hastalık ortaya çıkarak, mevcut kurallar altında küresel piyasa güçlerinin yeniliği teşvik etmek için yetersiz olduğu kanıtlanmıştır.¹⁹⁵ Pogge'ye göre, SEF:

1. *“Hastanın sosyoekonomik durumundan bağımsız olarak ilaçların sağlık etkisini ödüllendirerek, bu tür hastalıkları incelemek, bunlara karşı çareler geliştirmek ve en yoksul bölgelerde bile tedavilerin optimal kullanımını teşvik etmek için güçlü teşvikler sağlayacaktır.*
2. *Ayrıca hastalığa karşı daimi savaşımızda akıllı ve proaktif olmak için ihtiyatlı olmanın yanı sıra yoksulların sağlığına ve yaşamlarına saygı duymak ve korumak için ahlaki bir zorunluluğa cevap verecektir.*¹⁹⁶

B. Covid-19 ve SEF

Pogge, Covid 19 ile ilgili olarak öncelikle *“Dünya çapında sağlık hizmetlerini organize eden kurallar ve uygulamalar Covid 19 salgına daha uygun olabilir miydi?”*

¹⁹⁴ Karan/ Pogge, 2015, ss. 1-4.

¹⁹⁵ Karan/ Pogge, 2015, ss. 1-4.

¹⁹⁶ Karan/ Pogge, 2015, ss. 1-4.

sorusunu sormaktadır. Bu soruyu yanıtlamadan önce ise mevcut kural ve uygulamaları özetlemektedir:

*“Ticari tıbbi araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) çabaları, yenilikçilerin markalı ürünlerinin satışından elde ettikleri kazançlar aracılığıyla teşvik edilmekte ve ödüllendirilmektedir. Bu kazançlar büyük ölçüde DTÖ üye devletlerinde almaya hak kazandıkları 20 yıllık ürün patentlerine bağlıdır. Bu tür patentler onlara geçici bir tekel vererek yeni ürünlerini rekabet etmeden satmalarını sağlar. Patentlerinin koruması altında, önemli bir satış hacmini korurken, bir ürünün fiyatını üretim ve dağıtım maliyetlerinin çok üzerine çıkarabilirler. Bu tür marjlar, ticari yenilikçiler için büyük karlar sağlar.”*¹⁹⁷

Pogge, anılan soruyu yanıtlamaya ise COVID-19 salgınının ilaç sektörümüzün yapılanmasıyla ilgili bazı ciddi kusurları ortaya çıkardığını savunarak başlamakta ve söz konusu kusurları şu şekilde özetlemektedir:

1. *“Büyük fiyat artışları beklentisiyle motive olan yenilikçiler, pahalı ilaçları karşılayamayan yoksul insanlara özgü – çoğunlukla bulaşıcı – hastalıkları ihmal etme eğilimindedir.*
2. *Çok sayıda varlıklı veya iyi sigortalı hasta sayesinde, yeni bir ilacın kâr maksimize edici fiyatı oldukça yüksek olma eğilimindedir. Dolayısıyla dünyadaki çoğu insan gelişmiş ilaçların bedelini karşılayamamaktadır. Yoksulların bu*

¹⁹⁷ Felicitas Holzer & Thomas Pogge, "The Health Impact Fund Learning from COVID-19.", *COVID-19 in the Global South: Impacts and Responses*, Eds. Pdraig Carmody, Gerard McCann, Clodagh Colleran & Ciara O'Hallaron, Bristol University Press, Bristol, 2020, s. 173.

dışlanması, bulaşıcı hastalıklara özgü başka bir felaketi de beraberinde getirmekte hasta kalanlar hastalığı yaymaya devam etmektedir. Bu da genellikle daha tehlikeli ilaca dirençli varyantların ortaya çıkmasını kolaylaştırmakta; İlaça dirençli hastalık varyantları, hastalık yükünün artan bir payını oluşturmaktadır.

3. *Tıbbi ürünlerin geliştirilmesi ve pazarlanması için verilen ödüller, sağlık kazanımları ile zayıf bir şekilde ilişkilidir.”*

198

Pogge, mevcut sisteme SEF aracılığıyla yeni teşviklerin eklenmesi yoluyla Covid 19 pandemisiyle önemi daha güçlü bir şekilde yeniden ortaya çıkan tüm bu sorunların çözülebileceğini düşünmektedir.¹⁹⁹ Pogge söz konusu düşüncesini şu şekilde temellendirmektedir:

“SEF, mevcut rejim altında kârsız olan belirli Ar-Ge projelerine yatırım çekecektir: çoğunlukla yoksul insanlar arasında büyük sağlık kazanımları üretmesi beklenen projeler. Bu tür projelerin çoğu, esas olarak yoksullar üzerinde yıkıcı hastalık yükleri oluşturmaya devam eden bulaşıcı hastalıkları ele alacaktır. Sonuç olarak, bu tür hastalıklar hakkında çok daha derin ve daha geniş bilgi, daha zengin etkili müdahaleler cephaneliği ve ek, daha hedefli yanıtları hızlı bir şekilde geliştirmek için daha büyük kapasiteler olacaktır. İlaç geliştiriciler bu nedenle Ebola veya mevcut COVID-19 salgını

¹⁹⁸ Holzer/ Pogge, 2020, s. 174.

¹⁹⁹ Holzer/ Pogge, 2020, s.176.

gibi ortaya çıkan tehditlerle yüzleşmeye uygun ilaçları tedarik etmeye veya geliştirmeye çok daha hazırlıklı olacaklardır.”²⁰⁰

SEF, Pogge'nin varsayımı uyarınca ilaç şirketlerinin hastalıklarla mücadele yöntemlerini de değiştirme potansiyeli taşımaktadır. Çünkü şirketler ürün satışı miktarı ve maliyet-fiyat farkına göre değil, ürünlerinin küresel sağlık üzerindeki etkisine göre kazanç sağlayacaktır. Bir başka deyişle pazarlama ve satış stratejileri, karın maliyet ile satış fiyatı farkı esaslı olduğu artı değer odaklı kazanç modelinin yerini insan haklarının geliştirilmesini hedefleyen etik çabalarının amaca yönelik etkilerinin ödüllendirildiği bir kazanç modeli oluşacaktır. Pogge'nin aşağıdaki ifadeleri söz konusu olasılığı rahatlıkla anlaşılabilir bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Geçici tekellerden kâr elde etmek isteyen yenilikçiler için ideal ürün, tipik olarak, hastalığın yayılmasını engellemeden hastaların yaşamlarını uzatan veya kendilerini daha iyi hissetmelerini ve işlevlerini yerine getirmelerini sağlayan bir bakım ilacıdır. Mucit daha sonra karı maksimize eden fiyatı belirler ve ilacı karşılayabilenlere yaşadıkları sürece satmaya çalışır. Buna karşılık, sağlık etkisi ödülleri arayan yenilikçiler, ideal olarak, hastalıkla nüfus düzeyinde savaşmak için uygun bir önleyici ürün (aşı) veya tedavi geliştirmek isteyeceklerdir. Mevcut rejim, yenilikçilerini pazarlanabilir ürünler geliştirmeye ve ardından yüksek marjlarla yüksek satışlar elde etmeye motive ediyor. SEF aracılığıyla yenilikçileri etkili ürünler geliştirmeye motive edebilir ve ardından bunları

²⁰⁰ Holzer/ Pogge, 2020, s. 177.

*hastalık yükünü mümkün olduğunca verimli bir şekilde azaltmaya yardımcı olmak için kullanabiliriz.”.*²⁰¹

Pogge, ayrıca uzun süredir SEF için belirli bir coğrafi, hastalık veya sağlık sorunu temelinde bir pilot uygulama başlatılması için küresel kamuoyunu ikna etmeye çabalamaktadır.²⁰² SEF yaklaşımının pilot uygulaması için de COVID-19 salgını doğal bir pilot uygulama fırsatı sunmaktadır. Çünkü hem hükümetler, ilgili yeni aşılardan ve tedavilerin yaratılmasını ödüllendirmek için milyarlarca dolarlık bir miktar ayırmaya istekli durumdadır hem de SEF'nun merkezinde yer alacak olan bulaşıcı hastalıklardan biri tüm dünyanın ortak sorunu haline gelmiştir. Son olarak *Pogge*, yoksullar arasında böyle bir hastalığı kontrol altına alarak ve ideal olarak ortadan kaldırarak, herkesi, özellikle yeni ilaca dirençli varyantların tehlikesi yoluyla, oluşturduğu tehditten korumanın gerekli olduğunu belirtmektedir.²⁰³

C. Pogge'nin Covid 19 Krizi Bağlamında Son Önerileri

Bütün çalışmaları baştan sona gözden geçirildiğinde *Pogge*'nin öncelikle küresel toplumun benimsediği mevcut başarı kriterini ve bu kriter bakımından da avantajlı öneriler geliştirerek dönüşümü sağlamaya çalıştığını gözlemleyebiliriz. *Pogge*, ekonomik zenginleşmeyi temel değer sayan ekonomik başarı kriterini, üretimin insanlığa katkıları ve insan haklarına geliştirme etkisine göre ödüllendirildiği etik bir başarı kriteriyle aşama aşama değiştirmeyi hedeflediği tahmin edilebilmektedir. *Pogge*, söz konusu amacına ulaşmak için her kriz sürecinde kamuyu ve karar vericileri o krizle

²⁰¹ Holzer/ Pogge, 2020, ss. 177-178.

²⁰² Holzer/ Pogge, 2020, ss. 178-180.

²⁰³ Holzer/ Pogge, 2020, s. 181.

ilgili önermelerinin kabulü için iknaya yönelik yeni gerekçeler sunmaktadır.²⁰⁴ 2021 yılında kullandığı aşağıdaki ifade Pogge'nin bu çabalarına bir örnektir:

“COVID-19 salgını, küresel kurumsal mimarimizde ciddi yapısal hataları ortaya çıkardı. Politik enerjilerin artık dönüştürücü yeniden yapılanmaların gerçekçi bir şekilde gerçekleştirilebileceği üç ana alana odaklanması gerektiğini savunuyoruz. Küresel sağlıkta, yenilikçi ürünler geliştirmek ve tedarik etmek için isteğe bağlı bir alternatif teşvik olarak tekel patentlerinin sağlık etkisi ödülleriyle tamamlanmasını öneriyoruz. Küresel ısınmayı yavaşlatmak için, daha yoksul ülkelerde ek emisyon azaltımlarının sağlanmasını finanse ederek geçici aşırı emisyonları telafi etme seçeneği ile kişi başına emisyonları azaltmak için ortak bir geçiş yolu öneriyoruz. Küresel finans sektörü için, fosil yakıt sübvansiyonlarını kaldırmayı, uluslararası doğal kaynak satışlarının gerçeğe uygun değerini korumayı ve şirketler için alternatif bir minimum vergi, finansal işlem vergileri ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren dijital işletmeler üzerinde artan oranlı vergiler oluşturmayı öneriyoruz.”²⁰⁵

Pogge, söz konusu ifadelerinden hareketle “COVID-19 gibi öngörülebilir zorluklara karşı daha az savunmasız hale gelebilir miyiz?” sorusunu yanıtlamaya

²⁰⁴ Thomas Pogge/ Krishen Mehta, "A New Deal after COVID-19." *Globalizations*

(DOI: 10.1080/14747731.2021.1935020), 2021, ss.1-16.

<https://doi.org/10.1080/14747731.2021.1935020>

²⁰⁵ Pogge/ Mehta, 2021, s. 1.

çalışan bir makale yayınlamıştır. Bu makalede, başarılı bir şekilde takip edilirse sosyal dünyamızı daha istikrarlı ve esnek hale getirecek gerçekçi ve birbiriyle ilişkili üç reform gündemini tartışmaktadır. Bu gündemler, ilaç sektörünün yeniden düzenlenmesi, iklim felaketinin önlenmesi ve yolsuzluğu ve eşitsizliği azaltan küresel bir vergi sisteminin teşvik edilmesiyle ilgilidir²⁰⁶.

COVID-19'un açtığı siyasi alanda, bu reform önerilerinin gerçek ilerleme için en iyi fırsatları sundukları ve bunların uygulanmasının aynı zamanda barışı ve demokratik yönetimi ilerleteceği inancını taşıyan *Pogge*; mevcut krizi anlamlı bir yapısal reforma ilişkin bir teşvik olarak kullanmak için, yeterli siyasi desteğin harekete geçirmeyi hedeflemektedir.²⁰⁷

Mevcut krizle en doğrudan ilgili olan reformla SEF mekanizmasının mevcut sisteme eklenmesidir. İlaç sektörünün yeniden düzenlenmesi bakımından COVID-19, önemli fırsatlar sunmakta ve mevcut sistemi değiştirme ihtiyacını ortaya koymaktadır. *Pogge*'ye göre mevcut rejime SEF'nun eklenmesinin üç ana nedeni vardır:

1. *“Yenilik çabalarının tahsisi*
2. *Mevcut sistemin başarı kriteri ve kazanç sağlama biçimini değiştirmek*
3. *Yeniliklerin yayılmasını sağlamak”*²⁰⁸

Pogge'ye göre Sağlık Etki Fonu'nun arkasındaki ana ilham kaynağı olan son Ebola, domuz gribi ve COVID-19 salgınları, mevcut rejimi tamamlamanın üç nedenini de belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır:

²⁰⁶ Pogge/ Mehta, 2021, s. 1.

²⁰⁷ Pogge/ Mehta, 2021, s. 2.

²⁰⁸ Pogge/ Mehta, 2021, s. 3.

“Bulaşıcı yoksulluk hastalıkları konusunda çok az bilgimiz ve bilgimiz var, yoksul popülasyonların yeni hastalıklar ve hastalık türleri için üreme alanı olmasına izin veriyoruz ve hastalıkları kontrol altına almak ve ortadan kaldırmak için koordineli küresel çabalara yönelik teşviklerden yoksun. Bu tür çabalar yoksulları da içermelidir: Yoksulluk hastalıkları için iyi yeni tedavilere ihtiyacımız var ve tüm insanların önemli ilaçlara erişimini ve bunları en iyi şekilde kullanabilmelerini sağlamalıyız. COVID-19 pandemisi, ilaç şirketlerinin kârı insanların üzerine koyduğuna dair uzun süredir devam eden şikayeti yoğunlaştırdı. Bu şikayet aynı zamanda kendimizi de suçluyor. İlaç sektörünü firmalar kâr ve insan arasında kalacak şekilde tasarlamamalıyız. Yenilikleri yayılmasını engelleyecek şekilde ödüllendirmek yerine, ödülleri, yayılımın önemli bir parçası olduğu her bir yeniliğin gerçek değeriyle uyumlu hale getirmeliyiz.”²⁰⁹

Yalnızca küresel bir salgınla başa çıkmaya çalışmayı değil, aynı zamanda sistemin maruz kaldığı ciddi güvenlik açıklarını ve eşitsizlikleri kapsamlı bir şekilde ele almayı öneren Pogge’ye göre, karşılaştığımız kriz, Covid-19 sonrası dünyada refahı canlandırabilecek ve sürdürebilecek cesur yapısal reformlar başlatmak için ender ve boşa harcanmaması gereken bir fırsattır.²¹⁰

²⁰⁹ Pogge/ Mehta, 2021, s. 5.

²¹⁰ Pogge/ Mehta, 2021, s. 14.

Pogge'nin sağlık hakkı bakımından küresel adaletin sağlanmasına yönelik önerilerinin çoğunlukla finansal öneriler olduğu kabul edilebilir.²¹¹ Reformcu ve aktivist bir düşünür olduğu iddia edilebilecek olan *Pogge* sağlık alanında küresel ekonominin tüm paydaşlarını yoksulların ilaçlara daha rahat erişebilmesi için SEF'nun kurulmasına ikna etmeye çalışmaktadır. Söz konusu çaba faydacı yaklaşımı benimseyenleri ikna etmeye yönelik olup, SEF'in hem yoksulların, hem zenginler hem de ilaç üreticileri için karlı olduğunu ortaya koyan önermelere dayanmaktadır.

Bu çalışma, *Pogge*'nin önermelerini eleştirme amacı taşımamaktadır. Dolayısıyla *Pogge*'nin sağlık hakkı bakımından küresel adaletin sağlanmasına yönelik önermelerine ilişkin karşıt görüşler sunulması hedeflenmemektedir. Aksine *Pogge*'nin görüşlerini bir başlangıç noktası olarak kabul ederek değinmediği hususlara ilişkin önermeler geliştirilmeye çalışılmaktadır. *Pogge*, SEF için bir pilot uygulama başlatılması için küresel kamuoyunu uzun süredir ikna etmeye çalışmaktadır.²¹² Bu çalışma ile *Pogge*'nin üzerinde durmadığı bir pilot uygulama önerisi geliştirilmeye çalışılacaktır.

Bu tez çalışmasıyla ilgili olup *Pogge*'nin önceki önermelerine konu olmayan başlıca hususlar aşağıdaki gibidir:

1. Sağlık hakkının vücut bütünlüğünden ziyade, psikolojik sağlık dolayısıyla iç bütünlük hakkıyla bağlantı,
2. Başkalarının sağlık hakkına ilişkin kişilerin yükümlülüklerinin ilaç temininin ucuzlatılması gibi ekonomik yükümlülüklerin dışında kamusal alanda insanlar arası ilişkilerin etik değerlere uygun düzenlenmesine ilişkin husus,

²¹¹ Pogge/ Mehta, 2021, ss. 1-16.

²¹² Pogge/ Mehta, 2021, ss. 1-16.

3. Diğer ülkelerin vatandaşlarına karşı etik yükümlülüklerin kendi vatandaşı olduğu ülke dışında yaşayan kişilere yönelik kısım eklenecektir.

Kendi vatandaşı olduğu ülke dışında yaşayanlar, g fenomenini deneyimleyen göçmenlerdir. Elbette *Pogge*'nin kuramının temelini oluşturan her insanın İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde tanımlanan haklara erişebildiği bir uluslararası sistemin varlığı halinde g hareketleri de azalacaktır. Ancak günümüzde böyle bir sistemin henüz bulunmadığı kabul edilirse g nedenlerini ortadan kaldıracak çalışmalar yapmak öncelikli olsa bile göçmenlerin g hareketinden kaynaklı yaşadıkları sorunların azaltılması da böyle bir sistemin gereği sayılabilir.

Öte yandan göçmenlerin sağlık hakkına erişimde yaşadıkları sıkıntılar da sağlık hakkı tartışmalarında görece daha az yer bulan psikolojik sağlıkla ilgili hususları da içermektedir. Başkalarının psikolojik sağlığına ilişkin etik yükümlülüklerimiz ise tedaviye erişime ilişkin olanlarla sınırlı değildir. Başkalarının psikolojik sağlıklarını olumsuz etkilemeyecek eylemlerde bulunmak ve buna yönelik toplumsal kurumlar oluşturmak da başkalarının psikolojik sağlığına yönelik yükümlülüklerimiz arasında kabul edilebilir. Öte yandan sağlık hakkına erişim sadece sağlık hizmeti aracılığıyla sağlanmamaktadır. Özellikle negatif yükümlülükler söz konusu olduğunda, diğer kamu hizmetleri sunulurken de sağlık hakkına erişimin zorlaştırılmaması gerekmektedir. Kamu hizmetleri sunulurken kişilerin zihinsel sağlıklarına ihtimam gösterilmemesi de sağlık hakkına erişimi olumsuz etkileyebilmektedir. Zihinsel sağlığın olumsuz etkilenmesi çoğunlukla kişilere yönelik muamele biçimlerinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla adalet hizmeti de dahil olmak üzere verilen tüm kamu hizmetleri için hizmeti alanların zihinsel sağlıkları bakımından en elverişli muamele ilkelerinin araştırılıp geliştirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmanın sonraki kısmında SEF talebinin kapsamı genişletilerek zorunlu göç mağdurlarına sunulan adalet hizmetleri süreçlerinde esas alınması gereken muamele

biçimlerine yönelik araştırma çalışmalarının da SEF kapsamına alınmasına dair öneriler geliştirilmeye çalışılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÖÇ SAĞLIĞI VE KÜRESEL ADALET

SEF, insan haklarını insanların birbirlerine kardeşçe davranma yükümlülüğüyle temellendiren ve insan eylemlerinin insan haklarına uygun bir toplumsal yaşamın gerçekleştirilmesindeki etkisini esas alan bir şekilde geliştirilirse, sağlık hakkı daha geniş kapsamda korunabilir. İnsanlar arası ilişkilerde gerçekleşen insan eylemlerinin kişilerin sağlıkları üzerindeki etkisini de gözetecek bir SEF modeli önerilmek istenirse, söz konusu model insan davranışlarının birbirlerinin zihinsel sağlıkları üzerindeki etkisini de kapsamına alınabilir. Bu bağlamda kardeşçe davranma yükümlülüğü *Kuçuradi*'nin görüşleriyle, kişilerin duygusal gelişimlerin gözetilmesi ise *Nussbaum*'un görüşleriyle temellendirilebilir.

Bu bölümde öncelikle SEF'in kapsamının insanların duygusal gelişimleri dolayısıyla zihinsel sağlıklarının insanlar arası ilişkilerde kardeşçe davranma yükümlülüğüne uygun olarak genişletilmesi önerisi, *Kuçuradi* ve *Nussbaum*'un görüşlerinden hareketle savunulmaya çalışılacaktır.

Önerilmeye çalışılan SEF modeli bakımından dezavantajlı bir grup olan göçmenler ele alınarak göçün kişilerin zihinsel sağlığı üzerinde olumsuz etkileri olup olmadığı da incelenmeye çalışıldıktan sonra, önerilen model kapsamına alınabilecek bir pilot alan olarak zorunlu göç mağdurlarının mülteci statüsü belirleme işlemleri sırasında maruz kaldıkları muameleleri ve zihinsel sağlık üzerindeki etkilerini inceleyen güncel çalışmalara dayanılarak söz konusu türde çalışmaların da SEF kapsamına dahil edilmesi önerilecektir.

I. POGGE’NİN GÖRÜŞLERİNİ İOANNA KUÇURADI VE MARTHA NUSSBAUM’UN GÖRÜŞLERİYLE GENİŞLETMEK

Pogge, SEF ile insan haklarından belirli birine ilişkin bir sorumluluk paylaşım modeli oluşturmaktadır. Söz konusu model sağlık hakkına bütüncül bir yaklaşımla geliştirilebilir. Bu çalışmada insan biyolojik bir varlıktan ve sağlık ise biyolojik sağlıktan ibaret olmadığından dolayı, ilaç sanayi alanı dışındaki alanlarda yenilikçi araştırmalara SEF modeli kapsamına alınabileceği savunulmaktadır. Sağlık hakkı biyolojik hastalıklardan iyileşmeye yönelik ilaçların geliştirilmesiyle sınırlı olarak ele alındığında “insan” olarak konu edinilen insan, insan haklarının ancak nesnesi olabilen organik insan değil; insan türüne özgü özellikler geliştiren, dünyayla ilişki kuran, türünün diğer fertlerine insan haklarına uygun muamele edebilen insandır. Bu hususu ise *İoanna Kuçuradi*’nin görüşleriyle açıklamak mümkündür. “*Hayatta çoğu zaman bir durumun, bir olayın, bir hareketin karşısında değil, bir insanın karşısında bulunuruz ve önemli olan da bunu bilmektir*”²¹³ ifadesi *Kuçuradi*’nin önermelerinden biridir. Karşısında olduğumuz insanların zihinsel durumları ise davranışlarımızdan etkilenmektedir. Dolayısıyla belirli bir alanda örneğin hukuk uygulamasında uygulayıcı insanların davranışlarının uygulamanın diğer taraflarının zihinsel sağlıkları üzerindeki etkisinin daha olumlu olacak şekilde geliştirilmesine yönelik araştırmaların gözetmesi gereken durum da sözü geçen ifadede yer almaktadır: Karşımızda olan bir insandır...

²¹³ İonna Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, Yankı Yayınları, İstanbul, 1971, s. 92.

A. Kuçuradi'de Muamele Etme İlkeleri Olarak İnsan Haklarıyla Zihin Sağlığını Açıklamak

Kuçuradi'de insan, insan haklarına uygun muameleyi bu kendine çıkarına da uygun olduğu için değil, insan olmanın gereği olduğu için yapar.²¹⁴ Dolayısıyla öncelikle insan olmanın ne olduğu üzerinde bir değerlendirme yapmak gerekmektedir.

İnsanın yapı özelliklerinden, var olma şartlarından biri de olayları, durumları, diğer insanları ve kendisini değerlendirmesidir. *Kuçuradi*'ye göre kişi bu değerlendirmeleri, seyirci olarak değil, kendi yaşantısında yapmaktadır.²¹⁵ Dolayısıyla insan izleyen değil, eyleyen bir varlıktır. Yine *Kuçuradi*'ye göre insanı, aktivite ve başarılarını problem edinerek değerlendirmek gerekmektedir.²¹⁶ Böyle bir değerlendirme ise insanın ve insanla ilgili var olan her şeyin değerinin gösterilmesi anlamına gelmektedir. İnsanın değerini belirleyen, tür olarak yapabildikleri ve insana özgü haklar aracılığıyla diğer varlıklardan farklılaşmasıdır.²¹⁷

²¹⁴ İonna Kuçuradi, "Etik İlkeler ve Hukukun Temel İlkeleri Olarak İnsan Hakları", *HFSA*, S.13, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2005, s. 37.

²¹⁵ Kuçuradi, 1971, s. 15

²¹⁶ Kuçuradi, 1971, s. 35

²¹⁷ "*İnsanın değeri*' derken kastedilen, insanın, cins olarak insanın, diğer varlıklarla ilgisi bakımından özel durumu; bu özel durumundan dolayı kişilerin insanlar arası ilişkilerde sahip olduğu bazı haklar, başka bir deyişle insanın varlıktaki özel yeridir. Dünyaya gelen her kişinin yaşama, beslenme, eğitilme hakkı, dokunulmazlığı gibi uluslararası bildirilerde ve anayasalarda yer alan insan hakları insanın değerinin dile getirilişidir.

İnsanın değer'inden kastedilen şey, cins olarak insanın bütün başarılarıdır: bilgi, bilimler, sanatlar, felsefe, teknik, moraller, kültürlerdir. Bunlar, insanın varlık

İnsana özgü haklar ise insanın yapısal olanaklarıyla ilgilidir ve bunu mümkün kılan ise, İHEB madde 1’de belirtildiği üzere, insanların diğer insanlara kardeşçe muamele etme sorumluluğunun gereği olarak yapmasıdır.²¹⁸ İnsan hakları bu tür bir muamelenin nasıl olması gerektiğine ilişkin talepler getiren ilkelerdir. Söz konusu talepler, insanın insan türüne özgü olanaklarının gerçekleştirilebilmesinin koşullarına ilişkin taleplerdir.²¹⁹ Dolayısıyla insan haklarına uygun muamele etme gerekçesi çıkarlara uygunluk değil, insan türüne özgü olanakların gerçekleştirilmesi koşullarını oluşturma sorumluluğu olabilir. İnsan türüne özgü olanakların, bir başka deyişle organik insanla insan türüne özgü özellikteki insanın farkını oluşturan temel niteliklerden biri zihinsel niteliklerdir. İnsan, zihinsel nitelikleri sayesinde o niteliklere uygun bir şekilde dünyayla ilişki kurabilmektedir. Söz konusu niteliklerinde meydana gelebilecek sorunlar ise insan türüne özgü muamele biçimlerini gerçekleştirilememesine yol açabilir.

imkanlarının gerçekleşmesidir; 'Kişinin değeri', kişinin toplumla ilgisi bakımından özel durumudur. Kişinin bir sayıdan fazla birşey olması, «insan hakları» bakımından diğer kişilerle eşitliği, hiçbir şekil de araç olarak kullanılmaması gerekliliği ve bu gibi şeyler kişinin değerinin ifadesidir. 'Kişinin değerleri', kişilerarası ilişkilerde doğrudan doğruya veya dolaylı olarak ortaya çıkan sevgi, dürüst olma, bağlılık, saygı, adil olma gibi ve açık düşünebilme, doğru bağlantılar kurabilme gibi kişi imkanlarıdır. 'Bir kişinin değeri' ise diğer kişilere göre onun o tek olan yapı bütünlüğüne sahip olması, onun o kişi olma özelliği ve bütünlüğünün bu özelliğinden dolayı diğer kişilerden farklı imkanları, farklı yaşantıları, farklı gerçekleştirmeleridir. 'Bir kişinin değerleri' de, o kişinin hayatında ön plana koyduğu değerler; yaptıklarında, yaşamasında ağır basan kişi değerleri ve diğer değerlerdir.” (Kuçuradi, 1971, s. 57)

²¹⁸ Kuçuradi, 2005, s. 37.

²¹⁹ Kuçuradi, 2005, s. 37.

Bu bağlamda SEF kapsamının genişletilmesini önermek üzere benzeri sorumluluk paylaşım tartışmalarına konu olan bir alanda zihinsel sağlık meselesine değinmek yerinde olabilir. Dolayısıyla bu bölümde önce mülteci hukuku alanındaki sorumluluk ve külfet tartışmaları incelenmekte ve SEF modeli de bir sorumluluk paylaşım modeli olduğundan mültecilerin sağlık hakkına erişimiyle ilgili sorumluluk paylaşımının kısmen SEF modeli içerisinde de gerçekleştirilebileceği savunulmaktadır. Zihinsel sağlığın sadece tedavi araç ve kurumlarının hizmetleriyle değil, diğer hizmetleri veren kişilerin belirli muamele ilkelerine uygun davranışlarıyla da korunabileceği ve geliştirilebileceğini savunan bu çalışmada, zorunlu göç mağdurlarına yönelik adalet hizmetleri bakımından geliştirilebilecek muamele ilkeleri hakkındaki araştırma çalışmalarının da, SEF modeli kapsamında değerlendirilmesinin uygun olabileceği belirtilmeye çalışılmaktadır.

İkinci Bölümün sonunda belirttiğimiz üzere *Pogge*'nin SEF önerisini temellendirmeye yönelik önermeleri, tarafları söz konusu önerinin kendi yararlarına uygun olduğuna ikna etmeye yönelik unsurlar içermektedir. Bu durum ise dezavantajlı grupların daha fazla gözetilmesinin neden herkesin yararına olduğu sorusunu yanıtlamak için elverişli olmayabilir. Hatta, söz konusu unsurların herhangi bir hukuk normunun oluşturulması talebi bakımından gerekçe olamayacağı da iddia edilebilir. Ancak hukuk kurallarının öncüllerinin belirli grupların çıkarları değil, insan hakları olması gerekir. *Kuçuradi*, bu hususu açıkça belirtmiştir:

“İnsan hakları; devletlerin, yapılacak toplumsal düzenlemelerin başka normlara ve düşüncelere(ya da çıkarlara göre) göre değil-insan olan herkes için muamele talepleri

getiren bu normlara- göre yapılacağına ve kamunun bunlara göre yönetileceğine söz verdiği normlardır.”²²⁰

Söz konusu normlar insanın yapısal olanaklarının gerçekleşebilmesinin koşullarını belirleyen, bu koşulların sağlanabilmesi için her insanın nasıl muamele görmesi veya görmemesi gerektiğini belirleyen normlardır.²²¹ Muamele etme ilkeleri olarak insan hakları kamu yaşamında insanlar arası ilişkileri düzenleyen normlardır. Söz konusu normları amaçladığı ise: “*İnsanların insanlaşmasına yardımcı olan bir düzenin yaratılması -sürekli yaratılmasıdır-*”²²²

Söz konusu düzenin yaratılması İHEB madde 1’deki insanların birbirleriyle kardeşçe ilişkiler kurma yükümlülüğünün de bir gereği olarak düşünülebilir. Dolayısıyla *Kuçuradi*’nin görüşlerini benimseyecek olursak insanın insanlaşmasına, bir başka deyişle varoluşsal olanaklarını gerçekleştirilmesine yönelik muamele ilkelerine uygun davranmak da kişilerin menfaatlerine uygunluğu nedeniyle değil, kişilerin sorumluluğu olması nedeniyle yapmaları gerekenler olarak kabul edilebilir.²²³

Öte yandan “İnsan hakları, insanın değerini tanıma ve koruma istemleri olarak, insanları yalnızca insan oldukları için koruma istemleri olarak ortaya çıkan her insanla ilgili bazı gerekleri dile getirirler. İnsanı değerli kılan ise, onu diğer canlılardan ayıran insana özgü etkinlikler ve bu etkinliklerin ürünleri olan olanaklarıdır. İnsanın insana özgü yapısal özelliklerini korumak, yani kişilerde insanın olanaklarını geliştirmek, insan

²²⁰ Kuçuradi, 2005, s. 38.

²²¹ Kuçuradi, 2005, ss. 40-41.

²²² Kuçuradi, 2005, s. 41.

²²³ Kuçuradi, 2005, ss. 37-41.

türünün davası, insan olan herkesin ödevi ve hakkıdır”²²⁴ Bir başka deyişle kişilerin insan olarak olanaklarını gerçekleştirip geliştirebilmelerini engelleyen her koşulun tersinin istemi birer “insan hakkı”dır.²²⁵ “İnsan hakları kişilerin insansal olanaklarının gerçekleştirilebilmesinin genel koşullarını yani kişilere insan olarak kendilerine borçlu olunanların verilebileceği ve insan olarak kendilerinin de başka kişilere borçlu olduklarını verebilecekleri koşulları ortaya koymaktadır”.²²⁶ *Kuçuradi*’ye göre “insan hakları bir bütün insanın olanaklarıyla doğrudan veya dolaylı ilgili olmak üzere farklı kategorilerde değerlendirilebilirler. İnsanın olanaklarıyla doğrudan ilgili olan insan hakları kişiler insana özgü etkinliklerini gerçekleştirirken kişilere dokunulmaması istemini içeren haklardır. Dolaylı olanlar ise insanın olanaklarının geliştirilmesi için gerekli önkoşullarla ilgilidir. Sağlık hakkı ise insanın olanaklarıyla dolaylı ilgili olan haklar kategorisine girmektedir”.²²⁷

Dolayısıyla sağlık hakkını, insanın olanaklarını kullanmasını doğrudan etkileyen haklardan biriyle ilişkilendirmek bu çalışmada geliştirilen önermelerin daha güçlü temellendirilmesini sağlayabilecektir. İnsanlar arası ilişkilerde kişilerin birbirlerine muamele etme biçimleri ihtimam gösteren ve huzur veren şekilde olabileceği stres üreten şekilde de olabilir. Stres ise sağlık üzerindeki olumsuz etkileri yaşam hakkını tehdit edici düzeylere varabilecek bir olgudur. Stres, bağışıklığı bireyler ve bağlamlar

²²⁴ İonna Kuçuradi, *İnsan Hakları Kavramları ve Sorunları*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2007,s.2.

²²⁵ İonna Kuçuradi, *Etik*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1999, s. 105.

²²⁶ İonna Kuçuradi, “Adalet Kavramı”, *Adalet Kavramı* (Editör: Adnan GÜRİZ), Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2001, s. 46.

²²⁷ Kuçuradi, 2007,s.4.

arasında farklı şekillerde etkileyebilmekte ve insan bağışıklık sistemini bozabilmektedir.²²⁸

Stres, zorlu veya zor durumları (stres etkenleri) veya bu koşullara verilen fizyolojik veya psikolojik tepkileri (stres tepkileri) içeren geniş bir kavramdır. İnsanlarda, diğer türlerin yanı sıra zorlu koşullara yanıt veren sistemlerden biri de bağışıklık sistemidir. Genel olarak, bağışıklık sistemi, bedensel hastalık ve hasara karşı koruma sağlamak için birlikte çalışan hücreler, proteinler, organlar ve dokulardan oluşur ve insan bağışıklık sisteminin çeşitli yönleri, ampirik olarak stresle ilişkilendirilmiştir.

229

Kronik stresin immünolojik etkilerinin hücrel yaşlanmayı ilerletebileceğini gösteren çalışmalar sadece sağlık için değil, aynı zamanda uzun ömür için de önemlidir. Stres ve bağışıklık arasındaki bağlantılara belirli sağlık davranışları, psikososyal faktörler veya her ikisi aracılık edebilir. Örneğin, stres, sorunlu ilişkiler içinde olmakla, olumsuz veya rekabetçi sosyal etkileşimlerde bulunmakla ve yalnız hissetmekle bağlantılıdır; bunların her biri, strese karşı bağışıklık sistemini zayıflatıcı tepkilerdeki artışlarla bağlantılıdır.²³⁰

Stresli deneyimler, patojenler ve toksinler gibi fiziksel stresörleri ve önemli yaşam olayları, travma, istismar veya ev, işyeri, aile veya mahalledeki çevre ile ilgili faktörler gibi psikolojik stresörleri içerir. Yapılan araştırmalar, stresin bağışıklık sisteminin işlevini bozduğunu ortaya koymuştur. Ağırlıklı olarak hayvan modellerinden

²²⁸ Jennifer N Morey/ Ian A Boggero/ April B Scott/ Suzanne C Segerstrom, “*Current directions in stress and human immune function*”, *Current Opinion in Psychology*, S. 5, 2015, ss. 13-17.

²²⁹ Morey/ Boggero/ Scott/ Segerstrom, 2015, ss. 13-17.

²³⁰ Morey/ Boggero/ Scott/ Segerstrom, 2015, ss. 13-17.

ve insan çalışmalarından elde edilen kanıtlar, stres ve depresyonun bağışıklık tepkisinin bozulmasına neden olduğunu ve bazı kanser türlerinin başlamasını ve ilerlemesini destekleyebileceğini göstermektedir.²³¹

Ayrıca özellikle kronik psikolojik stresin bulaşıcı hastalık riskini artırmak veya aşılardan etkinliğini azaltmak için bağışıklık fonksiyonunu yeterince baskılayabileceği de savunulmaktadır. Yapılan çalışmalar stresin kişilerin hormon ve sinir sistemlerini olumsuz etkileyerek erken yaşlanmaya ve pek çok hastalığa neden olarak beklenen yaşam süresini kısalttığını ortaya koymaktadır.²³²

Strese ilişkin bilgilerden hareketle insanın varoluşsal olanaklarının geliştirilebilmesi için insanlar arası ilişkilerde kişilerin stres düzeylerini olumsuz etkilemeyecek davranış biçimlerinin araştırılarak insan türünün üyelerine benimsetilmesinin sadece sağlık hakkı bakımından değil stresin yaşam süresi üzerindeki etkisi nedeniyle yaşam hakkı bakımından da önemli olduğu savunulabilir. İnsanlar arası ilişkilerde stres kaynağı olabilecek davranış biçimlerini araştıran ve stresi azaltıcı davranış biçimleri geliştirmeyi hedefleyen araştırmaların da SEF kapsamına katılması söz konusu gerekçeyle talep edilebilir.

Kuçuradi'deki insanın yapısal olanakları kavramını ise *Nussbaum*'un yapabilirlikler listesiyle ilişkilendirmek mümkün olabilir. Yapabilirlikler listesi insanın değerler üretme potansiyelini oluşturan yapma yeteneklerini içeren bir liste olarak düşünülebilir. Bu çerçevede insanın zihinsel sağlık durumunun söz konusu listedeki

²³¹ Edna Maria Vissoci Reiche/ Sandra Odebrecht Vargas Nunes/ Helena Kaminami

Morimoto, "Stress, depression, the immune system, and cancer." *The lancet oncology*, 5.10, 2004, ss. 617-625.

²³² Stephen B.Pruett, "Stress and the immune system", *Pathophysiology*, 9.3, May 2003, ss. 133-153.

yapabilirlikleri gerçekleştirebilecek düzeyde olması halinde, kişinin yapısal olanaklarını kullanabileceği iddia edilebilir.

B. Martha Nussbaum ve Yapabilirlikler Yaklaşımı

“1993 yılından bu yana, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı 9'un ("UNDP") İnsani Gelişme Raporları, insanların yetenekleri veya değerli görülen belirli şeyleri yapma ve yapma yetenekleri kavramını kullanarak dünya ülkelerindeki yaşam kalitesini değerlendirmektedir.”²³³

Yetenekleri, bir başka deyişle insan yapabilirliklerini esas alan bir yaklaşım insanın insan olarak işleyişini esas alan bir yaklaşımdır. Söz konusu yaklaşımın savunucularından *Nussbaum*, insanın işleyişi için gerekli yapabilirlikleri merkezi insan yapabilirlikler olarak ele almaktadır. *Nussbaum*, siyasi planlama için bir odak noktası olabilecek ve herhangi bir insan yaşamında merkezi öneme sahip olduğu iddia edilebilecek insan yapabilirliklerinin listesini oluşturmaya çabalamaktadır. *Nussbaum*'a göre, merkezi yapabilirlikler bir hayatı tamamen insani kılmak için kendi içlerinde bir değere sahip oldukları ve planlayıp seçtiğimiz diğer her şeyde özellikle merkezi bir öneme sahip oldukları kabul edilebilecek özelliklerdir.²³⁴

Nussbaum yapabilirlikler listesini şu şekilde tanımlamaktadır:

“Liste, geniş ve devam eden bir kültürler arası araştırmanın ampirik bulgularını özetleme girişimidir. Bu haliyle, ucu açık ve alçakgönüllü; her zaman tartışılabilir ve yeniden yapılabilir. Biyolojiyi insan deneyiminde görece sabit bir unsur olarak

²³³ Martha Nussbaum, “Capabilities and Human Rights”, *Fordham L. Rev.*, S. 66, 1997, s. 275.

²³⁴ Nussbaum, 1997, ss. 285-288.

hesaba katsa da, biyolojik gözlemden "insan doğası" hakkındaki gerçekleri okuduğunu iddia etmez. Listedeki öğelerin farklı toplumlar tarafından bir dereceye kadar farklı şekilde yapılandırıldığını da inkâr etmiyor. Aslında, liste fikrinin bir kısmı, üyelerinin yerel inançlara ve koşullara göre daha somut olarak belirlenebilmesidir."²³⁵

Nussbaum insan doğasına odaklanarak insanların dünyayla ilişkilene biçimlerine uygun olarak sahip oldukları olanakları insanın yapabilirlikler listesi olarak özetlemeye çalışmaktadır. Söz konusu liste aşağıdaki gibidir:

1. *"Hayat*
2. *Beden Sağlığı*
3. *Vücut Bütünlüğü*
4. *Duyular, Hayal Etme ve Düşünce*
5. *Duygular*
6. *Pratik Akıl Yürütme*
7. *Yakınlık Kurma*
8. *Diğer Türlerle İlişki*
9. *Oyun*
10. *Çevre Üzerinde Kontrol*"²³⁶

Söz konusu listede yer alan her yapabilirlik, listenin diğerlerinden ayrı ve vazgeçilmez bileşenlerinden biridir ve birinin ihtiyacını diğerinden daha fazla vererek tatmin etmek mümkün değildir; çünkü hepsi merkezi öneme sahiptir ve her birinin niteliği farklıdır. Öte yandan Nussbaum, pratik akıl yürütme ve yakınlık kurma

²³⁵ Nussbaum, 1997, s. 286.

²³⁶ Nussbaum, 1997, ss. 287-288.

yapabilirliklerine özel bir önem vermektedir; çünkü bu yapabilirlikler diğerlerini hem organize eden hem de kaplayan ve arayışlarını gerçekten insani yapan yapabilirliklerdir.²³⁷

Nussbaum, listedeki öğelerin birbirleriyle birçok karmaşık yolla ilişkili olduğunu da aşağıdaki örnekle açıklamaya çalışmaktadır:

“Kadınların çevreleri üzerindeki denetimini ve etkin siyasi katılım haklarını geliştirmenin en etkili yollarından biri, kadınların okuryazarlığını teşvik etmektir. Ev dışında iş bulabilen kadınlar, vücut bütünlüklerini ev içindeki saldırılara karşı koruma konusunda daha fazla kaynağa sahiptir.”²³⁸

Bir başka deyişle her bir yapabilirlik geliştikçe diğerlerini de geliştirebilmektedir. Yine de kişilerin birey olarak yapabilirliklerinin gelişmesi de yeterli olmayabilir. Ev dışında iş bulabilen kadınlar, elbette aile içi şiddete karşı koruma için daha fazla kaynağa sahip olacaktır; ancak insanlar tekil olarak değil, toplu olarak yaşayan canlılardır. Aile içi şiddetten korunma konusunda kadının kaynakları kadar, olası şiddet failinin de yapabilirliklerini insan haklarına uygun muamele ilkelerine göre değerlendirme niyeti de etkindir. Zaten yapabilirlikler listesi de bir işlevsellik listesi değil, olanaklar listesidir. *Nussbaum*, bu hususu şu şekilde ifade etmektedir:

“Vatandaşlar, imkânlarına kavuştuktan sonra rotasını belirlemede serbest bırakılmalıdır. Yiyecekleri bol olan kişi her zaman oruç tutmayı seçebilir, ancak oruç tutmakla açlıktan ölmek arasında büyük bir fark vardır ve bizim yakalamak istediğimiz de bu farktır. Yine, cinsel doyum için normal

²³⁷ Nussbaum, 1997, s. 288.

²³⁸ Nussbaum, 1997, s. 288.

fırsatlara sahip olan kişi her zaman bekar bir yaşamı seçebilir ve buna karşı hiçbir şey syleniyoruz. Örneğin, karşı çıktığım şey, bireyleri cinsel işlevi seçme fırsatından ve hatta bekarlığı seçme fırsatından mahrum bırakan kadın sünneti uygulamasıdır.”²³⁹

Tam da bu noktada Nussbaum yapabilirliklerin c farklı kategoride incelenebileceğini belirtmektedir.

1. *“Temel Yapabilirlikler*

Bunlar doğuştan gelen daha gelişmiş yapabilirlikleri geliştirmek için gerekli temel olan yapabilirliklerdir. Çoğu bebek doğumdan itibaren pratik akıl ve hayal gücü için temel yeteneğe sahiptir, ancak daha fazla gelişme ve eğitim olmadan bu tür işlevleri yerine getiremezler

2. *İçsel Yapabilirlikler*

Bunlar gerekli işlevlerin yerine getirilmesi için yeterli koşulları olan kişinin kendi durumlarıdır. Genital mutilasyona uğramamış bir kadın, cinsel haz için içsel yeteneğe sahiptir; dünyanın her yerindeki çoğu yetişkin insan, konuşma ve düşünceyi kendi vicdanlarına göre kullanma içsel yeteneğine sahiptir.

3. *Birleşik Yapabilirlikler*

Bunlar işlevin uygulanması için uygun dış koşullarla birleştirilmiş i yapabilirliklerdir. Sakatlanmamış, ancak tecrit edilmiş ve evden çıkması yasaklanmış bir kadın, cinsel ifade,

²³⁹ Nussbaum, 1997, s. 288.

çalışma ve siyasi katılım için içsel ancak birleşik olmayan yapabilirliklere sahiptir. Demokratik olmayan baskıcı rejimlerin vatandaşları, vicdanlarına uygun olarak düşünce ve konuşma icra etme konusunda birleşik kapasiteye sahip değil, dâhili kapasiteye sahiptir.”²⁴⁰

Nussbaum’a göre kamu politikasının amacı, birleşik yapabilirliklerin üretilmesidir. Birleşik yapabilirliklerin geliştirilmesi ise gerekli eğitim ve bakımı sağlayarak kişinin durumlarını geliştirmek ve aynı zamanda pratik aklın ve diğer önemli işlevlerin yerine getirilmesi için elverişli bir ortam hazırlamak anlamına gelmektedir.²⁴¹

Birleşik yapabilirliklerin geliştirilmesi gereği önemli bir tespittir. Öte yandan başlangıçta belirttiğimiz üzere *Kuçuradi*’nin İHEB madde 1’den hareketle temellendirilen insan hakları anlayışı benimsendiğinde, bu anlayış yeterli olmayabilir. Kamu politikalarını uygulayacak olanlar insanlardır.²⁴² Kamu politikalarının doğrudan yetkili uygulayıcıları olmasalar da kamu politikalarına uygun davranmakla yükümlü olanlar da, diğer insanlardır. Dolayısıyla birleşik yapabilirliklerin geliştirilmesi toplumu oluşturan insanların içsel yapabilirliklerinin de belirli bir şekilde geliştirilmesine bağlı olabilir. Bu durumda pratik akıl yürütme biçimleri devreye girecektir. İnsanlar kararlarını hangi kıstasa göre vermelidir sorusu gündeme gelecektir. Karar verici veya uygulayıcıların yorum teknikleri, takdir haklarını kullanma biçimleri söz konusu olacaktır. Ancak insanların birbirlerine kardeşlik anlayışıyla insan haklarına uygun muamele etme yükümlülüğünü temel kıstas alan akıl yürütme biçimleri, birleşik yapabilirliklerin mümkün olmasına yol açabilecektir. Bir başka deyişle insanların özgür

²⁴⁰Nussbaum, 1997, ss. 289-292.

²⁴¹ Nussbaum, 1997, ss. 289-292.

²⁴² Kuçuradi, 2005, s.41.

iradesiyle karar verme yetkisi bir serbest takdir hakkı değil bağı bir hak, bütün insanların insan haklarının, birleşik yapabilirliklerinin sağlanabilmesine bağı bir hak olarak kabul edilirse birleşik yapabilirlikler sağlanabilecektir. Dolayısıyla *Kuçuradi*'nin de belirttiğı üzere yasalar yapmak veya kamu politikaları belirlemek insan haklarına uygun bir yaşamın sağlanması için yeterli olmayacak, söz konusu kuralları uygulayan, uygulayanları denetleyen ve uymakla yükümlü olan herkese insan hakları eğitimi verilmesi gerekecektir.²⁴³ Söz konusu eğitimin içeriğı, kapsamı ve yöntemi de insanın yapabilirliklerine ilişkin bilimsel araştırmalarla sürekli yenilenecek belirlenmelidir.

Öte yandan, *Nussbaum*, yapabilirlikler listesini, hayatın işleyişi için gerekli bir olanaklar listesi olarak kabul etmekte, kişilerinse bu olanakları kullanıp kullanmamakta özgür olduğunu savunmaktadır. Öte yandan özgür ve onurlu bir insan, bir seçimler yapıcı olan yurttaş diğer insanlara saygı duyma borcuna da sahiptir. Kamu politikaları ise bireylere hem tercihler yapmak hem de en değerli işlevleri yerine getirmek için gerçekçi bir seçeneğe sahip olmak için ihtiyaç duydukları araçları sağlamalıdır.²⁴⁴

Bazı insanlar ise çeşitli dezavantajları nedeniyle eşit koşullarda diğerlerine göre daha az özgürlerdir. Olanakları kısıtlıdır. Örneğin yürüme, görme, işitme gibi olanaklardan yoksun olabilirler. Bazı insanlarsa hayatları boyunca veya hayatlarının belirli dönemlerinde bazı olanaklardan yoksun olabilir. Örneğin adet döngüsü, gebelik gibi durumlar fiziksel kabiliyetleri kısıtlayabilir. İlk kategorideki örnekler organik eşitsizliklerden kaynaklanan örneklerdir. İnsanlar doğuştan eşit olanaklara sahip değildir. Söz konusu eşitsizlikler içinde yaşanan toplumun insan türüne özgü özellikler edinme olanakları bakımından da eşitsiz olabilir. Farklı yönelim, kimlik, düşüncelere sahip insanlar toplumsal ilişkiler ağında dezavantajlı da olabilir. *Nussbaum*, doğuştan

²⁴³ Kuçuradi, 2005, s.41.

²⁴⁴ Nussbaum, 1997, ss. 289-292.

gelen organik eşitsizliklerle ilgili zihinsel engelliler örneği üzerinden saptamalarda bulunmaktadır.²⁴⁵

Nussbaum, zihinsel engellilerle ilgili “İnsanlar neden zihinsel engellileri tamamen içeren böyle bir toplum yaratsınlar ki?” sorusunu şu şekilde yanıtlamaktadır:

“Adalet teorilerinin ve içerdikleri sosyal işbirliği kavramlarının burada bir fark yarattığını savundum. Zihinsel engellileri dahil edeceksek, bu, dar bir ekonomik veya kişisel çıkar "kazanç" anlamında kazanacağımızı düşündüğümüzden olamaz. Bu ancak adalete olan bağlılığımızdan ve başkalarına olan sevgimizden, hayatımızın onlarınkiyle iç içe olduğu ve onlarla ortak amaçlarımızı paylaştığımız duygusundan olabilir. Kim olduğumuza ve neden bir araya geldiğimize dair görüntüler, projelerimizi şekillendirmede güce sahiptir. O halde, insan yaşamının en zor alanlarından birinde adalet arayışını ilerletmek için yeni bir sosyal işbirliği ve hedeflerinin neler yapabileceğini görmek gerekir.”²⁴⁶

Nussbaum, modern sosyal sözleşme teorilerinin, toplumun temel yapısını oluşturan kişileri “özgür, eşit ve bağımsız”, “tam bir yaşam boyunca toplumun tamamen işbirliği yapan üyeleri” olarak ve oldukça idealize edilmiş bir rasyonalite ile karakterize edilmiş pazarlık ajanları olarak tasavvur ettiğini düşünmektedir.²⁴⁷ Söz konusu tasavvur nedeniyle Nussbaum’a göre, örneğin zihinsel engelliler gibi dezavantajlı gruplar

²⁴⁵ Martha Nussbaum, "Capabilities And Disabilities: Justice For Mentally Disabled Citizens.", *Philosophical Topics*, S. 30.2, 2002, s. 162.

²⁴⁶ Nussbaum, 2002, s. 162.

²⁴⁷ Nussbaum, 2002, s.135.

toplumun temel kurumlarının kendileri için ve karşılıklı olarak yapılandırıldığı kişiler arasında değildir.²⁴⁸ Zira bu kişiler rasyonel ve bağımsız olması beklenebilecek kişiler değildir.

Söz konusu sorun, "küresel eşitsizlikler" teriminin anlaşılış biçimini de ele almayı gerektirmektedir; çünkü söz konusu terim daha ziyade farklı devletlerin vatandaşları arasındaki eşitsizlikleri esas almaktadır. Ancak küresel eşitsizlik zengin ve yoksul ülkelerin vatandaşları arasındaki eşitsizliklerle sınırlı olmayabilir. Dezavantajları nedeniyle başkalarına bağımlı olanlar bakımından da eşitliğin sağlanması gerekmektedir. Söz konusu gereklilik ise çoğu zaman bu konuda sorumluluk üstelenecek diğerlerinin kusurlarından veya adaletsiz eylemlerinden kaynaklanan eşitsizliklere dayanmamaktadır. Üstelik dezavantajlı kişiler yararına yapılacak düzenlemelerin diğerlerinin de çıkarına olacağına dair geliştirilecek önermelerin inandırıcılık kabiliyeti de düşük olacaktır.

Öte yandan adil bir toplumun dezavantajlı veya başkalarına bağımlı kişileri damgalamayan ve gelişimlerini engellemeyen; sağlıklarını, eğitimlerini ve sosyal ve hatta mümkünse siyasi hayata tam katılımlarını destekleyen bir toplum olması gerektiği düşüncesi son derece makuldür. Adil bir toplum, ayrıca sorunun diğer tarafına, bağımlı kişilere bakım veya destek sağlayan insanların üzerindeki yüklerle de ihtimam göstermelidir:

"Bu insanların pek çok şeye ihtiyacı var: yaptıklarının iş olduğunun farkına varmak; hem insani hem de mali yardım; ödüllendirici çalışma ve sosyal ve politik hayata katılım için fırsatlar. Bağımluların bakımı çoğunlukla kadınlar tarafından yapıldığından, bu konu toplumsal cinsiyet adaleti sorunlarıyla yakından bağlantılıdır. Ayrıca, bir bağımlıya bakma işinin çoğu ücretsiz ve piyasa tarafından iş olarak kabul

²⁴⁸ Nussbaum, 2002, s. 138.

*edilmiyor. Ve yine de böyle bir işçinin hayatının geri kalanı üzerinde büyük bir etkisi vardır.”*²⁴⁹

Başkalarına bağımlı veya dezavantajlı kişiler ile onlara bakım veya destek sağlayan kişilerin yararına düzenlemeler yapılması gerekliliği, bunun diğerlerinin de çıkarına olduğu gerekçesiyle temellendirilemez; ancak adalete olan bağlılık ve insan türü mensuplarının birbirlerine karşı borçları olarak kabul edilmesi halinde temellendirilebilir. *Kuçuradi*'nin İHEB madde 1'den hareketle belirttiği insanların birbirlerine kardeşlik ilişkilerine uygun muamele yükümlülüğü de bu bağlamda değerlendirilebilir.²⁵⁰ Bu şekilde bir değerlendirmeye sadece organik eşitsizliklerden kaynaklanan dezavantajları veya kişilerin kendi tercihlerinden kaynaklanmayan dezavantajları değil, toplumsal koşullardan veya kişilerin özgür iradeleriyle verdikleri kararların sonuçları olan eşitsizliklerden kaynaklanan dezavantajları da ele alabiliriz. Çünkü kişilerin temel yapabilirliklerine uygun bir toplumsal yaşam oluşturmak, birbirimize kardeşlik ilişkilerine uygun muamele etme sorumluluğumuzun gereği olacaktır.

Sağlık hakkı bakımından söz konusu gerekliliği savunan *Venkatapuram* ise *Nussbaum*'un yapabilirlikler yaklaşımının *Nordenfelt*'in sağlık teorisinin eksiklerini giderebileceğini savunmaktadır.²⁵¹

Venkatapuram, sağlık kavramını bir kişinin bir dizi temel insan faaliyetini gerçekleştirme veya uygulama yeteneği olarak tanımlayarak bu temel faaliyetlerin modern dünyada eşit insan haysiyetine sahip asgari bir insan yaşamı kavramını neyin

²⁴⁹ Nussbaum,2002, s.136.

²⁵⁰ Kuçuradi, 2005, s.37.

²⁵¹ Sridhar Venkatapuram, “Health, Vital Goals, And Central Human Capabilities”,

Bioethics, S. 27.5, 2013, ss. 271-279

oluşturduğuna ilişkin bağımsız etik akıl yürütme yoluyla belirlenebileceğini düşünmektedir.²⁵²

Venkatapuram, *Lennart Nordenfelt*'in sağlığı hayati hedeflere ulaşma yeteneği olarak sunan sağlık teorisini yakından takip ederek ve değiştirerek söz konusu sağlık anlayışına ulaştığını belirtmektedir. Ancak sağlık hakkı bakımından her bir topluluğa veya bağlama göre hayati hedefler belirleyen *Nordenfelt*'in sağlık anlayışının içerdiği “merkezi insan yetenekleri ve işlevleri” olarak tanımlanan hayati hedefleri açıkça belirtmemesini bir eksiklik olarak gören *Venkatapuram* söz konusu hayati hedefleri *Martha Nussbaum*'un yapabilirlikler listesindeki yapabilirlikler olarak kabul etmektedir. *Venkatapuram*'a göre bir bireyin sağlığı, temel bir varlık ve eylem kümesine ulaşma yeteneği veya birbiriyle ilişkili bir dizi merkezi veya hayati yetenek ve işleve ulaşmak için kapsayıcı bir yeteneğe, bir meta yeteneğe sahip olma yeteneği olarak anlaşılmalıdır.²⁵³

Venkatapuram, geliştirdiği sağlık teorisinin, hastalık kavramına merkezi olarak bağlı olmadığını, bir kişinin temel insan faaliyetleri veya yetenekleri kümesini başarma veya uygulama yeteneği olarak sağlık kavramını savunarak bu temel faaliyetlerin eşit insan haysiyetine sahip asgari bir insan yaşamı kavramını neyin oluşturduğuna ilişkin bağımsız etik akıl yürütme yoluyla belirlenebileceğini kabul etmektedir.²⁵⁴

Venkatapuram'ın atıf verdiği *Lennart Nordenfelt*'e göre sağlığın hastalığın olmaması olarak kabul edilen sağlık görüşü hatalı olup sağlıklı bir insanın sahip olması gereken yapabilirliklere göre sağlık kavramı tanımlanmalıdır ve *Nordenfelt* bu

²⁵² *Venkatapuram*, 2013, s. 271.

²⁵³ *Venkatapuram*, 2013, s. 271.

²⁵⁴ *Venkatapuram*, 2013, s. 271.

yapabilirliklere 'hayati hedefler' adını vererek sağlık kavramını hayati hedeflere ulaşma yetenekleri olarak tanımlamaktadır.²⁵⁵

Ventakapuram Nordenfelt'in hayati hedeflere ulaşma yetenekleri olarak sağlık kavramını bir temel yetenekler veya özgürlükler listesiyle bütünleştirerek sağlık kavramını belirli bir yapabilirlikler ve işlevler kümesini başarmak için yeteneklere sahip olmak şeklinde tanımlamaktadır. Bu yapabilirliklerin tüm toplumlarda insan türü çapında olmasının gerekçesi, temel insan özgürlüklerinin ve eşit insan onurunun önemi hakkında bağımsız etik akıl yürütmeden gelmektedir. Sağlık, temel olarak insan özgürlüğü ve eşit haysiyet değerlerinden doğan etik bir kavram olarak tasavvur edilmelidir.²⁵⁶

Nordenfelt bir kişinin sağlığını insanın gelişmesi ve hayati hedeflere ulaşmasıyla bağlantılı olarak düşünüyor olsa da, *Nussbaum*'un ana projesi bir insanın eşit insan onurunu yansıtan yaşam bileşenlerini tanımlamaktır.²⁵⁷ *Nussbaum* insan onuruna yaraşır bir hayatın oluşması için 10 temel yapabilirlikten oluşan listenin sağlanması gerektiğini belirtmektedir.

Nussbaum'un yapabilirlikler listesinin, bir sağlık anlayışı sağlamak olarak değil, asgari insan onuruna sahip bir yaşam anlayışını oluşturduğunu açıkça görülmektedir ancak uzun ömür ve sağlıkla ilgili yetenekler, eşit derecede önemli on yetenek listesinde

²⁵⁵“Lennart Nordenfelt. On the nature of health: an action-theoretic approach. 2nd revised & enlarged edn. Dordrecht: Kluwer Academic; L 1995.”ten aktaran Venkatapuram, 2013, s. 272.

²⁵⁶ Venkatapuram, 2013, s. 274.

²⁵⁷ Lennart Nordenfelt. On the nature of health: an action-theoretic approach. 2nd revised & enlarged edn. Dordrecht: Kluwer Academic; L 1995.”ten aktaran Venkatapuram, 2013, s.272.

her zaman birinci ve ikinci sırada yer almaktadır.²⁵⁸ Ayrıca, *Nussbaum*'un sağlığın sadece hastalığın yokluğundan daha fazlası olarak algılanabileceği konusundaki farkındalığı, listesindeki sağlık kapasitesinin gerçekten hastalık ve sakatlıklardan kaçınma yeteneği ile ilgili olduğu fikrini de desteklemektedir.²⁵⁹

Venkatapuram'a göre, *Nussbaum*'dan hareketle hayati hedeflerin içeriği on merkezi insan yapabilirliği şeklinde sağlanabilir ve bu temel yapabilirliklerin genişliği ve kapsamı, modern dünyada bir yaşam planı peşinde koşarken ihtiyaç, sosyallik ve akıl yürütme yeteneğini kapsayan bir insan onuru anlayışını yansıtabilir.²⁶⁰

Hayati hedeflere ulaşma yetenekleri gerçekten insanların hayatındaki en önemli şeylerse, o zaman sağlık en önemli sosyal hedeflerden biri olmalıdır. *Venkatapuram*'ın belirttiği üzere *Nordenfelt*'in bu akıl yürütmesi, *Nussbaum*'un vatandaşların on temel kabiliyetinin temel siyasi ilkelerin özünü oluşturduğu argümanı ile birleştiğinde, vatandaşların sağlığını sosyal gündemin ön saflarına taşıyabilir.²⁶¹ Sağlık, hayati hedeflere ulaşmak olarak doğru bir şekilde anlaşıldığında ve bu hayati hedeflere ulaşma yeteneklerine yönelik ahlaki haklar, özgürlük ve eşit haysiyete dayanan temel siyasi ilkeler olarak gerektiği gibi kabul edildiğinde, vatandaşların sağlığı sosyal adaletin birinci önceliği haline gelir ve toplumun en temel değerlerindedir.²⁶²

²⁵⁸ “M.C. Nussbaum. Nature, Function, and Capability: Aristotle on political distribution. In World Institute for Development Economics Research Working Papers. Helsinki, 1987” den aktaran Venkatapuram, 2013, s. 276.

²⁵⁹ “Nussbaum, 1987” den aktaran Venkatapuram, 2013, s. 276.

²⁶⁰ Venkatapuram, 2013, s. 278.

²⁶¹ Venkatapuram, 2013, s. 279

²⁶² Venkatapuram, 2013, s. 279

Söz konusu bağlamda yapabilirlikler yaklaşımı aynı zamanda insanlar arasında duygusal bağlılıkları destekleyen, "ezici korku ve kaygıyı" ortadan kaldıran değerli bağlanma biçimleri oluşturmayı da hedeflemektedir.²⁶³ Bu amaca yönelik olarak yardıma veya bakıma ihtiyacı olanları bir başka deyişle özel ihtiyaç sahiplerini de öncelikli olarak gözetmektedir. *Nussbaum*'un zihinsel engelliler örneğiyle belirttiği dezavantajlılara ihtimam gösterme gereğinin bir benzerinin zorunlu göç mağdurları bakımından geçerli olduğu savunulabilir. Bu çalışmanın ilerleyen kısımlarında zorunlu göç mağdurlarının dezavantajları incelenerek sağlık hakkı bakımından SEF kapsamında bu dezavantajları azaltmanın mümkün olabilirdiği değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Özellikle duygusal yapabilirliklerin gereği olan “*Duygusal gelişiminin korku ve endişeyle bozulmaması.*” hakkının kamu hizmetleri verilirken ne gibi muamele biçimleriyle gözetilebileceğine dair araştırmaların da SEF kapsamında değerlendirilebileceği savunulmaktadır. Söz konusu önerme sağlık anlayışının hasta olmama durumundan ibaret olmayıp temel yapabilirliklerin kişiler bakımından sağlanmasını kapsadığının kabulü halinde geçerli olabilecektir. İnsanlar arası ilişkilerde muamele biçimlerinin strese yol açmayacak şekilde düzenlenmesi fikri de bu kabulden hareketle savunulabilecektir.

II. SAĞLIK HAKKI VE GÖÇ SAĞLIĞI

A. Göç Sağlığı

Bu çalışmada *Pogge*'nin SEF önerisi kapsamına zihinsel sağlığın korunması ve iyileştirilmesine yönelik araştırma geliştirme çalışmalarının da dahil edilip edilemeyeceği tartışılmaya çalışılmaktadır. Zihinsel sağlığın korunup geliştirilmesi ise sadece tedavi hizmeti veren tıbbi kurumların görevi olarak değil, bütün kamu

²⁶³ Nussbaum, 2002, s. 160.

hizmetlerini veren kurumların görevi olarak ele alınmakta ve kamu hizmeti veren kişilerin muamele biçimlerinin hizmet alanların zihinsel sağlığına ihtimam göstermesi gerektiği savunulmaktadır. Bu bağlamda inceleme alanı olarak hizmetlerden adalet hizmeti, dezavantajlı gruplardan ise zorunlu göç mağdurları seçilmiştir.

Göçmenler genellikle en dezavantajlı ve marjinalleşmiş insanlardır. Göç için ana motivasyon genellikle daha iyi bir yaşam arayışı olsa da, göçmenler genellikle fiziksel, zihinsel ve sosyal refahlarıyla ilgili derin ve sistematik zorluklar yaşarlar. Çoğunlukla ailelerinden ayrılma, bilinmeyen sosyal ve kültürel normlar, dil engelleri, kötü yaşam standartları, sömürücü çalışma koşulları ve sağlıkla ilgili hizmetlere erişimde ayrımcılıkla karşı karşıyadırlar. Dolayısıyla göçmenler, uluslararası insan haklarının korunması bakımından, dezavantajlı bir gruptur.²⁶⁴ Söz konusu dezavantaj nedeniyle de göçmenler sağlık hakkına erişimle ilgili de sıkıntılar yaşamaktadır.

Uluslararası insan hakları, ırk, din, siyasi inanç, ekonomik durum ve ya göçmenlik statüsünden bağımsızdır. Her bireyin temel bir insan hakkı olarak mümkün olan en yüksek sağlık standartlarından yararlanma hakkı vardır. Erişilebilir en yüksek sağlık standardı hakkı, yalnızca “düzenli” bir durumda yaşayan vatandaşlara ait değildir. Ancak sağlık hakkı tıbbi bakım ile sınırlı değildir; güvenli suya ve yeterli hijyen koşullarına ve sağlığın diğer temel belirleyicilerine erişimi de içerir.²⁶⁵ Dolayısıyla Pogge'nin önerdiği ilaç maliyetlerinin düşürülmesine yönelik olan SEF benzeri fonlar sağlık hakkına erişimin geliştirilmesi bakımından faydalı olsa da yeterli olamayacaktır. Çünkü sağlık hakkının kapsamı ilaçlara erişimden çok daha geniştir.

²⁶⁴ Paul Hunt,. “Foreword”, *Migration and the Right to Health: A Review of International Law*, Ed. Paola. Pace, IOM, Geneva, 2009, s. viii.

²⁶⁵ Hunt, 2009), s. viii.

Erişilebilir en yüksek sağlık standardı hakkı ulusal ve uluslararası boyutlara sahiptir. Devletlere kendi yetki alanlarındaki bireylerle ilgili görevler vermekle kalmayıp, yardımcı olacak bir konumda bulunanların uluslararası yardım ve sağlıkta işbirliği aracılığıyla insan haklarına erişimi sağlama sorumluluğu vardır. Başka bir deyişle, yüksek gelirli ülkeler geliştirmekte olan ülkelere sağlıkta uluslararası yardım ve işbirliği sağlamak bakımından bir insan hakları sorumluluğuna sahiptir.²⁶⁶

Erişilebilir en yüksek sağlık standardı hakkının söz konusu niteliği *Pogge*'nin küresel adalet kuramıyla uyumludur. Söz konusu sorumluluk tam da *Pogge*'nin küresel adalet anlayışıyla örtüşen bir sorumluluk olarak kabul edilebilir. Zira temelleri, İHEB madde 28'de ifade edilen herkesin bildirgede düzenlenen haklara erişiminin mümkün olduğu uluslararası düzenin oluşması gerekliliğinde yer almaktadır. Öte yandan söz konusu uluslararası düzen, sağlık hakkı bakımından kişi sağlığı, halk sağlığı gibi alanların dışına taşmakta, artan göç hareketleri ve göçün kendine özgü koşul ve sağlık şartları bulunan bir olgu olması nedeniyle göç sağlığını da dikkate almak durumundadır.

Küresel hareketin artması ve göçün hem göç eden kişiler hem de ev sahibi topluluklar için taşıdığı sağlık etkileri dikkate alındığında, göç sağlığının yasal parametrelerini tanımlamak önemli hale gelmiştir.²⁶⁷ Göç sağlığının gereklerini belirlemeden önce göçün ne olduğunu ve özelliklerini kısaca anımsamak gerekebilir. Göç, uluslararası sınırlar arasında veya bir devletin sınırları içinde hareket etme sürecidir. Göç, uzunluğu, şekli ve nedenleri ne olursa olsun, insanların her türlü hareketini kapsayan bir nüfus hareketidir ve mültecilerin, yerinden edilmiş kişilerin ve

²⁶⁶ Hunt, 2009), s. viii.

²⁶⁷ Pace, 2009, s. 1.

ekonomik göçmenlerin göçünü içerir²⁶⁸. Göç sağlığı ise yalnızca hastalığın veya sakatlığın olmaması değil, toplumu göç eden ve barındıranların tam fiziksel, zihinsel ve sosyal refahıdır.²⁶⁹

Zihinsel sağlıkla ilgili durumlar ise *Nussbaum*'un yapabilirlikler listesindeki “*Kişinin duygusal gelişimi-sağlığı için korku ve stresten uzak olması;*” yeteneğiyle ilgilidir. Bu çalışmada özellikle bu yapabilirlikle ve göçmenlerin zihinsel sağlığıyla ilgili durumlar üzerine düşünölmeye çalışılmaktadır.

Sağlık durumu ve sağlıksızlığın önlenmesi konusundaki eşitsizliklerin ihmal edilmesi, yerel nüfusun göç eden nüfuslara desteği gibi sorumlulukların yerine getirilmesi, yerel nüfusla ilgili sorumlulukların yerine getirilmesine göre daha maliyetli olabilir.²⁷⁰ Söz konusu sorumluluğun nasıl paylaşılacağıının belirlenmesi de küresel adaletin sağlanması bakımından önemlidir.

İnsan hakları alanındaki belgeler göç sağlığı bakımından genel ve özel olarak iki kategoride incelenebilir. Genel kategoridekiler hem vatandaşlara hem de vatandaş olmayanları insan haklarını düzenleyen normlar içerirken özel kategoridekiler göç sürecine dahil olan belirli birey kategorilerinin sağlık hakkını düzenlemektedir. Göç sağlığı kapsamındaki topluluklar; göçmenler, insan kaçakçılığı ve ticareti mağdurları, sığınmacılar, mülteciler, uluslararası koruma ve yardıma muhtaç olan yerinden edilmiş kişilerdir. Tüm bu kişi kategorileri genel olarak “göç eden kişiler” olarak adlandırılabilir.²⁷¹

²⁶⁸ Richard Perruchoud/ Jillyanne Redpath-Cross, *Glossary on Migration*, International Migration Law Series, IOM,2016, s. 62.

²⁶⁹ Pace. 2009, s. 7.

²⁷⁰ Pace, 2009, s. 1.

²⁷¹ Pace. 2009, s. 2.

Göç sağlığından bahsedebilmek için sağlık kavramını da tanımlamak gerekebilir. Bilindiği üzere Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 12/1 maddesinde belirtilen, “*herkesin, mümkün olan en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardına sahip olma hakkı*”, sağlık hakkı olarak kabul edilmektedir.²⁷²

Pogge'nin küresel adalet anlayışı çerçevesinde sağlık hakkının ele alınabilmesi için de sağlığa bütüncül ve kapsamlı bir yaklaşım geliştirmek gerekmektedir. Zira yoksullukla sağlığı geniş anlamda ilişkilendirebilmek için yoksulluktan kaynaklanan tüm olumsuz durumların insanın fiziksel ve psiko-sosyal sağlık standartları üzerindeki etkilerinin ortaya konmasına ihtiyaç duymaktadır.

Sağlığa bütüncül ve kapsamlı bir yaklaşım, hem zihinsel hem de fiziksel sağlığın yanı sıra sosyal sağlığı da dikkate almalıdır. Bu yaklaşım, sağlığın belirleyicilerinin, sosyo-ekonomik, kültürel ve çevresel koşulların yanı sıra biyolojik ve genetik katkıları da içerdiğini kabul eder. Bütüncül bir yaklaşım, iyi kalitede etkili ve kapsayıcı bir sağlık sistemi gerektirmektedir. Sağlık hizmetleri, savunmasız gruplar da dahil olmak üzere hizmet ettiği nüfusun sağlığının belirleyicisi olduğundan önleyici, iyileştirici çabaları ele alır.²⁷³

DSÖ Anayasası da, sağlığı “*yalnızca hastalık veya sakatlık olmaması değil tam bir fiziksel, zihinsel ve sosyal refah durumu*” olarak tanımlar.²⁷⁴ Bu tanım, biri negatif (hastalık ya da sakatlık yokluğu) ve biri pozitif (insan refahının desteklenmesi) olmak

²⁷² Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi,

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/08/20030811.htm>, (Erişim Tarihi:

15.12.2021).

²⁷³ Pace, 2009, s.7.

²⁷⁴ DSÖ Anayasası, <https://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/constitution-en.pdf?ua=1>,

(Erişim Tarihi: 15.12.202).

üzere iki kavramı bütünleştirmeye odaklanır. DSÖ Anayasasının başlangıç bölümünde yer alan kapsamlı sağlık tanımı, zihinsel ve fiziksel sağlığı da dikkate almakta, koruyucu ve iyileştirici sağlık çabalarını ele almakta ve devletlerin sorumluluğuna atıfta bulunmaktadır.²⁷⁵

Özetlenecek olursa DSÖ'nün bütüncül yaklaşımına göre sağlık tam bir fiziksel, zihinsel ve sosyal iyilik halidir ve yalnızca hastalık veya sakatlığın olmamasından ibaret değildir. Dolayısıyla sadece hastalanmış kişilerin tedavi edici ilaçlara daha ucuza erişebilmesini sağlayabilecek öneriler sağlık hakkı bakımından küresel adaletin sağlanmasını tek başına sağlayamaz. Fiziksel, zihinsel ve sosyal iyilik halini herkeste oluşturabilecek yöntemlerde tedavi olanaklarına erişimin sağlanmasından ibaret değildir. Kanalizasyon, temiz içme suyu, yeterli besin vb. sağlığın bozulmaması için gerekli olanaklara erişimde adaletin sağlanması da sağlık hakkı bakımından önemlidir. Ayrıca fiziksel iyilik halinin yanı sıra zihinsel ve sosyal iyilik halinin de sağlık hakkı kapsamında değerlendirilmesi, kişilerin zihinsel ve sosyal iyilik halini etkileyebilecek her kamu hizmeti ve insanlar arası ilişkisinin de sağlık hakkı ile bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır.

DSÖ anayasasının başlangıç bölümü sağlık hakkının bir parçası olan tıbbi bakım hakkını tanımanın yanı sıra, sağlık için belli başlı önkoşulların sağlanmasının da bu hakkın kapsamında olduğunu altını çizmektedir. Söz konusu önkoşullardan bazıları güvenli ve içilebilir su, yeterli miktarda güvenli gıda, yeterli beslenme ve barınma koşulları, sağlıklı meslek ve çevre koşulları ve cinsel sağlık ve üreme sağlığı da dahil olmak üzere sağlıkla ilgili eğitim ve bilgiye erişimdir.²⁷⁶

²⁷⁵ DSÖ Anayasası, <https://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/constitution-en.pdf?ua=1>, (Erişim Tarihi: 15.12.2021).

²⁷⁶ Pace, 2009, s. 9.

Öte yandan, sağlık hakkı, sağlığa ulaşılmasında vazgeçilmez olan çok çeşitli sosyo-ekonomik faktörleri kapsamaktadır. Sağlık hakkı tıbbi tedavinin ücretsiz olması ve sağlık koruma sistemine erişim hakkının yanı sıra rıza dışı zorla kısırlaştırma ve ayrımcılık gibi uygulamalara maruz kalmama hakkı gibi hakları da içermektedir. Bir başka deyişle sağlık hakkı, bir devletin mevcut kaynaklarını ve halkının sağlık ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, bir dizi sağlıkla ilgili hizmet, talep ve özgürlük hakkını, ayrımcı olmayan bir temelde vermesini kapsamaktadır.²⁷⁷

Uluslararası insan hakları hukukunun kuruluş belgelerinde yer alan hükümleri referans alarak “sağlık hakkı” terimini kullanan *Van Boven*’a göre sağlık hakkının üç boyutu insan haklarına ilişkin uluslararası belgelerde yer almaktadır.²⁷⁸

- a) *“Temel bir insan hakkı olarak sağlık hakkının beyanı;*
- b) *Belirli kişi gruplarının sağlık ihtiyaçlarını karşılama amaçlı standartların listesi;*
- c) *Sağlık hakkının uygulanması için başvurulacak yollar ve araçların listesi .”*

Ayrıca, sağlık hakkı diğer insan haklarının gerçekleştirilmesiyle yakından ilişkilidir ve bunlara bağlıdır. Sağlık hakkının gerçekleştirilmesinin diğer insan haklarının gerçekleştirilmesiyle yakından ilişkili olmasının *Pogge*’nin küresel adalet kuramının temelini oluşturan ve herkesin bildiğinde düzenlenen hakların sağlandığı bir toplumsal ve uluslararası düzene hakkı olduğunu düzenleyen İHEB madde 28 ile aynı gerekçeye dayandığı savunulabilir. Zira, insan haklarının tamamının her yerde her insan için sağlanmadığı bir durumda hiçbir hakkın tek başına gerçekleştirilme olanağı bulunmamaktadır.

²⁷⁷ Pace, 2009, s. 10.

²⁷⁸ Pace, 2009, s. 10.

Öte yandan göç ve sağlık hakkı ilişkisi bakımından en sık karşılaşılan önermelerden biri düzensiz göçmenlerin dezavantajlı durumuyla ilgili olarak kısıtlı kaynakların vatandaşlardan fazlasına yetmeyeceğine dair olandır. Söz konusu argüman aslında hiç de yerinde değildir. Zira gerek bir devletin sınırları içinde gerekse sınırlı dışında bulunan kişilerin sağlık durumları o devletin vatandaşlarının sağlık durumlarını da etkiler. Örneğin bir virüse bağışıklık kazanan kişi sayısının artışı çiçek hastalığında olduğu gibi dünya çapındaki yaygınlığını azaltacaktır. Öte yandan rüzgar, akarsular, kuşlar, böcekler vb. için devletler arasındaki sınırların bir anlamı yoktur. Hastalıklar da bu şekilde yayılabilmektedir. Bir ülkede gereksiz antibiyotik kullanımı nedeniyle mutasyona uğrayarak antibiyotikten etkilenmez hale gelen virüsler, ve ya yoksulluktan kaynaklanan hijyen sorunları nedeniyle üreyen ve ya küresel ısınma sonucu eriyen buzulların altından çıkan bakteriler sınır mefhumu olmayan doğal unsurlar aracılığıyla tüm dünyayı etkileyebilirler.

Söz konusu nedenlerle başka ülkelerde yaşayanların veya başka ülke vatandaşı göçmenlerin sağlık haklarının geliştirilerek sağlanmasına katkıda bulunmak bir bakıma devletlerin kendi vatandaşlarının sağlıklarının korunması ödevini de yerine getirmektedir.

Sağlık hakkı göçmenler bakımından ele alınırken göçün kendine özgü koşulları olan bir olgu olmasından mütevellit göç sağlığını kendine özgü bir sağlık alanı olarak ele almak gerekmektedir. Başka bir deyişle, iyi sağlık sadece gelişimin bir sonucu değildir aynı zamanda gelişmeyi başarmanın da yoludur. Sağlık hakkının yoksullukla mücadele ve kalkınmanın sağlanmasında hayati bir rolü vardır ve daha adil, daha insancıl bir dünya için mücadelesinin mihenk taşıdır.²⁷⁹

²⁷⁹ Pace, 2009, s. 14.

Göçmen davranışları ve göçmenlere yönelik davranışları da içeren çok sayıda göç ile ilgili ekonomik ve sosyal faktörler, daimi ikamet hakkı veya vatandaşlığın kazanılmasından sonra da uzun süre göç sağlığı ile ilgili konularda etkili olabilir. Ayrıca, bazı biyolojik ve genetik sağlık mirasının yanı sıra menşe ülkedeki çevresel etkenlerden kaynaklanan bazı durumların etkileri göçten sonra nesiller boyunca uzayabilirler. Bu bağlamda, göçün sağlık üzerindeki etkilerini ve sonuçlarını izlemek ve araştırmak, ikamet ve uyrukluğun ötesine geçen bir odak gerektirir.²⁸⁰

Sağlık bağlamında, gurbet ülkesindeki başarılı entegrasyon, bulaşıcı hastalıkların kontrolünün ötesinde, göç sağlığının kapsamlı bir yorumunu gerektirir. Sağlıklı koşullarda çalışan ve yaşayan göçmenleri hedefleyen bütünsel bir sağlık yaklaşımı önleyici, koruyucu ve iyileştirici çabaları da teşvik etmeli ve sağlık hizmetleri ile malların ve tesislerin, kişilerin refahını ve sağlık haklarını yerine getirmelerini göçten etkilenen toplulukların sağlığı ve refahı için sağlanmalıdır.²⁸¹

Böylesi bir yaklaşım; sadece bulaşıcı hastalıkları konu edinmemelidir. Aynı zamanda bulaşıcı olmayan hastalıklar ve kronik koşullarını, ruh sağlığını, cinsel sağlığı, üreme sağlığını kapsayan ve kadınlar, çocuklar, yaşlılar, insan ticareti mağdurları ve ülke içinde yerinden edilmiş kişiler gibi özel ihtiyaç sahibi incinebilir grupların toplumun genelinden farklı ihtiyaçlarını da gözeten bir yaklaşım olmalıdır.

Sağlık hizmetlerine erişimin yararları ve sağlıklı bir yaşamın önkoşullarının sağlanmasının önemi hakkında göç edenlerin bilinçlendirilmesi, hem kısa hem de uzun vadede yerel toplum için de faydalıdır.²⁸² Zira yerel toplum da göç edenler tarafından etkilenen aynı çevresel koşullar ve sağlık sistemi içerisinde yaşamaktadır. Bir başka

²⁸⁰ Pace, 2009, s. 14.

²⁸¹ Pace, 2009, s. 15.

²⁸² Pace, 2009, s. 15.

deyişle göç edenlerin sağlık hakkına erişimlerinin güçlendirilmesi yerel toplumun da sağlık standartlarını artıracaktır. Örneğin düzenli aşı uygulamaları ve tedavilerle yerel toplumda etkisini yitirmiş hastalıklar göç eden kişilere yeterince sağlanmayan sağlık hizmetleri nedeniyle yerel toplumda da yeniden etkili olabilir.

Sağlıkla ilişkisi göz önüne alındığında güvenli ve yeterli gıda, beslenme ve barınmanın önemi göz ardı edilmemelidir. Göçün kendisi sağlık için bir risk faktörü değildir. Bununla birlikte, tek tek veya toplu olarak, göç süreci, göç eden kişilerin maruz kaldığı koşullara bağlı olarak, fiziksel ve ruhsal sağlık sorunlarına karşı savunmasızlığa neden olabilir. Göç edenlerin sağlığını ve etkileyen bazı faktörler şunlardır:

- *“sosyo-ekonomik ve kültürel geçmişi*
- *göç öncesi faydalanılan sağlık hizmetlerinin kalitesi*
- *göç sürecini etkileyen koşullar,*
- *menşе ülkesi, transit ve varış yerindeki hastalıkların prevalansı ve hastalıkların epidemiyolojisi*
- *yolculuk koşullarını etkileyen farklı hareketlilik modelleri”*

283

Son tahlilde, göç sürecinin her aşamasında, sağlık hakkı yerine getirilmelidir. Ev sahibi ülkede göçmenlerin sosyoekonomik koşulları, yaşam ve çalışma koşulları, fiziksel ve psiko-sosyal ortamları gibi çok çeşitli değişken doğrudan uzun süreli hastalık ve kronik hastalıkların oranları ile ilişkilidir. Kültürel engeller sağlık hizmeti sağlayıcıları ile hastaları arasındaki ilişkiyi de etkiler ve aileden ayrılma, bazı

²⁸³ Pace, 2009, s. 16.

hastalıkların toplumda damgalanması, kişinin hukuki durumu gibi faktörler de kişinin sağlık durumu risklerini artırır.²⁸⁴

Dolayısıyla göçmenler sağlık hakkına erişim bakımından gözetilmesi gereken dezavantajlı özel bir grup olarak kabul edebilir ve göçmenlerin sağlık hakkına ilişkin özel düzenlemelerin yapılması etik bir talep olarak ileri sürülebilir.

B. Göç Sağlığıyla İlgili Uluslararası Belgeler

Ancak ne yazık ki uluslararası düzeyde göç sürecini yöneten veya gerçekten de tüm göçmenlerin haklarını koruyan kapsamlı bir belge yoktur. Yine de uluslararası insan hakları hukuku, uyrukluk veya kişinin statüsüyle ilgili ayırım gözetmeme ilkesine göre, tüm kişiler için geçerlidir. Sonuç olarak, vatandaş olmayanlar insan hakları belgelerinin hükümleri ile korunmaktadır.²⁸⁵

Öte yandan sağlık hakkının kapsamı ve ilgili mevzuatın nasıl yorumlanması gerektiğine ilişkin genel ilkeler de mevcuttur. Söz konusu ilkelerin pek çoğu *Pogge*'nin savunduğu anlamda küresel adalet fikrini benimseyen ve talep eden ilkelere aittir. Alma Ata Bildirisi ve BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 14 nolu genel yorumunda yer alan ilkeler bu kapsamda incelenebilir. Bu bağlamda SEF kapsamında zihinsel sağlığa ilişkin tıp sektörü dışındaki hizmet alanlarına dair araştırmaların da değerlendirilmesine yönelik önerimizi temellendirebilecek ilkeler öncelikle ele alınacaktır.

Tarihsel bakımdan sağlık hakkının küresel adalet anlayışına uygun bir şekilde sağlanmasına ilişkin ilkelerin dile getirildiği ilk belge olması bakımından Alma Ata Bildirisi özellikle önemlidir. Söz konusu bildirinin "*herkes için sağlık*" sloganıyla

²⁸⁴ Pace, 2009, s. 18.

²⁸⁵ Pace, 2009, s. 24.

birlikte devletlerin ve bireylerin dünyanın her yerindeki her uyruktan kişilerin sağlık hakkının geliştirilmesinden sorumlu olduğu fikri kabul edilmeye başlanmıştır.²⁸⁶

1978 Alma Ata Bildirisi dünyadaki tüm insanların sağlıklarını korumak ve daha iyi bir duruma getirmek için tüm hükümetlerin, tüm sağlık ve kalkınmada görevli olanların ve dünya toplumlarının en kısa bir zamanda gerekli işlemlerin yapılmasına olan gereksinmeyi belirleyen bir bildiridir.²⁸⁷ Dolayısıyla bu bildirge insan haklarının sağlanması bakımından küresel adalet anlayışının kabulünü öneren bir bildiridir.²⁸⁸ Küresel Adalet anlayışının gelişiminin kilometre taşlarından biri olan Alma Ata Bildirgesinin birinci maddesi “ *yalnızca hastalığın ve sakatlığın olmasından daha çok tüm bir bedensel, ruhsal ve sosyal dirliğin topluca oluşturdukları sağlığın temel insan haklarından biri olduğunu*” ve “*mümkün olan en iyi bir seviyede tutulmasının*” “*sağlık sektörüne ek olarak diğer birçok sosyal ve ekonomik sektörlerin çabalarını gerektirdiği*”ni vurgulamaktadır. Söz konusu ilkeye göre sağlık hakkı kapsamında sağlık tüm bir bedensel, ruhsal ve sosyal dirlik halidir. Ayrıca sağlık hakkının gerçekleştirilmesi için tüm sektörlerin çaba göstermesi gerektiği de bu ilke ile belirtilmiştir. Dolayısıyla, yasa koyucular ve uygulayıcılardan oluşan hukuk ve adli

²⁸⁶ Ayrıca bkz. Fran Baum, "Health for All Now! Reviving the Spirit of Alma Ata in the Twenty-first Century: An Introduction to the Alma Ata Declaration.", *Social Medicine*, S. 2.1, 2007, ss. 34-41.

²⁸⁷ Bildirgeye ilişkin ayrıntılı bir çalışma için bkz. Joy Lawn ve diğerleri, "Alma-Ata 30 Years on: Revolutionary, Relevant, and Time to Revitalise.", *The Lancet* , Doi: 372.9642, 2008, ss. 917-927..

²⁸⁸ Konuya ilişkin ayrıca bkz. Ashley Fox.& Benjamin Mason Meier, "Health as Freedom: Addressing Social Determinants of Global Health Inequities Through the Human Right to Development.", *Bioethics*, S. 23.2, 2009, ss. 112-122.

bilimler çalışanlarının sağlık hakkı bakımından sorumluluklarının başlıca kaynaklarından biri bu maddedir.

Alma Ata Bildirgesi'nin 2. ilkesi sağlık hizmetlerindeki farklı devletler arasında söz konusu olan eşitsizliğin tüm devletlerin ortak sorunu olduğunu belirtmektedir. Söz konusu ifade *Pogge*'nin sorumluluk anlayışı ile de örtüşmekte olup varsıl devletlerin sorumluluğunu eşitsizliğin en yüksek derecesine ulaşması olgusu ile temellendirmektedir.

Bildirge'nin üçüncü ilkesi gelişmiş ülkelerle gelişmemiş ülkelerdeki sağlık hizmetlerinin denkleştirilmesinin sosyal ve ekonomik kalkınma ile dünya barışının sağlanması bakımından önem taşıdığını ortaya koymaktadır.

Bildirge 8. ilkesi ile sağlık hakkının geliştirilmesi sorumluluğunu yerine getirirken devletlerin öz kaynaklarının yanı sıra mevcut dış kaynaklarından yeterince yararlanması gerektiğini belirtirken herhangi bir ülkede sağlık hakkının gerçekleştirilmesinde tüm ülkelerin ortak yararı ve sorumluluğu olduğunu belirtmektedir.

Sağlık hakkının kapsamı ve nasıl yerine getirilmesi gerektiğiyle ilgili temel yorum kriteri ise BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 14 nolu genel yorumudur. 14 nolu genel yorum BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 12. maddesinde düzenlenen sağlık hakkına ilişkindir. Komite 14 nolu genel yorumun ilk dört maddesinde genel olarak sağlık hakkının çerçevesini çizmektedir.

Komite genel yorumun 1. Maddesi ile sağlık hakkının temel bir insan hakkı olduğunu ve diğer insan haklarının kullanımı için vazgeçilmez olduğunu belirtirken bu hakkın içeriğini insanlık ailesinin bütün üyelerinin, insanlık onuruna yaraşır bir hayat yaşamasına vesile olacak, mümkün olan en yüksek seviyedeki sağlık standartlarına

sahip olması olarak belirlemektedir. Genel yorum ikinci madde ise İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 25. Maddesinin 1. Paragrafı ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 12. maddesinin 1. Paragrafına atıf vermektedir.²⁸⁹

²⁹⁰. Komite yorumun 3. maddesi ile sağlık hakkının, diğer insan haklarının gerçekleşmesiyle çok yakından ilgili ve hatta bu hakların gerçekleşmesine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Söz konusu yaklaşım Pogge'nin tüm insan haklarının birlikte ve yoksulluğun olumsuz etkilerinin giderilmesiyle gerçekleşebileceğine yönelik görüşlerini destekler niteliktedir. Kaldı ki genel yorumun 4. maddesi tam da Pogge'nin küresel adalet ve yoksulluk ilişkisine ait argümanlarını destekler niteliktedir.

Aynı şekilde genel yorumun 11. maddesi de tıpkı Pogge'nin küresel adalet kuramında olduğuna benzer şekilde yoksulluğun giderilmesi ve İHEB madde 28'deki haliyle tüm insan haklarının gerçekleştirildiği bir uluslararası düzeninin gereklerini sağlık hakkı kapsamında değerlendirmektedir.

Söz konusu ilkeler ışığında küresel adaletin sağlanması için herkesin sağlık hakkına yeterli erişiminin sağlanması gerektiği savunulabilir. Devletlerin ve kişilerin kendi ülkelerinde veya başka ülkelerde bulunan göçmenler de “herkes” ifadesinin kapsamına girmektedir. Sağlık hakkının kapsamı ise zihinsel sağlığı da kapsamaktadır. Zihinsel sağlığın korunması veya iyileştirilmesi ise sadece tedavi imkanlarına erişimle değil insanlar arası ilişkilerdeki muamele biçimleriyle de ilgilidir. Öyleyse adalet hizmeti de dahil olmak üzere her hizmet tarafların zihinsel sağlığına ihtimam gösterecek

²⁸⁹ “herkesin gerek kendisi, gerek ailesi için yiyecek, giyecek, konut, sağlık bakımı ve gerekli toplumsal hizmetler de içinde olmak üzere sağlığına ve esenliğine uygun bir yaşam düzeyine sahip olma hakkı”

²⁹⁰ “herkesin mümkün olan en yüksek seviyede fiziksel ve ruhsal sağlık standartlarına sahip olma hakkını”

şekilde düzenlenmelidir. Söz konusu düzenlemelere ilişkin yapılacak her türlü araştırma ise sağlık hakkına erişimle ilgili olup SEF kapsamında değerlendirilebilmelidir.

Zorunlu göç mağdurları ise göçmenler arasında özel bir grup olup İHEB 14. maddede ile düzenlenen sığınma hakkını talep eden kişilerdir. Sığınmacıların psikolojik desteğe erişimi, hukuk kuralları ve hukuk kurallarının uygulanmasına dair ilkeler tarafından da düzenlenmektedir.²⁹¹ Sığınmacılara psikolojik destek sağlanmasını gerekli kılan düzenlemelerden biri 29 Kasım 1985 tarihli “Suçtan ve Yetki

²⁹¹ Örneğin “*Suçtan ve Yetki İstismarından Mağdur Olanlara Adalet Sağlanmasına Dair Temel Prensipler Bildirisi*”nin birinci maddesindeki mağdur tanımı şöyledir: “*Üye Devletlerin yetki istismarını suç olarak yasaklayan kanunları gibi yürürlükte bulunan ceza kanunlarının eylem veya ihmal yoluyla ihlal edilmesi nedeniyle, bireysel veya toplu bir olarak, fiziksel veya ruhsal biçimde yaralanma da dahil olmak üzere manevi acılar çeken, ekonomik kayba uğrayan veya temel hakları esaslı bir biçimde zayıflayan ve bu suretle zarar gören kimseye “mağdur” denir.*” Pogge’nin başka ülkelerdeki insanların insan haklarının sağlanmasından kişileri sorumlu olduğunu temellendirdiği gerekçelerden biri de ortak ve kanlı geçmişimizin etkileridir. Diğer ülkelerde devletlerin yetki istismarından mağdur olduğu için başka bir üçüncü ülkeye sığınmak zorunda kalan kişilerin haklarının sağlanması bakımından da söz konusu gerekçe bir sorumluluk nedeni olarak kabul edilebilir. Yine CEDAW 33 nolu genel tavsiyesi “*Kadınların Adalet Erişimlerine İlişkin Tavsiye Kararı*” ile madde 16/b ve 19/b ile devletlere şiddet suçu mağduru kadınlara tedavi edici ve önleyici psikolojik sağlık hizmeti sunulması adalet sistemi içerisinde kurumsallaştırılması tavsiye edilmektedir.

İstismarından Mağdur Olanlara Adalet Sağlanmasına Dair Temel Prensipler Bildirisi”dir.²⁹²

29 Kasım 1985 tarihli “Suçtan ve Yetki İstismarından Mağdur Olanlara Adalet Sağlanmasına Dair Temel Prensipler Bildirisi” kapsamında yetki istismarı mağduru olan kişiler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi madde 14’teki sığınma hakkının kapsamını da yeniden belirlemektedir. Zira “Suçtan ve Yetki İstismarından Mağdur Olanlara Adalet Sağlanmasına Dair Temel Prensipler Bildirisi” ndeki “yetki istismarı” ifadesiyle 28 Temmuz 1951 tarihli BM Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme’nin mülteci tanımında yer alan “zulüm” kavramı kesişmektedir.

28 Temmuz 1951 tarihli BM Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme’nin madde 1-A/2’deki mülteci tanımı mültecilerin suç ya da yetki istismarı mağduru veya potansiyel mağduru olduğunu ortaya koymaktadır. İlgili tanıma göre:

“ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen” kişiler mültecidirler.

Mülteciler İHEB madde 14’te belirtilen sığınma hakkını kullanan kişilerdir. Sığınma hakkının kullanılma nedeni ise zulme uğrama korkusu ya da bir başka deyişle suç ya da yetki istismarı mağduru olma korkusudur. Mültecilerin Durumuna ilişkin

²⁹² Fatma Karakaş Doğan, "Uluslararası Düzenlemeler Işığında Mağdur Haklarının ve Suç Mağdurlarına Yardım Hakkında Kanun Tasarısının Değerlendirilmesi.", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, S. 19.2, 2013, ss. 1007-1029.

1951 Sözleşmesi'nde “zulüm” kelimesinin tanımı yer almamaktadır. Ancak uygulamada insan haklarının, tek tek (örneğin yaşamak veya özgürlük) veya bir arada/toplu olarak ihlali, söz konusu ihlalin kişinin ülkesinde sürekli ikametini dayanılmaz veya imkansız hale getirecek ölçüde ise ve 1951 Sözleşmesi'nde yer alan beş sebepten (ırk, din, tabiiyet, belli bir sosyal gruba mensubiyet ve siyasi görüş) birine dayanıyor ise zulüm olarak kabul edilmektedir. BM, zulmü gerçekleştirebilecekler arasında devletin yanı sıra geniş nüfus kitlelerinin dolayısıyla toplumun da yer alabileceğini kabul etmektedir. Dolayısıyla devlet ya icrai bir eylemle ya da koruma yükümlülüğünü layıkıyla yerine getirmeyerek ihmali bir eylemle zulmün gerçekleşmesinden sorumlu kabul edilebilir.

Zulüm kavramı mülteci tanımının odak noktasını oluşturmasına rağmen 1951 sözleşmesi ve uluslar arası mülteci hukukunun diğer normatif araçları bakımından sınırları belirli olarak tanımlanmamıştır. Öte yandan 1951 Sözleşmesi'nin başlangıç bölümündeki “*Birleşmiş Milletler Antlaşması ve 10 Aralık 1948'de Genel Kurul'ca kabul olunan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin, insanların ana hürriyetlerden ve insan haklarından, fark gözetmeksizin faydalanmaları ilkesini teyit ettiğini dikkate alarak,*” ifadesi bu konuda bir fikir oluşturmaktadır. Dolayısıyla insan hakları listesi ve insan haklarının kapsamına ilişkin gelişmelerin zulüm kavramının anlam kümesine de yansıdığı iddia edilebilir.

29 Kasım 1985 tarihli “Suçtan ve Yetki İstismarından Mağdur Olanlara Adalet Sağlanmasına Dair Temel Prensipler Bildirisi”nin mağdurlara sağladığı haklar ise dört kategoride incelenebilir:

1. *“Adalete Ulaşma ve Adil Muamele Görme*
2. *Giderim*
3. *Tazminat*

4. Yardım”²⁹³

Söz konusu haklar suç mağdurları bakımından ayrıntılı olarak düzenlenmiş, yetki istismarı mağdurları bakımından ise 19. Madde ile söz konusu haklarla örtüşen bir düzenleme yapılmıştır:

“Devletler, yetki istismarını yasaklamak ve bu tür istismardan dolayı mağdur olanlara başvuru yolları sağlamak üzere iç hukukta gerekli düzenlemeleri yaparlar. Bu başvuru yolları, özellikle, giderimi ve/veya tazminatı, ve gerekli her türlü maddi, tıbbi, psikolojik ve toplumsal yardım ve desteği kapsar.”

294

Mülteci statüsü değerlendirme işlemleri başta olmak üzere sığınma hakkına başvuru yolları günümüzde sığınılan devletin giderim veya tazminattan hak ihlalcisi devlet yerine sorumlu olacağına dair bir düzenleme içermese de mültecilerin hayatlarını yeniden kurabilecek imkanlar edinmesinin tüm devletlerin ve uluslararası kurumsal sistemin ortak sorumluluğunda olduğu iddia edilebilir. Daha da önemlisi tıbbi, psikolojik ve toplumsal yardım ve desteği sağlamak kendi egemenlik alanına giren sığınma hakkı başvuru yolları bakımından sığınılan toplum ve devletin sorumluluğundadır. Uluslararası kurumsal sistemin sığınılan her bir devletin ülkesinde

²⁹³https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocitycrimes/Doc.29_declaration%20victims%20crime%20and%20abuse%20of%20power.pdf (Erişim Tarihi 01.08.2020).

²⁹⁴https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocitycrimes/Doc.29_declaration%20victims%20crime%20and%20abuse%20of%20power.pdf (Erişim Tarihi 01.08.2020).

zorunlu göç mağdurlarına tıbbi, psikolojik ve toplumsal yardım ve desteği sağlanabileceği şekilde geliştirilip düzenlenmesi de bir gerekliliktir.

26 Haziran 2013 tarih ve 2013/33/EU sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Direktifi, 1985 BM Mağdur Hakları Bildirgesi'ne göre daha geniş haklar düzenlemektedir²⁹⁵. 21. madde ile incinebilir kişiler (vulnerable persons) tanımı yapmış ve söz konusu kişilerin bakım ve yaşesini özel şartlara bağlamıştır.²⁹⁶ 21. madde ile incinebilir kişiler sınırlı şekilde sayılmamış örnekler verilmiştir. Söz konusu maddede geçen incinebilir kişi grupları şunlardır:

1. *“Çocuklar*
2. *Refakatsiz çocuklar*
3. *Engelliler*
4. *Yaşlılar*
5. *Hamileler*
6. *Küçük çocuklu bekar ebeveynler*
7. *İnsan kaçakçılığı mağdurları*
8. *Ciddi hastalığı olan kişiler*
9. *Akıl sağlığı bozukluğu olan kişiler*

²⁹⁵ <http://eur-lex.europa.eu/legal->

[content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0033&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0033&from=EN) Erişim Tarihi 01.08.2016).

²⁹⁶ <http://eur-lex.europa.eu/legal->

[content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0033&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0033&from=EN) Erişim Tarihi 01.08.2016).

10. *İşkence, tecavüz ve benzeri psikolojik, fiziksel, cinsel şiddet mağdurları (örneğin kadın sünneti mağdurları)*²⁹⁷

2013/33/EU sayılı direktifi madde 19 ise ihtiyaç duyan sığınma başvurusu sahiplerine psikolojik tedavi de dahil olmak üzere gerekli sağlık hizmetlerinin sağlanacağını düzenlemiştir.²⁹⁸

6458 sayılı kanun ise 2013/33/EU direktifi doğrultusunda madde 3/1 ile özel ihtiyaç sahiplerini refakatsiz çocuk, engelli, yaşlı, hamile, beraberinde çocuğu olan yalnız anne ya da baba veya işkence, cinsel saldırı ya da diğer ciddi psikolojik, bedensel ya da cinsel şiddete maruz kalmış kişiler olarak düzenlemiş 67/2. madde ile de İşkence, cinsel saldırı ya da diğer ciddi psikolojik, bedensel ya da cinsel şiddete maruz kalan kişilere, bu türden fiillerin neden olduğu hasarlarını giderecek yeterli tedavi imkânı sağlanacağını hükme bağlamıştır.²⁹⁹

Söz konusu düzenlemelerin hemen hepsi travmatik yaşantıların hasarlarını giderecek tedavilerin sağlanması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ancak travmatik deneyimlerin hukuki süreçlerdeki etkisi yeterince dikkate alınmamakta hukuki süreçlerin yeni birer travma kaynağı olmasının önlenmesine ilişkin yeterli öneriler geliştirilmemektedir.

²⁹⁷ [http://eur-lex.europa.eu/legal-](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0033&from=EN)

[content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0033&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0033&from=EN) Erişim Tarihi 01.08.2016).

²⁹⁸ [http://eur-lex.europa.eu/legal-](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0033&from=EN)

[content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0033&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0033&from=EN) (Erişim Tarihi 01.08.2016).

²⁹⁹ http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_kanun.pdf (Erişim Tarihi 01.08.2016).

Bu çalışmada en azından mülteci hukuku bakımından göçmenlerin zihinsel sağlıklarının gözetilmesine ilişkin öneriler geliştirilmeye çalışılacaktır. Sağlık hakkı bakımından adaletin sağlanmasının yollarından biri de bürokratik ve/veya hukuki süreçlerde muamele ilkelerinin zihinsel sağlığa ihtimam gösterecek şekilde kabul görüp uygulanmasıdır. Bu bağlamda zorunlu göç mağdurlarının taraf olacağı hukuki süreçlerde zihinsel sağlıklarıyla ilgili sorunlara ihtimam gösterilmesine dair muamele ilkeleri hakkında yapılacak araştırmalar da küresel düzeyde sağlık hakkını etkileyecektir. SEF kapsamında etki değerlendirmesi göçmenler arasında görülen zihinsel sağlık sorunu ve intihar oranların ölçülmesiyle yapılabilecektir.

III. GÖÇ, STRES, ZİHİNSEL SAĞLIK SORUNLARI VE GÖÇMEN STATÜSÜ BELİRLEME İŞLEMLERİ İLİŞKİSİ

A. Göç, Stres, Sağlık İlişkisi

Hukukun bir amaç olmadığı dünyayı insanileştirmenin araçlarından biri olduğu kabul edilebilir. Dünyayı insanileştirme fikri ise şöyle tanımlanabilir:

“Acının ve ıstırapın üstesinden gelmek, limitsiz bir şekilde öğrenmek ve oluşturduğumuz gerçekliği sevmek...”³⁰⁰

Söz konusu fikir *Nussbaum*'un yapabilirlikler anlayışıyla uyumludur. İnsan türünün mensupları olarak kavramlara ve şeylere isim vermek, sanat eserleri üretmek bilimsel keşifler yapmak ve toplumsal yaşamı şekillendirmek yoluyla kuşaklarda oluşturduğumuz “gerçeklik” yine insan türünün fertleri tarafından sevilebilir hale getirilebilir. Hep birlikte oluşturduğumuz “gerçeklik” limitsiz bir şekilde öğrenebilmemiz ve öğrendiklerimizi birbirimizle paylaşabilmemiz halinde daha bilinçli bir şekilde inşa edilebilir. Öte yandan limitsiz bir şekilde öğrenip öğrendiklerimizi

³⁰⁰Silo, *To Humanize The Earth*, Bhartiya Vidya Bhavan, Bombay, 1991, s.98.

uygulamak yoluyla sevilebilir bir “gerçeklik” oluşturmak söz konusu gerçekliğin insanların çektiği acı ve ıstırabın üstesinden gelme amacını gerçekleştirmeye yönelik bir şekilde oluşturulması halinde daha olası hale gelebilecektir.

Ammann'a göre ıstıraba yol açan üç neden sayılabilir:

*Geçmiş zamanda çektiğimiz acıların hatırlanması;
şimdiki zamanda yaşadığımız fiziksel ya da manevi acılar ve
gelecekte yaşayabileceğimizi tahayyül ettiğimiz acılar.*”³⁰¹

Geçmişe dair hatırlanan acılardan birçoğu ise korku ve endişe duygularıyla bağlantılıdır. Duygusal gelişimin korku ve endişeyle bozulmaması olarak da tanımlanabilen duygusal yapabilirlikler bakımından ele alındığında göç süreçlerinin başlangıcı da çoğu zaman bir korku veya endişeden kaynaklanmaktadır. Zaten 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin mülteci tanımı da korku unsurunu içermekte sığınma hakkı belli nedenlere dayanan haklı bir zulme uğrama korkusuna bağlanmaktadır.³⁰² Ekonomik göçmenler için de sosyal veya ekonomik endişelerin göç motivasyonu olabileceği düşünülebilir. Korku ve göç arasındaki bir başka bağlantı ise her ikisinin de stres hormonlarıyla olan ilişkileridir. Göç ve stres hormonları arasındaki ilişki insanlar bakımından şimdiye kadar pek incelenmemişse de başka canlılarla ilgili araştırmalar bu konuda örnek teşkil edebilir. Kuşlar³⁰³ ve balıklar³⁰⁴ hakkında yapılan araştırmalar göç

³⁰¹ Luis Ammann, *Self-Liberation*, Bhartiya, Vidya Bhavan, Bombay, 1991, s. 11-12.

³⁰²

³⁰³ Anna Nilsson/ Maria Sandell. "Stress Hormone Dynamics: an Adaptation to Migration?.", *Biology letters*, S. 5.4, 2009, ss.480-483; Hubert Schwabl/ Franz Bairlein/ Eberhard Gwinner, "Basal and Stress-induced Corticosterone Levels of Garden Warblers, *Sylvia Borin*, During Migration.", *Journal of Comparative Physiology B*, S. 161.6, 1991, ss. 576-580.

ve yüksek düzeydeki stres hormonları arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Benzer şekilde korku ile yüksek düzeydeki stres hormonları arasında bir ilişki olabileceğini, stres hormonlarının salgılanmasının korkuyla baş etme yöntemlerinden biri olabileceğini hatta stres hormonlarının korku kaynaklı zihinsel ve duygusal sağlık sorunlarıyla baş etmede kullanılan biyolojik bir savunma mekanizması olabileceğine dair tespitler içeren insanlarla ilgili yapılmış çalışmalar da mevcuttur.³⁰⁵ Hatta korku ve endişe kaynaklı zihinsel sağlık sorunlarının tedavisinde hafıza üzerindeki olumsuz etkisi nedeniyle stres hormonlarının kullanılabilmesi dahi savunulmaktadır.³⁰⁶ Ancak sığınma hakkının kullanılıp kullanılmayacağına dair hukuki uygulamalar tam tersine sığınma başvuru sahiplerinin başlarından geçenleri eksiksiz hatırlaması ve çelişkisiz anlatabilmesi üzerine kurulu statü belirleme süreçlerini içermektedir.³⁰⁷

³⁰⁴ Laura Carruth/ Richard Jones/ David Norris, "Cortisol and Pacific Salmon: a New Look at the Role of Stress Hormones in Olfaction and Home-stream Migration.", *Integrative and Comparative Biology*, S. 42.3, 2002, ss. 574-581.

³⁰⁵ Ursula Stockhorst/ Martin Antov. "Modulation of Fear Extinction by Stress, Stress Hormones and Estradiol: a Review.", *Frontiers in Behavioral Neuroscience*, S. 9, 2016, ss. 359-384. Candace Raio/ Elizabeth Phelps, "The Influence of Acute Stress on the Regulation of Conditioned Fear.", *Neurobiology of Stress*, S. 1, 2015, ss. 134-146.

³⁰⁶ Raio/ Phelps, 2015, ss. 134-146.

³⁰⁷ Cameron, Hilary Evans. "Refugee status determinations and the limits of memory." *International Journal of Refugee Law* 22.4 (2010): 469-511. Maša, Vukčević Marković, Nikola Kovačević & Jovana Bjekić. "Refugee Status Determination Procedure and Mental Health of the Applicant: Dynamics and Reciprocal Effects.", *Frontiers in Psychiatry*, S. 11, 2021, ss. 1635-1639.

Söz konusu durum adalet hizmetinin bir unsuru olan hukuk uygulaması yoluyla zihinsel sağlık bakımından sağlık hakkının ihlal edilmesi anlamına geliyor olabiliyor. Dolayısıyla tıbbi hizmetler dışındaki kamu hizmetleri verilirken zihinsel sağlık hakkını ihlal etmeyecek muamele biçimleri ile ilgili araştırmaların SEF kapsamına alınıp alınmayacağını pilot olarak mülteci statüsü belirleme işlemleri bakımından incelemeye çalışmak mümkün olabilir.

Öte yandan stres hormonları zihinsel sağlıkla ilgili olmakla birlikte biyolojik sağlığı da etkilemektedir. Bu hormonlar bedensel etkileri yoluyla, psikososyal çevre ile çeşitli sağlık sonuçları arasında da bir bağlantıdırlar. Stres tepkileri, insan ve hayvanların hayatta kalması ve vücudun korunması için önemli olmakla birlikte modern toplumda bu bedensel tepkilerin bazıları korumadan çok zarara neden olabilir.³⁰⁸

Örneğin:

“Bu hormonlardan katekolaminler, hipertansiyon, miyokard enfarktüsü ve felç gibi kardiyovasküler bozukluklarla, kortizol ise kardiyovasküler hastalık, tip 2 diyabet, azalmış bağışıklık fonksiyonu ve bilişsel bozulma ile ilişkilendirilmiştir.”³⁰⁹

Stres hormonları çeşitli vücut sistemleri ve işlevleri üzerindeki etkileri yoluyla, bireyin psikososyal çevre algısı ile çeşitli sağlık sonuçları arasında bir bağlantı da sağlamaktadır ve bu durumla ilgili bazı araştırmalar Nussbaum’un yapabilirlikler listesindeki yapabilirliklerin sağlanmasının stres hormonu düzeylerini düşürebildiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, oyun, eğlence yapabilirliği bakımından bir çalışmadaki diğer çocuklarla oynamaktan ve kreşlerde çeşitli etkinliklere katılmaktan kaynaklanan

³⁰⁸Ulf Lundberg, "Stress Hormones in Health and Illness: the Roles of Work and Gender.", *Psychoneuroendocrinology*, S. 30.10, 2005, ss. 1017-1021.

³⁰⁹ Lundberg, 2005, s. 1017.

uyarımın kortizol düzeylerini düşürdüğü saptanmıştır.³¹⁰ Öte yandan kortizol seviyesindeki yükseklik ise kardiyovasküler hastalık, tip 2 diyabet, azalmış bağışıklık fonksiyonu ve bilişsel bozukluk gibi çeşitli sağlık sorunlarının riskinin artmasıyla ilişkilendirilmektedir.³¹¹

Strese maruz kalmaya karşı çeşitli tepkiler, insan ve hayvanların hayatta kalması ve vücudun korunması için önemli olmuştur. Bu tepkiler, akut bir fiziksel tehdide yanıt olarak hem insanlarda hem de hayvanlarda başarılı başa çıkma için önemlidir. Bununla birlikte, modern toplumda stres, fiziksel bir doğadan ziyade daha çok psikolojik veya psikososyaldır; bu, bazı bedensel tepkilerin korumadan çok zarara yol açabileceği anlamına gelir.³¹²

Dolayısıyla psikolojik ve psikososyal nedenlerden kaynaklanan stres biyolojik sağlığı da bozmaktadır. Toplumsal ilişkiler ağı içinde kişilerin birbirilerine karşı muamele biçimleri de çeşitli korku ve endişelere yol açacak nitelikte olduğunda strese neden olarak hem zihinsel hem de bedensel sağlığı olumsuz etkileyebilir. Bu çalışmada stres yol açan muamele biçimlerinin sağlık üzerindeki etkisi ortaya konmaya çalışılarak bu muamele biçimlerinin düzeltilmesine yönelik araştırmaların SEF kapsamında kabulü önerilmektedir. Konuya ilişkin örnek olarak göç süreçlerinde meydana gelen hukuki ilişkiler ele alınmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda öncelikle göç süreçleri ile zihinsel sağlık arasındaki ilişkiye kısaca değinmek yerinde olabilir.

Ammann'ın ıstıraba yol açan nedenler tasnifi *Bhugra*'nın göçün ruh sağlığı üzerindeki etkilerine ilişkin üç basamaklı modeli ile benzerlikler göstermektedir. *Bhugra*'nın göçün ruh sağlığına etkisini açıklarken kullandığı 3 basamaklı model (göç

³¹⁰ Lundberg, 2005, s. 1017.

³¹¹ Lundberg, 2005, s. 1017.

³¹² Lundberg, 2005, ss. 1017-1021.

öncesi, göç süreci, göç sonrası) temel alınarak, çeşitli değişkenler ışığında göçmen ruh sağlığı incelenebilir.³¹³ Bhugra, ruh sağlığı ile ilişkisi bakımından göçmenlik sürecini kronolojik olarak dönemlere ayırarak üç evrede incelemiştir:

“Göç öncesi dönem (kişilik yapısı, göç motivasyonu (zorunlu, isteğe bağlı) ve göçe iten sebepler); göç eylemi (sosyal desteğin kaybolması, kayıp duygusu, kopuşla gelen yas, göç sürecindeki travmatik yaşantılar ve travma sonrası stres bozukluğu) ve göç sonrası dönem (kültür şoku, algılanan ayrımcılık, maddi sıkıntılar, ve özlem)”.³¹⁴

Söz konusu modele göre, belirtilen risk faktörlerini yaşayan göçmenlerin, sonrasında yaşanan yeni kültüre uyum sağlama ve bağlanma boyutlarına da bağlı olarak yaygın ruh sağlığı hastalıklarına yakalanma olasılıkları daha yüksektir.³¹⁵

Göç aşamalarında, bireyleri ruhsal bozukluklara yatkın hale getiren faktörler olabilir. Göç öncesi faktörler, diğerlerinin yanı sıra bireyin kişilik yapısını, zorunlu göçü ve zulmü içerirken göç ve göç sonrası etme faktörleri arasında yas, kültür şoku, beklentiler ve başarı arasındaki tutarsızlık ve yeni ulus tarafından kabul edilme potansiyeli yer almaktadır.³¹⁶ Özellikle siyasi çalkantı veya savaş nedeniyle göç eden

³¹³ Ceren Acartürk, “Göçün Ruh Sağlığına Etkisi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 4.25, Mart 2016, ss. 137-150. Dinesh Bhugra, "Migration and Mental Health." *Acta psychiatrica scandinavica*, S. 109.4, 2004, ss. 243-258.

³¹⁴ Acartürk, 2016, s. 138. Bhugra, 2004, ss. 243-258.

³¹⁵ Acartürk, 2016, s. 138.

³¹⁶ Bhugra, 2004, ss. 243-258.

insanlar, savaş ve işkenceye tanık olmuş veya katılmış olabilirler; bu nedenle, bu bireylerde TSSB ve yas olabilir.³¹⁷

Göç, göçmenlerin ruh sağlığını etkileyen sebeplerin, deneyimlerin, kültürel uyumun ve aşamaların heterojenliğini içeren karmaşık bir süreçtir. Sosyal destek eksikliği, başarı ve beklentiler arasındaki tutarsızlık, ekonomik zorluklar, ırk ayrımcılığı ve uygun barınma, tıbbi bakım ve dini uygulamalara erişim eksikliği ile birleşen göç sürecinin stresleri, özsaygı eksikliği, zayıf fiziksel ve zihinsel sağlık ve yoksulluğa yol açabilir.³¹⁸ Göçmen deneyiminin en önemli yönü olan kültürel yas, biyolojik ve psikolojik faktörlerin yanı sıra göç süreci, kültürel kimlik ve kültürel uyumun etkileşiminden de etkilenir.³¹⁹

Bazı göçmen gruplarında akıl hastalığı oranlarını açıklamada ırk, etnik köken, sosyal izolasyon ve sosyal destek eksikliği, ırkçılık, işsizlik ve yoksulluk, kötü barınma ve uygun tıbbi bakıma erişim eksikliğinin anlaşılması önemlidir.³²⁰ Ek olarak, kültürel uyum ve etnik yoğunluk, kültürel kimlik ve biyolojik ve psikolojik faktörler göçmenlerde akıl hastalığının gelişmesinde muhtemelen önemli etkilere sahiptir.³²¹

Literatürdeki birçok çalışma da belli göçmenlerde yüksek oranda ruhsal soruna rastlamıştır.³²² Örneğin göç sürecinde karşılaşılan zorluklar da göçmenlerin çoğunda travma sonrası stres bozukluğu'na (TSSB) neden olabilir.³²³ Özellikle göç sonrası

³¹⁷ Bhugra, 2004, ss. 243-258.

³¹⁸ Bhugra, 2004, ss. 243-258.

³¹⁹ Bhugra, 2004, ss. 243-258.

³²⁰ Bhugra, 2004, ss. 243-258.

³²¹ Bhugra, 2004, ss. 243-258.

³²² Acartürk, 2016, s. 137.

³²³ Acartürk, 2016, s. 141

koşulların da ruh sağlığını etkilediğini gösteren çalışmalar *Pogge*'nin küresel adalet kuramına uygun olarak öncelikle göçe yol açan küresel adaletsizlik kaynaklı yoksulluğa yol açan faktörleri ortadan kaldırma sorumluluğumuzun yanı sıra göç sonrası koşulları etkileyen ve yine küresel adaletsizlikten kaynaklanan sorunları da dikkate almamız gerektiğini ortaya koymaktadır.

Alpak ve arkadaşlarının Türkiye'ye sığınan Suriyelilerle yaptığı bir çalışmada, kampta yaşayan Suriyeliler'in üçte biri TSSB tanısı almıştır.³²⁴ Türkiye'de bir mülteci kampında kalan Suriyeli mültecilerle yapılan bir başka çalışmada ise yüksek oranda şiddetli anksiyete, ve şiddetli depresyon belirtileri görülmüştür.³²⁵ *Buz* da, özellikle zorunlu göç mağdurlarında anksiyete, depresyon, somatizasyon, uyku düzensizliği, dikkat eksikliği, TSSB gibi durumların görülme oranının yüksek olduğunu belirtmektedir.³²⁶

Önen, göç sonrası dönemde göçmenlerin gereksinimleri karşılanarak ruhsal problemlerinin azaltılabileceğini savunmaktadır.³²⁷ Söz konusu önerme *Pogge*'nin yoksullukla mücadele yoluyla küresel adaletin sağlanması gerektiğine dair düşüncelerini doğrulamaktadır.

³²⁴ Gökay Alpak ve diğerleri, "Post-traumatic Stress Disorder Among Syrian Refugees in Turkey: a Cross-sectional Study.", *International journal of psychiatry in clinical practice*, S. 19.1, 2015, ss. 45-50.

³²⁵ Cihan Önen, ve diğerleri. "Bir Mülteci Kampında Yaşayan Suriyelilerde Depresyon ve Anksiyete Durumu.", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* , S. 2.6, 2014, s. 223.

³²⁶ Sema Buz, "Türkiye'deki Sığınmacıların Sosyal Profili.", *Polis Bilimleri Dergisi*, S.10.4, 2008, s. 4.

³²⁷ Önen ve diğerleri, 2014, s.224.

Öte yandan iç ve dış göç ve sosyal güvence sisteminin yetersizliği de intihar olguları için riski artıran etmenler arasında önem taşımaktadır ve psikiyatrik hastalarda intihar riskini değerlendirirken dikkate alınmalıdırlar.³²⁸ Yapılan bir araştırmada 1.1.1996-31.6.1997 tarihleri arasındaki İstanbul ili polis kayıtları incelenerek intihar ederek hayatına son vermiş olan 48 kişi ile aynı hastaneye yatırılarak tedavi edilmiş ve intihar öyküsü olmayan benzer sağlık durumundaki 45 kişilik kontrol grubu arasında karşılaştırma yapılmıştır. Son beş yıl içinde meydana gelmiş göç olayı intihar grubunda %19.1 ve kontrol grubundakinin yaklaşık dokuz katı olarak saptanmıştır.³²⁹ Aynı araştırmaya göre intihar grubunda sağlık güvencesi olmayanların oranı %72.9 olup kontrol grubundakilerin iki katından fazladır.³³⁰ Söz konusu araştırma göçmenler bakımından sosyal güvenlik hakkı ile sağlık hakkı arasındaki bağlantıyı ortaya koyduğu kadar bahsi geçen hakların sağlanamamasının yaşam hakkı bakımından da olumsuz sonuçlar doğurduğunu göstermektedir.

Bhugra'ya göre göçün kendisi her aşamada strese yol açabileceği gibi özellikle zorunlu göç mağdurları arasında da TSSB semptomları yaygındır.³³¹ Göç eden ve TSSB'den muzdarip bireylerin göçle ilgili daha stresli ve travmatik dönemleri olması muhtemeldir. Söz konusu dönemler örneğin mültecilerin yeterli güvenli barınma, genel sağlık bakımı, dil eğitimi vb. gibi konularda yaşadıkları stresten de kaynaklanabilir.³³²

³²⁸ Gıyasettin Ekici ve diğerleri. "İntihar Riskini Artıran Psikososyal Etmenler.", *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, S. 2.4, 2001, s.204.

³²⁹ Ekici ve diğerleri, 2001, s.204.

³³⁰ Ekici ve diğerleri, 2001,s. 209.

³³¹ Bhugra, 2004, ss. 243-258.

³³² Bhugra, 2004, ss. 243-258.

Bhugra, göçmenler arasında görülen yüksek intihar oranlarının nedenleri arasında; ırkçılığa maruz kalma, düşük sosyo-ekonomik durum, düşük yaşam kalitesi gibi koşulları saymaktadır.³³³ Göçmenlerin kendilerini izole, yabancılaşmış ve yalnız hissettiği veya aile çatışması altında hissedebileceği ve farkında olmadan zayıf başa çıkma stratejilerine ve akut biçimde strese katkıda bulunabileceği karmaşık bir durumdayken sosyoekonomik zorluklar ve ırkçılık gibi umutsuzluk duygusuna katkıda bulunan etkenlerle kasıtlı kendine zarar verme davranışlarını tek çıkış yolu olarak görmeleri mümkündür.³³⁴

Göçmenler bir dizi uyum aşamasından geçerek hazırlık, göç süreci ve göç sonrası uyum ile ilgili bir dizi stres etkenine yanıt verir.³³⁵ Göçmenlerde strese neden olan koşulları önlemek veya bireyler üzerindeki etkilerini hafifletmeye çalışmak sağlık hakkı ile doğrudan ilgili kabul edilebilir.

Akıl sağlığı sorunu olan özellikle de travmatik deneyimler yaşamış göçmenlere verilecek sağlık hizmetlerinin düzenlenmesi de yeterince üzerinde durulmayan ve ihmal edilen bir konudur. Göç öncesi ve sonrası koşulların etkilediği psikolojik sorunların semptomları arasında yüksek intihar eğiliminin de bulunması söz konusu koşulları düzeltme sorumluluğunun sadece sağlık hakkıyla değil yaşam hakkıyla da ilgili olduğunu göstermektedir. *Pogge*'nin küresel adalet kuramı göç nedenleri arasında sayılabilecek koşulların düzeltilmesi bakımından başka ülkelerde yaşayan insanların ve diğer devletlerin de sorumlu olduğu anlayışı ile temellendirilmektedir. Söz konusu anlayıştan hareketle aynı sorumluluğun göç sonrası koşullar bakımından da diğer ülkelerde bulunan göçmenlere karşı da mevcut olduğu ileri sürülebilir. Söz konusu

³³³ *Bhugra*, 2004, ss. 243-258.

³³⁴ *Bhugra*, 2004, ss. 243-258.

³³⁵ *Bhugra*, 2004, ss. 243-258.

koşulları ortaya çıkaran etkenlerden biri de göçmen statüsü belirleme işlemleri sırasında meydana gelen sistematik muamele biçimlerinin etkileridir. Dolayısıyla stresi artırarak hem zihinsel hem bedensel sağlığı tehdit eden muamele biçimlerinin tespit edilerek düzeltilmesi de sağlık hakkıyla ilişkilidir.

B. Mülteci Hukukunda Zihinsel Sağlık Durumunun Hukuki Kararlara Etkileri

Asıl konumuza dönerek SEF kapsamına mültecilerin zihinsel sağlıklarıyla ilgili araştırma ve projeleri de eklemeyi önereceksek pilot bir örnekle bu öneriyi açıklamaya çalışabiliriz. Örneğin göçmenlerin taraf olduğu hukuki süreçlerde gözetilmesi uygun olabilecek muamele biçimleri bu bağlamda ele alınabilir.

Son zamanlarda, göçe ilişkin hukuki konuların çözümünde mültecilerin sağlık durumlarının etkili olabileceği özellikle *Jane Herlihy*'nin başta *Stuart Turner* olmak üzere çok sayıda araştırmacıyla yaptığı ortak yayınlarda mülteci statüsü değerlendirme işlemleri bakımından sığınmacıların psikolojik durumlarının hafıza üzerindeki etkileri bağlamında tartışılmaya başlanmıştır.³³⁶

Herlihy ve Turner, duygudurum, travmatik deneyimler ve otobiyografik bellekle ilgili konuları iltica taleplerinin değerlendirilmesi bağlamında ele almaktadır. Bu çalışmanın konusuysa zorunlu göç mağdurlarının zihinsel iyilik hali ve iç bütünlüklerinin sağlanmasının önemini sağlık hakkı ve küresel adalet bakımından

³³⁶ Bkz. Jane Herlihy/ Stuart Turner, "Memory and Seeking Asylum.", *European Journal of Psychotherapy and Counselling*, S.9.3, 2007, ss. 267-276. Jane Herlihy, Laura Jobson, & Stuart Turner, "Just Tell us What Happened to You: Autobiographical Memory and Seeking Asylum.", *Applied Cognitive Psychology*, S. 26.5, 2012, ss. 661-676. Jane Herlihy/ Stuart Turner "Asylum Claims and Memory of Trauma: Sharing Our Knowledge.", *The British Journal of Psychiatry*, S.191.1, 2007, ss. 3-4. .

anlamaya çalışmaktadır. Yine de göç literatüründe bu konulara değinilen çalışmaların belirtilmesi de konuya ilişkin kolaylaştırıcı bir işleve sahip olabilir.

Herlihy ve Turner, özellikle batı ülkelerindeki mülteci statüsü değerlendirme işlemlerine eleştiriler getirmektedir. Söz konusu araştırmacılara göre; batıda güvenli bir ülkede yasal koruma talep etmek için sığınmacılar, genellikle kendi zulüm deneyimlerine dayanarak kendi ülkelerinde kalmaktan korktuklarını açıklamalıdır ve bu genellikle travmatik olan kişisel deneyimlerin ayrıntılarını hatırlamaları ve buldukları ülkedeki idari ve yasal prosedürler bağlamında yeterince tutarlı olduğu değerlendirilen bir anlatımda bulunmaları gerektiği anlamına gelmektedir.³³⁷

Mültecilerin Statüsüne İlişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi, “ırk, din, milliyet, belirli bir sosyal grubun üyeliği veya siyasi görüş” nedeniyle zulüm görmekten korkan bireylere koruma (iltica) sunmaktadır. Şahitlerin olduğu veya iddiaları destekleyen kanıtların bulunabileceği diğer hukuk alanlarının aksine, mülteci hukukunda kişinin kendi anlatımı zulüm iddiasından başka hiçbir şey yoktur. Sonuç olarak iltica süreci, karar vericinin başvuranın güvenilirliğini ve otobiyografik anlatılarının gerçekliğini değerlendirmesine dayalıdır.³³⁸ Bu süreç öznel ve dolayısıyla, tutarsızlığa ve adaletsizliğe daha açık olmakla eleştirilmektedir.³³⁹

Herlihy ve Turner, otobiyografik hafıza alanında pratik yapan ve araştırma yapan psikologların iltica taleplerine karar verme süreci ile ilgili olarak zengin bir bilgi birikimine sahip olduklarını vurgulayarak psikologların bu kanıtlama temelini

³³⁷ Herlihy/ Jobson/ Turner, 2012, ss. 661-676.

³³⁸ Herlihy/ Jobson/ Turner 2012, ss. 661-676.

³³⁹ Herlihy/ Jobson/ Turner, 2012, ss. 661-676.

gerektiğine dikkat çekmektedirler ve otobiyografik bellek araştırmalarının iltica sürecini daha iyi bilgilendirmeye yardımcı olabileceğini belirtmektedirler.³⁴⁰

Herlihy ve Turner, iltica talebinde bulunmadaki zorlukları beş temel başlık altında incelemektedir:

1. *“bir iddia sunmak için otobiyografik anıları hatırlama ve seçme zorluğu,*
2. *Çok üzücü, kişisel deneyimlerin hatırlanmasıyla ilgili özel zorluklar,*
3. *Sığınmacılarda en sık görülen psikiyatrik tanılar (Travma Sonrası Stres Bozukluğu [TSSB] ve Depresyon) ve semptomlarının tutarlı bir zulüm anlatısını engelleyebileceğine dair zorluklar,*
4. *Geniş çapta farklı kültürleri ifade etme ve anlama zorluğu;*
5. *İnsanların bir ülkeye girebilmek için travmatik deneyimleri hakkında yalan söylemeye meyilli olabilmelerinden kaynaklanan zorluklar.”³⁴¹*

Herlihy ve Turner'a göre iltica süreci, büyük ölçüde otobiyografik hatıraların bireysel olarak ele alınmasına dayanır.³⁴² Otobiyografik hafıza, “belirli bir zamanda ve kişinin kişisel geçmişinde yer alan bir olayın hafızası” olarak tanımlanmaktadır.³⁴³ İltica

³⁴⁰ Herlihy/ Jobson/ Turner 2012, ss. 661-676.

³⁴¹ Herlihy/ Jobson/ Turner 2012, ss. 661-676.

³⁴² Herlihy/ Jobson/ Turner 2012, ss. 661-676.

³⁴³ Herlihy/ Jobson/ Turner 2012, ss. 661-676.

talebi değerlendirmelerinin temeli de insanların otobiyografik hatıraları güvenilir, tutarlı ve doğru bir şekilde hatırlayabildiği varsayımdır.

İltica talebi sürecinin başında, talep sahiplerinin, kendi menş e ülkelerinde yaşadıkları zulmün, neden Cenevre Sözleşmesi'nde ifade edilen mülteci tanımında yer alan zulüm olduğuna inandıklarını ve neden geri dönmekten korktuklarını açıklamaları gerekmektedir. Başvurucular belli bir zamanda ve yerde olan bir olayı ikna edici bir şekilde anlatamazlarsa, o zaman hikaye uyduran kişiler olarak değerlendirilmeleri muhtemeldir. Otobiyografik hafızaya ilişkin bilimsel çalışmalar doğru, tutarlı ve güvenilir bir hafızaya sahip olmanın görüldüğü kadar basit olmadığını göstermektedir. Örneğin, genel görüş e aykırı olarak, son 50 yılda yapılan araştırmalar, otobiyografik hatırlamanın bir olayın tam tekrarı olmadığını ortaya koyan çarpıcı kanıtlar sunmuştur. Bu tip bir hafıza, çeşitli öğelere dayanan ve bozulmaya ve başarısızlığa (unutmaya veya yanlış hatırlamaya) dayanan olayların yeniden yapılandırılmasıdır.³⁴⁴

Otobiyografik hafıza, şematik çalışarak sık sık sistematik yollardan ortaya çıkan bozulma ve hataya eğilimlidir.³⁴⁵ Yasal bir yargıda bulunmak için bir olayın anısına dayanmak, aynı zamanda olayın doğru bir şekilde açıklanacağını da varsaymaktadır (farklı kişilerin aynı olaya ilişkin farklı algıları olabileceği konusunu bir kenara koyarak).³⁴⁶ Otobiyografik anıların doğruluğunun belirlenmesi, hafızayı ve olayı genel olarak karşılaştıramayacağımız için sorunludur.³⁴⁷ Otobiyografik hafıza üç geniş fonksiyona hizmet eder:

³⁴⁴ Herlihy/ Jobson/ Turner 2012, ss. 661-676.

³⁴⁵ Herlihy/ Jobson/ Turner 2012, ss. 661-676.

³⁴⁶ Herlihy/ Jobson/ Turner 2012, ss. 661-676.

³⁴⁷ Herlihy/ Jobson/ Turner, 2012, ss. 661-676.

1. *“Sosyal bağların geliştirilmesi, sürdürülmesi ve beslenmesi açısından önemlidir. Bu nedenle, iltica süreci için otobiyografik hatırlamanın amacı, günlük yaşamda otobiyografik hatırlamanın sosyal olarak ele alınmasından çok farklıdır.*
2. *Otobiyografik hafızanın geçmişi, şimdiki düşünce, duygu ve davranışları yönlendirmek için kullanılmasında yönlendirici bir role sahiptir. Böylece önceki olaylar, bunlara neyin sebep olduğunu anlamak için yeni bilgiler ışığında ve olayları hatırlatarak güncellenir veya yeniden yorumlanır. Bu göz önüne alındığında, sığınmacılar durumunda, otobiyografik hatıraların geçmiş olayların anlamları ve nedenleri göz önüne alındığında düzenli olarak güncellenmesi ve rafine edilmesi muhtemel görünmektedir.*
3. *Otobiyografik bellek benliğinin tanımlanmasına ve ifade edilmesine ve kişilik deneyimine yardımcı olur.”³⁴⁸*

Otobiyografik hafıza, biyografik bir kimliği korumak için önemlidir³⁴⁹. Bu nedenle, otobiyografik anılar özellikle birey kendini zorlayan olumsuz koşullarla karşılaştığında (travma, işkence, zulüm, yeniden konumlandırma vb.) çok değerlidir çünkü anılar, kendini korumak ve korumak için değiştirilebilir ve düzenlenebilir dolayısıyla iltica sürecinde, otobiyografik hatırlamanın bu işlevlerinin nasıl etkileşime

³⁴⁸ Herlihy/ Jobson/ Turner, 2012, ss. 661-676.

³⁴⁹ Herlihy/ Jobson/ Turner 2012, ss. 661-676.

girebildiğini, hatıraların nasıl düzenli olarak güncellendiğini ve geliştirildiğini ve hatıraların insanların iddialarını nasıl etkilediğini anlamak önemlidir.³⁵⁰

Herlihy ve Turner, zulüm deneyimlerinin, tanımı gereği, üzücü olduğunu ve duyguların, üzücü olaylara ilişkin otobiyografik anıların kodlanması ve geri çağırılması üzerindeki etkisinin araştırılması gerektiğini çünkü yüksek düzeyde stres düzeyinin görgü tanığı hafızasını, doğru tanımlamalar yapabilme ve hatırlamanın doğruluğu açısından olumsuz yönde etkilediğini savunmaktadırlar.³⁵¹

Herlihy ve Turner, zorunlu göç mağdurlarının genellikle fiili veya tehdit konusu travmatik olayları içeren zulme maruz kaldıklarını ve travmatik olayların sıklıkla travma sonrası stres bozukluğu ve depresyona yol açtığını belirtmektedirler ve travma sonrası stres bozukluğunu bir “*hafıza bozukluğu*” olarak kabul etmektedirler.

TSSB semptomları olan bireylerde tekrarlayıcı şekilde anımsanan hatıraların ve bunlardan kaçınma çabalarının, anıların geri çağırılması ve açıklanmasında büyük rol oynadığını ve bunun, iltica sürecinde travmadan kurtulanların sorgulanması üzerinde açık bir etkisi olduğunu ileri süren *Herlihy ve Turner*, travmatik deneyimler hakkında sorgulanmasının, olayın canlı olarak yeniden yaşanıyor gibi hissedilmesini tetikleyebileceğini ve travmatik deneyim yaşamış birçok insanın geçmişini tartışmaktan kaçınmak isteyebileceğini savunmaktadırlar.³⁵² *Herlihy ve Turner* ayrıca, otobiyografik bellek özgüllüğü eksikliği ile çeşitli psikolojik bozukluklar (depresyon ve TSSB gibi) arasındaki ilişki bulunduğunu, TSSB, travma öyküsü ve depresyonu olanların, belirli hatıraları anımsayıp aktarmada güçlük çekebileceklerini belirtmektedir.³⁵³

³⁵⁰ Herlihy/ Jobson/ Turner 2012, ss. 661-676.

³⁵¹ Herlihy/ Jobson/ Turner 2012, ss. 661-676.

³⁵² Herlihy/ Jobson/ Turner 2012, ss. 661-676.

³⁵³ Herlihy/ Jobson/ Turner 2012, ss. 661-676.

Herlihy ve Turner özetle, mültecilerin, mülteci tanımına uygun olarak, genellikle gerçek ya da tehdit edilen travmatik olayları içeren zulme maruz kalmaları nedeniyle depresyon ve TSSB gibi psikolojik sorunlar geliştirebileceklerini bu sorunlarinsa otobiyografik belleklerini olumsuz etkileyeceğini savunmaktadırlar³⁵⁴.

Herlihy ve Turner'ın çalışmalarının odağını oluşturan otobiyografik bellek, sağlık hakkının özellikle zihinsel iyilik haline ilişkin kısmı bakımından da oldukça önemlidir. Otobiyografik bellek ile psikolojik sorunlar arasındaki ilişkiye dair yapılan akademik çalışmalar da *Herlihy ve Turner*'ın tezlerini destekler niteliktedir.

*“Otobiyografik bellek kendilik ile ilgili bilgilere ilişkin bellek olarak tanımlanabildiği gibi kişinin geçmiş yaşamında belli yer ve zamanda gerçekleşmiş bir olaya ait açık bellek olarak da tanımlanabilmektedir.”*³⁵⁵ Dolayısıyla kişinin kendiliğini ve iç bütünlüğünü otobiyografik bellekteki sorunların olumsuz etkilemesi mümkündür. Çünkü kişi kendiliğini, özsaygısını ve öz tezahürünü otobiyografik belleğinden geri çağırdığı anıları değerlendirerek oluşturmaktadır.

Bir başka deyişle organik insanın, insan türüne özgü özellikler taşıyan insana dönüşmesinin başlıca araçlarından biri otobiyografik bellektir. İnsanın dünyayla kurduğu ilişkinin kayıtları orada saklanmakta yeni ilişkilerdeki davranış biçimleri de orada kayıtlı veriler sayesinde oluşturulmaktadır. Göç süreçleri ise strese yol açmakta,

³⁵⁴Herlihy/ Jobson/ Turner, 2012, ss. 661-676.

³⁵⁵ Filiz Sayar, "Otobiyografik Bellek ve Otobiyografik Belleği Etkileyen Değişkenler", *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.35.2, 2012, ss.19-33.

stres ise otobiyografik belleği olumsuz etkilemektedir.³⁵⁶ Göçmenlerde sık görülen TSSB'yi ele alacak olursak:

“Stres, hipotalamusta CRH, hipofizde ACTH ve adrenal bezde de kortizol salgılanmasına yol açmaktadır. Aynı zamanda negatif geri bildirim ile hipokampus, hipotalamus ve hipofizde hormon salgılanması ve düzenlenmesi yeniden organize olmakta; immün, metabolik ve nöral savunmalardaki akut savunma yanıtı, stres kısa sürede ortadan kalkmadığında organizmada ciddi bozukluklara yol açmaktadır. TSSB’de, düşük kortizol seviyesi ön plana çıkmaktadır. Kortizol düzeyi ve strese verilen yanıtın düzenlenmesinde etkili olan birçok nörotransmitter, bellek fonksiyonlarını da etkilemektedir.

TSSB özellikle hafıza üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır. TSSB olan hastalarda dikkat ve bellek bozukluklarının nedeni olarak birçok çalışmada bellek fonksiyonları ile strese verilen kortizol yanıtı arasındaki bir ilişkiden söz edilmektedir. Akut stres süresince glikokortikoidlerde görülen artış, önemli hedef organlar olan hipokampal nöronlarda hasara yol açmaktadır. Bu nedenle

³⁵⁶ Bkz. Tony Buchanan & William Lovallo, "Enhanced Memory for Emotional Material Following Stress-level Cortisol Treatment in Humans.", *Psychoneuroendocrinology*, S. 26.3, 2001, ss. 307-317. Bessel Van der Kolk, "Posttraumatic Stress Disorder and Memory.", *Psychiatric Times*, S.14.3, 1997, ss. 1-17. Oliver Wolf, "The Influence of Stress Hormones on Emotional Memory: Relevance for Psychopathology.", *Acta psychologica*, S. 127.3, 2008, ss.513-531.

bellek fonksiyonlarındaki değişmeler, hipokampustaki yapısal değişmelerle birlikte olabilmektedir.

TSSB veya stres koşullarında meydana gelen artmış uyarılmışlık belirtilerinden birisi de uykuya dalma ve sürdürme güçlüğü şeklinde kendini gösteren uyku sorunudur çünkü yoğun uyarılmışlık nedeniyle uykuya dalmak güçleşirken uyku sırasında da kabuslar, hastaların bilinçli/bilinçsiz bir şekilde uykudan kaçınmalarına yol açmaktadır.”³⁵⁷

Söz konusu durum da kişilerin belleklerini dolayısıyla zihinsel sağlıklarını olumsuz etkilemektedir. Şimdiye kadar belirtilen çalışmaların gösterdiği üzere göç kaynaklı veya göç öncesi ve/veya göç sonrası deneyimler kaynaklı stresin sadece zihinsel sağlığı değil bedensel sağlığı da olumsuz etkilediğı açıktır.

Tüm bu veriler ışığında göç öncesi ve göç sonrası koşulların zihinsel sağlık üzerindeki olumsuz etkileri dolayısıyla sağlık hakkına erişimin sağlanması bakımından önemli etkileri olduğu ve Pogge'nin küresel adalet kuramının benimsenmesi halinde bu koşulların geliştirilmesi bakımından başka devletlerin ve o devletlerin vatandaşlarının da sorumluluğı olduğu ileri sürülebilir. Zira herkesin İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde düzenlenen haklardan yararlanmasının mümkün olduğu bir düzene hakkı ve bu düzenin oluşmasını sağlama bakımından sorumluluğı vardır.

Öte yandan Nussbaum'un belirttiğı üzere kişilerin “*Duygusal gelişiminin korku ve endişeyle bozulmaması gerekmektedir. Bu yeteneğı desteklemek, gelişmelerinde çok*

³⁵⁷ Fuat Özgen/ Hamdullah Aydın, "Travma Sonrası Stres Bozukluğu.", *Klinik Psikiyatri*, S. 1, 1999, ss. 35-37.

önemli olduğu gösterilebilecek insan birlikteliği biçimlerini desteklemek anlamına gelir.”³⁵⁸

Dolayısıyla zorunlu göç mağdurlarının taraf oldukları hukuki süreçlerde duygusal gelişimlerinin korku ve endişeyle bozulmayacağı muamele yöntemlerinin araştırılması sağlık haklarına erişim bakımından yapılacak araştırmalar kapsamında da değerlendirilebilir. Örneğin, mültecilerin zihinsel sağlığının dikkate alınarak gözetilmesini, mültecilerin maruz kaldığı travmatik deneyimlerin etkilerinin giderilmesini de kapsamında bulunduran *CREDO* adında bir proje de mevcuttur.³⁵⁹ Söz konusu projede psikolojik sorunlardan kaynaklanan bellek hatalarıyla ilgili çalışmalarına değindiğimiz *Jane Herlihy* de büyük bir rol üstlenmiştir. Uluslararası Mülteci Hukuku’nda olgu değerlendirmesi süreçlerinin çok disiplinli bir kapsamı olduğu düşüncesinin son birkaç yılda baskın hale gelmeye başladığı savunulabilir.

C. Göçmenlerin Zihinsel Sağlıklarını Olumlu Etkileyecek Muamele İlkeleri Geliştirmeye Elverişli Güncel Araştırma Çalışmaları

CREDO projesi Hungarian Helsinki Committee, BMMYK (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği), IARLJ (Association of Refugee Law Judges - Uluslararası Mülteci Hukuku Yargıçları Derneği) ve Asylum Aid (UK) tarafından yürütülen ve Avrupa Komisyonu tarafından fonlanan bir projedir. Söz konusu proje kapsamında yapılan üç temel çalışma:

³⁵⁸ Nussbaum, 1997, s. 287.

³⁵⁹ CREDO projesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <http://helsinki.hu/en/credo-%E2%80%93-improving-credibility-assessment-in-eu-asylum-procedures> (Erişim Tarihi 23 Ocak 2015).

1. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından hazırlanarak 2013 yılı Mayıs ayında yayınlanan bir araştırma raporu,³⁶⁰
2. Hungarian Helsinki Committee tarafından hazırlanan çok disiplinli eğitim el kitabı,³⁶¹
3. IARLJ tarafından hazırlanan bir uygulama rehberidir.³⁶²

Söz konusu çalışmaların yanı sıra aynı proje kapsamında BMMYK tarafından mülteci statüsü belirleme süreçlerinde karar verici olarak görev yapan yetkililer için hazırlanan 15 Mayıs 2013 tarihli Güvenilirlik Değerlendirmesi Kontrol Listesi³⁶³ de Uluslararası Mülteci Hukuku'nun çok disiplinli kapsamının dikkate alındığı bir uygulama yönergesi niteliğindedir.

IARLJ tarafından hazırlanan rehberin 24-28 numaralı ilkeleri psikolojik travma boyutu ve nedeniyle oluşabilecek özel kırılabilirliklerin tanınması ve söz konusu durumlarda benimsenecek muamele ilkelerini düzenlemektedir. Söz konusu düzenlemelere göre:

1. *“Mülteci ve diğer koruma davalarındaki tüm yargıçlar, özellikle güvenilirlik değerlendirmelerinin bir parçası*

³⁶⁰UN High Commissioner for Refugees (UNHCR) , Beyond Proof, Credibility Assessment in EU Asylum Systems, UNHCR, Brussels, 2013.

³⁶¹ Gábor Gyulai ve diğerleri, Credibility Assessment in Asylum Procedures-A Multidisciplinary Training Manual, Hungarian Helsinki Committee, Budapest,2013.

³⁶² Allan Mackey/ John Barnes, Assessment of Credibility in Refugee and Subsidiary Protection claims under the EU Qualification Directive Judicial criteria and standards, IARLJ, Haarlem, 2013.

³⁶³ UNHCR, CREDO – Credibility Assessment Checklists, UNHCR, 15 Mayıs 2013, <http://www.refworld.org/docid/51dd2f0d4.html> (Erişim Tarihi 23 Ocak 2015).

olarak, sadece bazı iddia sahiplerinin hikayelerini ve geçmişlerini diğerlerine göre daha az ifade edebildiklerini değil, aynı zamanda psikolojik bozuklukların çoğu zaman gerçek hak sahiplerinin kanıtlarını ve sunumunu etkileyeceğini göz önünde bulundurmalıdır. Bu tür bir bozulma, geçmişteki zulüm veya ciddi kötü muameleden ve gerçekten de bazen “otorite figürleri” korkusundan dolayı mülteci statüsü belirleme sürecinin kendisinden kaynaklanabilir. Söz konusu yaklaşım karar verme sürecinin hayati bir parçası haline gelmelidir. Burada, her aşamada talep edenlerin, görüşmecilerin ve karar vericilerin kendi psikolojik süreçlerini beraberinde getirdiği inanılırlık değerlendirmelerinde tanınmalı ve karar verme sürecinin hayati bir parçası haline gelmelidir.

2. Mülteci ve ikincil koruma karar vericileri, özel olarak zulüm mağdurlarının psikolojik sorunlarına yönelik konulara ilişkin önemli sayıda yayınlanmış araştırma materyali bulunduğu farkında olmalıdır ve iddia sahibi ile karar verici arasındaki kültürel farklılıkların dikkate alınmasını önemsemelidir.
3. Bu konularda da oldukça itibarlı İstanbul Protokolü'ne yönlendirme yapılmalıdır.”³⁶⁴

CREDO projesi, Uluslararası Mülteci Hukuku alanında karar vericilerin karar verme süreçlerinde hukuk dışındaki disiplinlerin alanlarına ilişkin bilgi ve/veya

³⁶⁴ Mackey/ J Barnes, 2013, s. 18.

hipotezleri de dikkate alması gerektiği düşüncesine de dayanmaktadır. Söz konusu proje, karar vericilerin farklı disiplinler hakkında bilgi sahibi olmasının hatalı karar verme olasılığını azaltabileceğini, daha nesnel ve adil güvenilirlik değerlendirmesi sonuçlarına yol açabileceğini ve güvenilirlik değerlendirmesine ilişkin daha kapsamlı bir yaklaşım geliştirilmesini sağlayabileceğini varsaymaktadır.³⁶⁵

CREDO projesi mülteci hukuku alanında uluslararası kurumsal sistemi dönüştürerek geliştirmeyi amaçlayan bir projedir. CREDO projesi daha ziyade iltica başvurusu yapan kişilerin mülteci statüsü belirleme işlemleri sırasında başlarından geçen olayları anlatma süreçlerini başvuru ve değerlendirici bakımından etkileyen faktörleri incelemektedir.

Belki de dünyaya, evrene, hayata, diğer insanlara ve kendimize ilişkin görüşlerimizin, duygularımızın, anılarımızın ve tahayyüllerimizin büyük bir bölümü yaşadıklarından farklı dinlediğimiz ve/veya anlattığımız yaşamışlıklara dair anlatılar tarafından şekillendirilmektedir. Söz konusu anlatılar kamusal alanın değişik mecralarında dile getirilirler ve kendilerine muhatap olan kişilerin geleceğe ve geçmişe yaklaşımları ile şimdiki zamandaki eylemlerini etkileyebilir.

Yaşamışlıklara dair anlatıların oluşturulup diğer kişilere aktarılması hukuki süreçlerin de unsurlarından biridir. Önceden yaşanmış olanları anlatabilmek içinse hatırlamak gerekmektedir. Hatırlamak ve geçmişte yaşananları tekrar anlatmak hukuk uygulamasının yürütülmesi için de büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan “mülteci hukuku” için de söz konusu durum geçerlidir.

Bir iltica başvurusunun mülteci statüsünde olduğunu kanıtlayabilmesi için iltica başvurusunda bulunmasına neden olan olayları anlatması gerekmektedir. “Mülteci Statüsü Belirleme” süreçlerinde çoğunlukla başkaca yeterli delil bulunmadığından

³⁶⁵ Gyulai, 2013, s. 7.

başvurucunun mülteci statüsüne sahip olup olmadığı başından geçenlere dair anlattıklarının çelişkili olup olmadığının, anlattıklarının güvenilir olup olmadığını değerlendirilmesiyle iltica başvurusunun “şüpheden yararlanma”(benefit of doubt) ilkesinden yararlanıp yararlanamayacağına göre belirlenmeye çalışılmaktadır.³⁶⁶

Anılar episodik bellekte muhafaza edilmektedir. Episodik bellek olgu belleği olarak da adlandırılmaktadır ve bu bellek türü kişisel deneyimlerimizi kaydetmemizi şekillendirmemizi ve hatırlamamızı sağlayan bellek tipidir. Otobiyografik hafıza episodik belleğin türlerinden biridir. Otobiyografik bellek yaşadıklarımızın algıladığımız şekliyle kodlayıp kategorize edilerek saklandığı ve hatırlama anında anıların geri çağrılarak gerektiğinde anlatılmasını sağlayan bellek türüdür.³⁶⁷

Anıların hakikate uygun bir şekilde başkalarına aktarılabilmesi ya da aktarılamaması olayların doğru algılanabilmesine, bellekte sağlıklı bir şekilde kategorize edilerek kaydedilip saklanabilmesine, gerektiğinde anıların geri çağrılarak hatırlanabilmesine ve hatırlananların iletişim süreçlerindeki muhataplar tarafından anlaşılabilir şekilde kurgulanarak anlatılabilmesine bağlıdır.

CREDO projesi anıların hatırlanıp aktarılması süreçlerine önem vermektedir. Öte yandan hukukun önemli işlevlerinden biri de hukuki süreçlere dâhil olanların manevi iyiliğini ve iç bütünlüğünü tesis etmek olmalıdır. Anıların hatırlanıp aktarılması da iç bütünlüğün sağlanmasına yönelik bir işleve sahip olabilir.

³⁶⁶ bkz. Michael Alexander, “Refugee Status Determination Conducted by UNHCR.”, *International Journal of Refugee Law*, S. 11.2, 1999, ss.251-289. James Sweeney, "Credibility, Proof and Refugee Law.", *International journal of refugee law*, S. 21.4, 2009, ss. 700-726.

³⁶⁷ Nuray Sarp/ Ahmet Tosun, "Duygu ve Otobiyografik Bellek.", *Psikiyatride güncel yaklaşımlar*, S. 3.3, 2011, ss. 446-465.

CREDO projesi de mülteci hukuku alanında uluslararası kurumsal sistemi iyileştirmeye yönelik bir çabadır ve insanların acılarının üstesinden gelinmesi ve sevebileceğimiz bir gerçeklik oluşturulması bakımından katkıda bulunabilir. *Pogge* ise insan haklarının sağlanması açısından daha iyi alternatifleri olan bir uluslararası kurumsal düzenin adil olarak kabul edilemeyeceğini savunmaktadır.³⁶⁸ CREDO projesi de uluslararası mülteci hukuku sistemini daha iyi bir alternatifine dönüştürme çabasıdır. Öte yandan *Pogge*'nin görüşleri de dikkate alınarak CREDO projesine katkıda bulunulabilecek bir husus vardır. CREDO projesi, TSSB gibi mültecilerin başlarından geçen olayları bütünlüklü bir şekilde hatırlayıp tanımlayabilmesini zorlaştıran psikolojik sorunları semptomlar bakımından ele almakla birlikte söz konusu sorunlara yol açan olaylar üzerinde pek durmamaktadır. Travmatik olaylar genellikle doğrudan birinci kuşak hakların ihlaline, örneğin vücut bütünlüğüne ya da yaşam hakkına, yönelik dış müdahaleler olarak TSSB tanı kriteri testlerinde karşımıza çıkmaktadır. Ancak mülteciler için özel olarak hazırlanan Harvard Travma Tanı Testi (Harvard Trauma Questionnaire- bundan sonra HTQ-) diğer testlerden farklılık arz etmektedir. HTQ, yiyecek ve suya erişememe, barınaksız kalma, hastayken sağlık hizmetlerine erişememe gibi yoksullukla ve öncelikle sosyal ve ekonomik haklarla ilgili olayları da travmatik olaylar olarak kabul etmektedir.³⁶⁹ *Pogge* de yoksulluğun üstesinden gelmenin daha adil bir uluslararası kurumsal sistem için gerekli olduğunu belirtmektedir ve barınaksız kalma, sağlık hizmetine, su ve gıdaya ulaşamama gibi

³⁶⁸ Pogge,2007, ss.11-53.

³⁶⁹ Richard F. Mollica, “The Harvard Trauma Questionnaire: Validating a Cross-cultural Instrument for Measuring Torture, Trauma, and Posttraumatic Stress Disorder in Indochinese Refugees.”, *The Journal of nervous and mental disease*, S. 180.2, 1992, ss. 111-116.

sorunlar üzerinde durmaktadır.³⁷⁰ Dolayısıyla HTQ da CREDO projesi de hukuk uygulamasında sağlık hakkının gözetilmesine yönelik muamele ilkelerinin geliştirilmesini sağlayabilir hem de *Pogge*'nin SEF önerisinin kapsamı genişletilmesi halinde benzer projeler SEF kapsamında uygulanabilir.

Sağlık hizmeti dışındaki hizmet alanlarında (örneğin adalet) zihinsel sağlığın korunması ve geliştirilmesine yönelik muamele ilkeleri hakkında yapılabilecek CREDO benzeri araştırma projelerinin SEF kapsamına alınması sağlığa daha bütünlüklü bir yaklaşımın sonucu olabilecektir. Sonuç bölümünde bu tür projelerin gözetebileceği hususlara dair önermeler geliştirmeye çalışacağız.

³⁷⁰ Pogge, 2007, ss.11-53.

SONUÇ

Bu tezin tezi, *Pogge*'nin küresel adalet kuramı kapsamında sağlık hakkına ilişkin geliştirdiği önerme olan Sağlık Etki Fonu'nun kapsamına zihinsel sağlık sorunlarına ilişkin araştırmaların da alınması gerektiğidir. Söz konusu araştırmalar bakımından olası bir örnek olarak göçmen statüsü belirleme süreçlerinde karşılaşılan muamelelerin göçmenlerin strese bağlı zihinsel sağlık sorunları üzerindeki olası etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Bu konudaki araştırmalardan CREDO projesi kısaca tanıtılmıştır. Özellikle zorunlu göç mağdurlarının dahil olduğu hukuki süreçlerde zihinsel sağlıklarına ve duygusal gelişimlerine ihtimam gösteren muamele ilkelerin geliştirilerek uygulanması da sağlık hakkı bakımından önemlidir.

Tezin tezi temellendirilmeye çalışılırken öncelikle çeşitli soruların yanıtları araştırılmıştır:

- a. *Pogge*'nin küresel adalet kuramının içeriği nedir?
- b. *Pogge*, küresel adalet kuramı ne şekilde temellendirmektedir?
- c. *Pogge*, küresel adaletin sağlanması için sağlık hakkı bakımından nasıl bir öneri geliştirmektedir?
- d. *Pogge*'nin sağlık hakkı bakımından sunduğu öneri başka düşünürlerin görüşlerinden faydalanarak geliştirilebilir mi?
- e. Başka düşünürlerin görüşleriyle geliştirilen söz konusu öneri pilot bir alanda somut örneklerle ifade edilebilir mi?

Tezin birinci bölümünde *Pogge*'nin küresel adalet kuramının içeriği ve nasıl temellendirildiği birincil kaynaklar incelenip özetlenerek anlaşılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde yine birincil kaynaklardan yapılan bir derlemeyle *Pogge*'nin sağlık hakkına ilişkin SEF önerisi ana hatlarıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise önce SEF önerisini geliştirebilmeye elverişli olduğu düşünülen *Kuçuradi* ve

Nussbaum'un görüşleri belirtilmiş, sonrasında ise SEF kapsamını tezin tezi doğrultusunda geliştirmeye yönelik bir alan olan göç sağlığı ve söz konusu alandaki örnek çalışmalar incelenmiştir.

Pogge'nin küresel adalet kuramı İHEB madde 28 ile bir başka deyişle herkesin bildirgede belirtilen insan haklarının sağlandığı uluslararası bir düzene hakkı olduğu düzenlemesiyle temellendirilmektedir. Söz konusu temellendirilmeden hareketle kişilerin ve devletlerin başka ülkelerdeki kişilerin insan haklarının sağlanması bakımından da sorumlu oldukları ve bu sorumluluğun yoksul ülkelerde insan haklarına erişimi geliştirebilecek uluslararası finansman fonları oluşturulmasıyla yerine getirilebileceği savunulmaktadır.

Sağlık hakkına erişim bakımından patent sisteminin ilaç fiyatlarını artırıcı etkisini azaltmanın yolunun araştırma geliştirme maliyetlerinin ilaçların küresel sağlık üzerindeki etkisi oranında maddi ödüller içeren SEF adlı bir fon olabileceği de *Pogge* tarafından ileri sürülmüştür.

Öte yandan küresel adaletin sağlanması için sadece finansal destek mekanizmaları oluşturulması yeterli olmadığı gibi sağlık hakkının sağlanması bakımından da sadece bedensel hastalıkları iyileştiren ilaçların üretilerek daha ucuza hastalara sunulması da yeterli değildir. Zorunlu göçmenler örneğiyle açıklamaya çalıştığımız üzere hukuki süreçlere dâhil olan kişilerin zihinsel sağlığını gözeten uygulamalar geliştirmek de küresel adaletin sağlanması bakımından önem arz etmektedir. Mülteci hukukunda adil sorumluluk paylaşımı ile CREDO projesinin geliştirilmeye devam edilmesi de sağlık hakkına erişim bakımından küresel adaletin sağlanmasına katkı sağlayabilecektir.

Unutmamak gerekir ki sağlık fiziksel sağlıktan, sağlık hakkına ilişkin hizmetler tıbbi kurumların verdiği hizmetlerden, sağlık alanında adaletin sağlanması ilaçların

geliştirilmesine gelirle orantılı katkı sağlamaktan ibaret değildir. Fiziksel sağlık kadar zihinsel sağlık, tıbbi bakım ve tedavi hizmetleri kadar adalet dâhil tüm kurumsal hizmetler ve adaletin sağlanmasına ilişkin mali yükümlülükler kadar muamele yükümlülükleri de sağlık hakkı bakımından küresel adaletin sağlanmasıyla ilgilidir.

SEF önerisi sağlık hakkı bakımından küresel adaletin sağlanmasına yönelik önemli ve desteği hak eden bir girişimdir. Ancak zorunlu göç mağdurları örneğiyle göstermeye çalıştığımız üzere yeni ilaçlar geliştirme ve ilaç bedellerini finanse ederek ucuzlatmak için yapılacak küresel işbirliği ve sorumluluk paylaşımı, kamusal alanda verilen her hizmette kişilerin zihinsel sağlığına ihtimam gösteren muamele biçimlerinin kurumsallaştırılması için gösterilecek çabaları kapsamayı da ihmal etmemelidir...

Sonuç olarak zorunlu göç mağdurlarının taraf olduğu hukuki süreçlerin tasarlanması bakımından yapılacak zorunlu göç mağdurlarının zihinsel sağlığının korunmasını veya iyileştirilmesini gözeten bilimsel araştırma ve projelerin Sağlık Etki Fonu kapsamında finanse edilmesi mülteci hukuku alanında sorumluluk paylaşımı ve küresel adaletin sağlanması bakımından bir alternatif olarak önerilebilir.

Mülteci statüsü belirleme işlemlerine ilişkin hukuki ve idari faaliyetlerin zorunlu göç mağdurlarının psikolojik sağlıkları gözetilerek yapılmasına yönelik ilke ve yöntemlerin geliştirilmesi sorumluluğu da tüm devletler ve devlet dışı aktörler tarafından ekonomik ve beşeri kaynaklar bakımından gelişmişlik düzeyleri ve olanakları oranında paylaşılmalıdır. Söz konusu paylaşım; *Pogge*'nin önerdiği Sağlık Etki Fonu'nun kurulması halinde bu fonun kapsamına bu alanda yapılacak bilimsel araştırma ve projelerin alınması yoluyla da gerçekleştirilebilir.

Söz konusu önerme ise *Kuçuradi*'nin insan haklarının kaynağını insan türünün fertlerinin birbirlerine kardeşçe muamele etme yükümlülüğü ile temellendiren görüşü ve

Nussbaum'un insan haklarının amacını kişilerin varoluşsal yapabilirliklerinin sağlanması olarak kabul eden görüşüyle temellendirilebilir.

Zira insanlar arası ilişkiler alanında kişilerin birbirlerine karşı muamele biçimleri strese yol açabilmekte ve stres hormonları da kişilerin biyolojik ve psikolojik sağlıklarını olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Dolayısıyla kişilerin yapabilirlikleri de kısıtlanabilmektedir. Bu tez çalışmasında son olarak örneklem seçilen göç olgusu kapsamında insanlar arası ilişkilerde strese yol açabilecek muamele biçimlerini araştıran Harward Travma Testi ve CREDO projesinden bahsedilerek benzer çalışmaların da SEF kapsamında ele alınabileceği savunulmaya çalışılmıştır.

Öte yandan SEF önerisini psikolojik sağlığı kapsam dışı tuttuğu gerekçesiyle geliştirmeye çalışan ilk doktora tezi bu çalışma değildir. *Hazem Zohny, Yeni Zelanda Otago Üniversitesi'nde* 2017 yılında savunduğu doktora tezinde benzer görüşler ileri sürmüştür.³⁷¹ Ancak *Zohny'nin* teziyle bu tez çalışması bir çok yönden birbirinden farklıdır. *Zohny*, örneğin kellik tedavisi için geliştirilen ilaçların da kişilerin psikolojik sağlıkları ve iyi hissediş durumları üzerindeki etkileri nedeniyle yaşam kalitelerini dolaylı olarak artırabileceğini savunmaktadır.³⁷² *Zohny*, görüşleri doğrultusunda SEF önerisinin kapsamını geliştirmek yerine Well-being Impact Fund (Esenlik Etki Fonu) adını verdiği başka bir fon oluşturulmasını önermektedir.³⁷³

Bu tez çalışması ise *Zohny'nin* çalışmasından aşağıdaki hususlarda farklılaşmaktadır:

a. SEF önerisi yerine başka bir fon önerisi geliştirmek şart değildir.

³⁷¹ Hazem Zohny. How to Think About Enhancement: A Welfarist Approach, University of Otago, 2017.

³⁷² Zohny, 2017, s.182.

³⁷³ Zohny, 2017, s.180-184.

- b. Çeşitli ilaçların dolaylı psikolojik etkilerine odaklanarak SEF önerisini geliştirmeye çalışmak yeterli olmayabilir.

Pogge, küresel adalet kuramını zaten İHEB madde 28 ile temellendirmektedir. *Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 12/1 maddesi* ve DSÖ anayasasının başlangıç bölümündeki sağlık hakkı tanımları psikolojik sağlık durumlarını içeren tanımlardır ve İHEB'nde belirlenen haklara ilişkin düzenlemelerdir. Dolayısıyla SEF önerisine ilişkin çalışmalarında açıkça belirtilmese dahi psikolojik sağlığa ilişkin çalışmaların SEF kapsamına alınmasının *Pogge'nin* küresel adalet kuramına aykırı olmayacağı savunulabilir. Zaten SEF önerisi bir araçtır ve küresel adalet kuramına uygun bir küresel kurumsallaşmanın sağlanmasına yöneliktir. *Hazem* tarafından “*esenlik*” terimi ile önerilen hususlar ise sağlık hakkı tanımı kapsamına giren hususlardır.

Sağlık hakkına yönelik bütüncül bir yaklaşım geliştirilmek istenirse hastalıkları veya semptomlarını iyileştiren tedavi amaçlı ilaçlara odaklanmak yeterli olmayabilir. Öncelikle bir hastalığın tedavisi için teşhis edilmesi gerekmektedir. Biyolojik sağlığa ilişkin teşhiste kullanılan medikal analiz cihazları ile psikolojik durumlara ilişkin HTQ (Harvard Travma Ölçeği) gibi testlerin geliştirilmesinin de küresel sağlık bakımından önemli etkileri olabilir. Yine teşhisi koyacak ve tedavi stratejisini belirleyecek insan kaynaklarının eğitimi ile sağlık merkezlerinin demirbaş donanımları da bu kapsamda değerlendirilebilir. Unutulmamalıdır ki DSÖ Anayasasının başlangıç bölümünde yer alan kapsamlı sağlık tanımı, zihinsel ve fiziksel sağlığı da dikkate almakta, koruyucu ve iyileştirici sağlık çabalarını ele almakta ve devletlerin sorumluluğuna atıfta bulunmaktadır.³⁷⁴

³⁷⁴ DSÖ Anayasası, <https://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/constitution-en.pdf?ua=1>, Erişim Tarihi: 15.12.2021

DSÖ'nün sağlık tanımı psikolojik hastalıkların SEF kapsamında değerlendirilmesi gerektiği önermesi bakımından bu tezin tezini temellendirmeye yetebilir. Öte yandan stresin hem psikolojik hem de biyolojik etkileri söz konusu tanım koruyucu sağlık çabalarını da içerdiğinden tezin tezi bir alt sorunla desteklenmek durumunda kalmıştır:

“Hukuk uygulaması, idari işlemler veya insanlar arası iletişim süreçlerinde devletin özne olduğu diğer alanlarda kişilerin stres düzeyini artırmamaya yönelik muamele biçimlerini araştıran çalışmalar da SEF kapsamında ele alınabilir mi?”

Söz konusu alt sorun ise *Kuçuradi'nin* İHEB madde 1'i temel alan ve insan haklarını muamele ilkeleri olarak kabul eden görüşü ile *Nussbaum'un* temel yapabilirliklerin işleyişini mümkün kılan dış koşullar sağlanmadıkça içsel yapabilirlikler olarak kalacağı, uygulama alanı bulan birleşik yapabilirliklere dönüşmeyeceğine dair görüşleriyle temellendirilerek yanıtlanmaya çalışılmıştır.

Belirtilen alt sorunun yanıtının araştırılacağı örneklem evreni zorunlu göç mağdurlarının dâhil oldukları insanlar arası iletişim süreçleri olarak belirlenmiş ve göçmenlerdeki psikolojik sorunlarla stres düzeylerine yönelik araştırmalar derlenerek sağlık hakkı bakımından ele alınmaya çalışılmıştır. Söz konusu çalışmalar aracılığıyla göçmenler örneğinde muamele biçimlerinin stres düzeylerini dolayısıyla psikolojik sağlığı etkilediği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Son olarak muamele biçimlerini daha az stres üretecek düzeye getirmeye yönelik bir araştırma çalışması olan CREDO projesi hakkında bilgiler verilerek stres kaynaklı sağlık sorunlarından korunmaya yönelik muamele biçimlerine ilişkin sosyal bilimler ve insan bilimleri alanındaki çalışmalarının da küresel sağlık bakımından etkili olabileceği

dolayısıyla SEF kapsamına alınabileceği önerilmeye çalışılmıştır. CREDO projesi örneğiyle aşağıdaki önerme savunulabilir:

“Göçmen statüsü belirleme işlemlerine ilişkin hukuki ve idari faaliyetlerin zorunlu göç mağdurlarının psikolojik sağlıkları gözetilerek muamele biçimleri geliştirilerek yapılmasına yönelik ilke ve yöntemlerin araştırılması sorumluluğu tüm devletler ve devlet dışı aktörler tarafından ekonomik ve beşeri kaynaklar bakımından gelişmişlik düzeyleri ve olanakları oranında paylaşılmalıdır. Söz konusu paylaşım; Pogge'nin önerdiği Sağlık Etki Fonu'nun kurulması halinde bu fonun kapsamına bu alanda yapılacak bilimsel araştırma ve projelerin alınması yoluyla da gerçekleştirilebilir.”

Sonuç olarak İHEB madde 28 ile temellendirilen Pogge'nin küresel adalet anlayışının (söz konusu madde bütün İHEB maddelerini kapsayacağından), madde 1'e uygun olarak insan haklarını insanlar arası etik muamele ilkeleri olarak kabul eden bir yaklaşımla ele alınabileceği kabul edilebilir. Söz konusu durumda Pogge'nin küresel adalet anlayışının, SEF önerisinin kapsamının psikolojik sağlığı korumaya yönelik muamele biçimlerinin araştırılıp geliştirilmesine yönelik sosyal bilimler ve insan bilimleri çalışmalarını da içerecek bir biçimde genişletilmesine olanak tanıdığı savunulabilir.

KAYNAKÇA

- Acartürk Ceren, "Göçün Ruh Sağlığına Etkisi", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, S. 4.25, Mart 2016.
- Alexander Michael, "Refugee Status Determination Conducted by UNHCR.", International Journal of Refugee Law, S. 11.2, 1999.
- Alpak Gökay, "Post-traumatic Stress Disorder Among Syrian Refugees in Turkey: a Cross-sectional Study.", International journal of psychiatry in clinical practice, S. 19.1, 2015.
- Ammann Luis , Self-Liberation, Bhartiya,Vidya Bhavan, Bombay, 1991.
- Bader Veit, "The Ethics of Immigration", Constellations, S.12.3, 2005.
- Banerjee Amitawa & Pogge Thomas, "The Health Impact Fund: a Potential Solution to Inequity in Global Drug Access.", Indian Journal of Medical Ethics, s.7.4 , 2010.
- Baum Fran, "Health for All Now! Reviving the Spirit of Alma Ata in the Twenty-first Century: An Introduction to the Alma Ata Declaration.", Social Medicine, S. 2.1, 2007.
- Buchanan Tony & Lovallo William, "Enhanced Memory for Emotional Material Following Stress-level Cortisol Treatment in Humans.", Psychoneuroendocrinology, S.26.3, 2001.
- Bhugra Dinesh, "Migration and Mental Health." *Acta psychiatrica scandinavica* , S. 109.4, 2004.
- Buz Sema, "Türkiye'deki Sığınmacıların Sosyal Profili.", Polis Bilimleri Dergisi, S.10.4, 2008.
- Cameron Hilary Evans, "Refugee Status Determinations and the Limits of Memory.", *International Journal of Refugee Law*. S. 22.4, 2010.
- Carruth Laura, Jones Richard & Norris David, "Cortisol and Pacific Salmon: a New Look at the Role of Stress Hormones in Olfaction and Home-stream Migration.", Integrative and Comparative Biology, S. 42.3, 2002.
- Ekici Gıyasettin. "İntihar Riskini Artıran Psikososyal Etmenler.", Anadolu Psikiyatri Dergisi, S. 2.4, 2001.
- Fox Ashley.& Meier Benjamin Mason, "Health as Freedom: Addressing Social Determinants of Global Health Inequities Through the Human Right to Development.", Bioethics, S. 23.2, 2009.
- Gyulai Gábor, Credibility Assessment in Asylum Procedures-A Multidisciplinary Training Manual, Hungarian Helsinki Committee, Budapest,2013.

- Hayward Tim, "Thomas Pogge's Global Resources Dividend: a Critique and an Alternative.", *Journal of Moral Philosophy*, S. 2.3, 2005.
- Heller Agnes, "Towards an Anthropology of Feeling.", *Dialectical Anthropology*, S. 4.1, 1979.
- Herlihy Jane & Turner Stuart , "Just Tell us What Happened to You: Autobiographical Memory and Seeking Asylum.", *Applied Cognitive Psychology*, S. 26.5, 2012.
- Herlihy Jane & Turner Stuart , "Asylum Claims and Memory of Trauma: Sharing Our Knowledge.", *The British Journal of Psychiatry*, S.191.1, 2007.
- Herlihy Jane & Turner Stuart , "Memory and Seeking Asylum.", *European Journal of Psychotherapy and Counselling*, S.9.3, 2007.
- Hollis Aidan & Thomas Pogge, *The Health Impact Fund: Making New Medicines Accessible for All: a Report of Incentives for Global Health*, Incentives for Global Health, 2008. https://www.healthimpactfund.org/pdf/hif_book.pdf
- Holzer Felicitas & Pogge Thomas, "The Health Impact Fund Learning from COVID-19.", *COVID-19 in the Global South: Impacts and Responses*, Eds. Padraig Carmody, Gerard Hunt, Paul. "Foreword", *Migration and the Right to Health: A Review of International Law*, Ed. Paola. Pace, IOM, Geneva, 2009.
- Karakaş Doğan Fatma, "Uluslararası Düzenlemeler Işığında Mağdur Haklarının ve Suç Mağdurlarına Yardım Hakkında Kanun Tasarısının Değerlendirilmesi.", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, S. 19.2, 2013.
- Karan Abraar & Pogge, Thomas. "Ebola and the Need for Restructuring Pharmaceutical Incentives.", *Journal of Global Health*, S. 5.1, doi: 010303, 2015.
- Kuçuradi İonna, *İnsan ve Değerleri*, Yankı Yayınları, İstanbul, 1971.
- İoanna Kuçuradi, "Adalet Kavramı", *Ankara Barosu Dergisi*, sayı 1, 1993.
- Kuçuradi İonna, *Etik, Türkiye Felsefe Kurumu*, Ankara, 1999.
- Kuçuradi İonna, "Adalet Kavramı", *Adalet Kavramı* (Editör: Adnan GÜRİZ), *Türkiye Felsefe Kurumu*, Ankara, 2001.
- Kuçuradi İonna, "Etik İlkeler ve Hukukun Temel İlkeleri Olarak İnsan Hakları", *HFSA*, S.13, *İstanbul Barosu Yayınları*, İstanbul, 2005.
- Kuçuradi İonna, "İnsan Hakları: Kavramlar ve Çeşitleri." *Ankara Barosu Konferans* (01.04.2005).
- Kuçuradi İonna, *İnsan Hakları Kavramları ve Sorunları*, *Türkiye Felsefe Kurumu*, Ankara, 2007.
- Lawn Joy, "Alma-Ata 30 Years on: Revolutionary, Relevant, and Time to Revitalise.", *The Lancet* , Doi: 372.9642, 2008.

- Lundberg Ulf, "Stress Hormones in Health and Illness: the Roles of Work and Gender.", *Psychoneuroendocrinology* , S. 30.10, 2005.
- Mackey Allan & Barnes., John Assessment of Credibility in Refugee and Subsidiary Protection claims under the EU Qualification Directive Judicial criteria and standards, IARLJ, Haarlem, 2013.
- McCann, Clodagh Colleran & Ciara O'Hallaron, Bristol University Press, Bristol, 2020.
- Marković Maša Vukčević, Kovačević Nikola & Bjekić Jovana. "Refugee Status Determination Procedure and Mental Health of the Applicant: Dynamics and Reciprocal Effects.", *Frontiers in Psychiatry*, S. 11, 2021.
- Mollica Richard F., "The Harvard Trauma Questionnaire: Validating a Cross-cultural Instrument for Measuring Torture, Trauma, and Posttraumatic Stress Disorder in Indochinese Refugees.", *The Journal of nervous and mental disease*, S. 180.2, 1992.
- Morey Jennifer N, Boggero Ian A , Scott April B & Segerstrom Suzanne C, "*Current directions in stress and human immune function*" , *Current Opinion in Psychology*, Volume 5, October 2015.
- Nilsson Anna & Sandell Maria. "Stress Hormone Dynamics: an Adaptation to Migration?.", *Biology letters* , S. 5.4, 2009.
- Nussbaum Martha, "Capabilities and Disabilities: Justice for Mentally Disabled Citizens.", *Philosophical Topics*, S.30.2, 2002.
- Nussbaum Martha, "Capabilities and Human Rights", *Fordham L. Rev.*, S. 66, 1997.
- Önen. Cihan "Bir Mülteci Kampında Yaşayan Suriyelilerde Depresyon ve Anksiyete Durumu.", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* , S. 2.6, 2014.
- Özgen Fuat & Aydın Hamdullah, "Travma Sonrası Stres Bozukluğu.", *Klinik Psikiyatri*, S. 1, 1999.
- Pace Paola, *Migration and the Right to Health: A Review of International Law*, International Organization for Migration, Geneva 2009.
- Perruchoud Richard & Redpath-Cross Jillyanne, *Glossary on Migration*, International Migration Law Series, IOM, 2016.
- Pogge Thomas, "Eradicating Systemic Poverty: Brief for a Global Resources Dividend.", *Journal of Human Development*, S. 2.1, 2001.
- Pogge Thomas, *Getting the Incentives Right: the Health Impact Fund*, International Policy Analysis, Friedrich Ebert Stiftung, 2011.
<http://progressive.ge/uploads/files/The%20Health%20Impact%20Fund.pdf>

- Pogge Thomas, "Global Resources Dividend", *Ethics of Consumption: the Good Life, Justice, and Global Stewardship*, Ed. Campbell, Colin & Camacho, Luis A., Rowman & Littlefield, Maryland, 1998.
- Pogge Thomas, "Human Rights and Global Health: a Research Program", *Metaphilosophy*, S.36.1- 2, 2005.
- Pogge Thomas, "Human Rights and Human Responsibilities.", *Global Responsibilities*, Routledge, 2012.
- Pogge Thomas, "Keynote Address: Poverty, Climate Change, and Overpopulation." *Ga. J. Int'l & Comp. L.*, S. 38, 2009.
- Pogge Thomas,, "Migration and Poverty", *Citizenship and Exclusion*, Ed. Veit Bader, Palgrave Macmillan, London, 1997.
- Pogge Thomas,, "Priorities of Global Justice", *Metaphilosophy*, S.32.1- 2, 2001.
- Pogge Thomas,, "Real World Justice.", *The Journal of Ethics*, S. 9.1-2, 2005.
- Pogge Thomas,, "Recognized and Violated by International Law: the Human Rights of the Global Poor.", *Leiden Journal of International Law*, S. 18.4, 2005.
- Pogge Thomas , "Responsibilities for Poverty-related Ill Health", *Ethics & International Affairs*, S. 16.2, 2002.
- Pogge Thomas , *Severe Poverty as a Human Rights Violation.*", *Freedom from Poverty as a Human Right: Who Owes What to the Very Poor*, Ed. Thomas Pogge, Oxford University Press, New York, 2007.
- Pogge Thomas ,, "Severe Poverty as a Violation of Negative Duties." *Ethics & International Affairs*, S.19.1, 2005.
- Pogge Thomas , "The Health Impact Fund and Its Justification by Appeal to Human Rights.", *Journal of Social Philosophy*, s. 40.4, 2009.
- Pogge Thomas,, "The Health Impact Fund: Enhancing Justice and Efficiency in Global Health", *Journal of Human Development and Capabilities*, S.13.4, 2012.
- Pogge Thomas,, "The International Significance of Human Rights." ,*The Journal of Ethics*, S. 4.1, 2000.
- Pogge Thomas,, "¿ Qué es la Justicia Global?", *Revista de Economía Institucional*, S. 10.19, 2008.
- Pogge Thomas,, "World Poverty and Human Rights", *Ethics & International Affairs*, S. 19.1, 2005.
- Pogge Thomas,, *World Poverty and Human Rights*, Polity Press, Cambridge, 2008.

- Pogge Thomas, & Mehta Krishen, "A New Deal after COVID-19." Globalizations (DOI: 10.1080/14747731.2021.1935020), 2021. <https://doi.org/10.1080/14747731.2021.1935020>
- Pruett Stephen B., "*Stress and the immune system*", Pathophysiology, 9.3,2003.
- Sarp Nuray & Tosun Ahmet, "Duygu ve Otobiyografik Bellek.", Psikiyatride güncel yaklaşımlar, S. 3.3, 2011.
- Raio Candace & Phelps Elizabeth, "The Influence of Acute Stress on the Regulation of Conditioned Fear.", Neurobiology of Stress, S. 1, 2015.
- Sayar Filiz, "Otobiyografik Bellek ve Otobiyografik Belleği Etkileyen Değişkenler", Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.35.2, 2012.
- Schroeder Doris & Pogge Thomas, "Justice and the Convention on Biological Diversity.", Ethics & International Affairs S.23.3, 2009.
- Schwabl Hubert, Franz Bairlein % Eberhard Gwinner, "Basal and Stress-induced Corticosterone Levels of Garden Warblers, Sylvia Borin, During Migration.", Journal of Comparative Physiology B, S. 161.6, 1991.
- Silo, To Humanize The Earth, Bhartiya Vidya Bhavan, Bombay,1991.
- Sweeney James, "Credibility, Proof and Refugee Law.", International journal of refugee law, S. 21.4, 2009.
- Stockhorst Ursula & Antov Martin. "Modulation of Fear Extinction by Stress, Stress Hormones and Estradiol: a Review.", Frontiers in Behavioral Neuroscience, S. 9, 2016.
- UN High Commissioner for Refugees (UNHCR) , Beyond Proof, Credibility Assessment in EU Asylum Systems, UNHCR, Brussels, 2013. UNHCR, CREDO – Credibility Assessment Checklists, UNHCR, 15 Mayıs 2013, <http://www.refworld.org/docid/51dd2f0d4.html> [Erişim Tarihi 23 Ocak 2015]
- Van der Kolk Bessel,"Posttraumatic Stress Disorder and Memory.", Psychiatric Times, S.14.3, 1997.
- Venkatapuram Sridhar, "*Health, Vital Goals, And Central Human Capabilities*", Bioethics, 27.5, 2013.
- Vissoci Reiche Edna Maria, Vargas Nunes Sandra Odebrecht & Kaminami Morimoto Helena. "*Stress, depression, the immune system, and cancer.*" The lancet oncology, 5.10, 2004.
- Wolf Oliver, "The Influence of Stress Hormones on Emotional Memory: Relevance for Psychopathology.", Acta psychologica, S. 127.3, 2008.

Zohny Hazem, How to Think About Enhancement: A Welfarist Approach, University of Otago, 2017.

E-Kaynakça

DSÖ Anayasası, <https://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/constitution-en.pdf?ua=1> ,

Erişim Tarihi: 15.12.2021

<http://eur-lex.europa.eu/legal->

[content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0033&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0033&from=EN) Erişim Tarihi 01.08.2016).

http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_kanun.pdf (Erişim Tarihi 01.08.2016).

<http://helsinki.hu/en/credo-%E2%80%93improving-credibility-assessment-in-eu-asylum-procedures> [Erişim Tarihi 23 Ocak 2015]

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7217.pdf> (Erişim Tarihi 01.05.2022).

Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/08/20030811.htm> Erişim Tarihi:

15.12.2021 https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocitycrimes/Doc.29_declaration%20victims%20crime%20and%20abuse%20of%20power.pdf (Erişim Tarihi 01.08.2020).

ÖZET

Tezin araştırma problemi, global adalet ve zorunlu göç ilişkisinin özellikle zorunlu göç mağdurlarının psikolojik sağlıkları bakımında sağlık hakkı çerçevesinde incelenip değerlendirilmesidir. Tezin amacı Thomas Pogge'nin global adalet ve insan haklarına ilişkin görüşleri doğrultusunda zorunlu göç mağdurları başta olmak üzere göçmenlerin sağlık hakkına erişimlerinden kaynaklanan sorunlar ve bu sorunlara çözüm önerileri geliştirmeye çalışmaktır. Pogge'nin küresel adalet kuramını temellendirdiği İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 28. maddesi herkesin bildirmede düzenlenen hakların sağlandığı bir toplumsal ve uluslararası düzene hakkı olduğunu düzenlemektedir. Söz konusu hakkın göçmenler bakımından sağlanması için sağlık hakkına erişim düzeylerinin de artırılması da gerekmektedir. Ayrıca BM insan hakları belgelerindeki konuya ilişkin düzenlemeler de bu çalışma ile derlenmeye çalışılmıştır. Öte yandan başlıca delili kişilerin otobiyografik hafızaya başvurarak başlarından geçen olayları anlatması olan mülteci statüsü değerlendirme işlemlerinin adil olması bakımından da kişilerin sağlık hakkına erişim düzeylerinin önemli olduğu iddia edilebilir. Dolayısıyla mülteci hukuku alanındaki konuyla ilişkili görüşlere de bu çalışmada değinilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

The research problem of the thesis is to examine and evaluate the relationship between global justice and forced migration, especially within the framework of the right to health in the psychological health care of victims of forced migration. The aim of the thesis is to develop solutions to the problems arising from the access of the migrants to the right to health, especially victims of forced migration, in line with Thomas Pogge's views on global justice and human rights. Article 28 of the Universal Declaration of Human Rights, on which Pogge bases his theory of global justice, regulates that everyone has the right to a social and international order in which the rights enshrined in the declaration are guaranteed. In order to ensure this right in terms of immigrants, the level of access to the right to health needs to be increased. In addition, regulations on UN human rights instruments have been tried to be compiled with this study. On the other hand, it can be argued that the level of access to the right to health is important in terms of fairness of the refugee status assessment process, the main evidence of which is to refer to the autobiographical memory of events. Therefore, the related views in the field of refugee law have been tried to be addressed in this study.